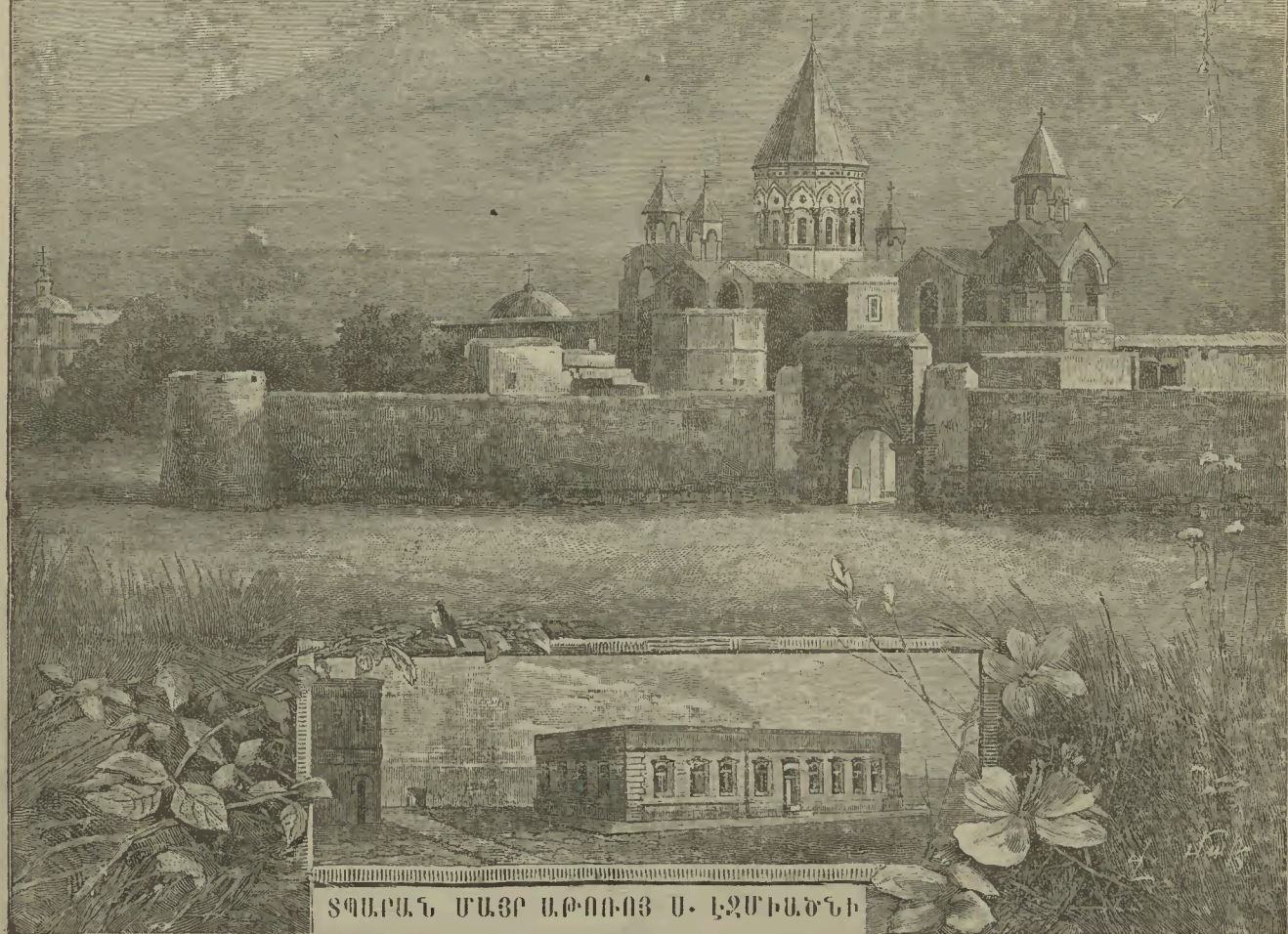

1901

Բ. ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՄԱՐԿՅ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԸՇՏՈՆԱԿԱՆ

1. Քաղաքի և կոնդակաց վեհափառ-
Հայրապետի 67
2. Ազդ. 68

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

3. Ընտանեկան խաղաղութեան մասին
Մահար եպիսկոպոս Բարխուդարեան 68
4. Մարդկային կեանքի վախճանական նպա-
տակը (Հարունակելի) 57
5. Յովհան կրօնշտապետի ընդհանուր խոստո-
վանութիւն. Թարգմ. Մ. Վ. 82

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐ

6. Ռուսաց եկեղեցի 84

5. Մայր Աթոռ 85
6. ՅԱԿԱԶԱՅԳ 89

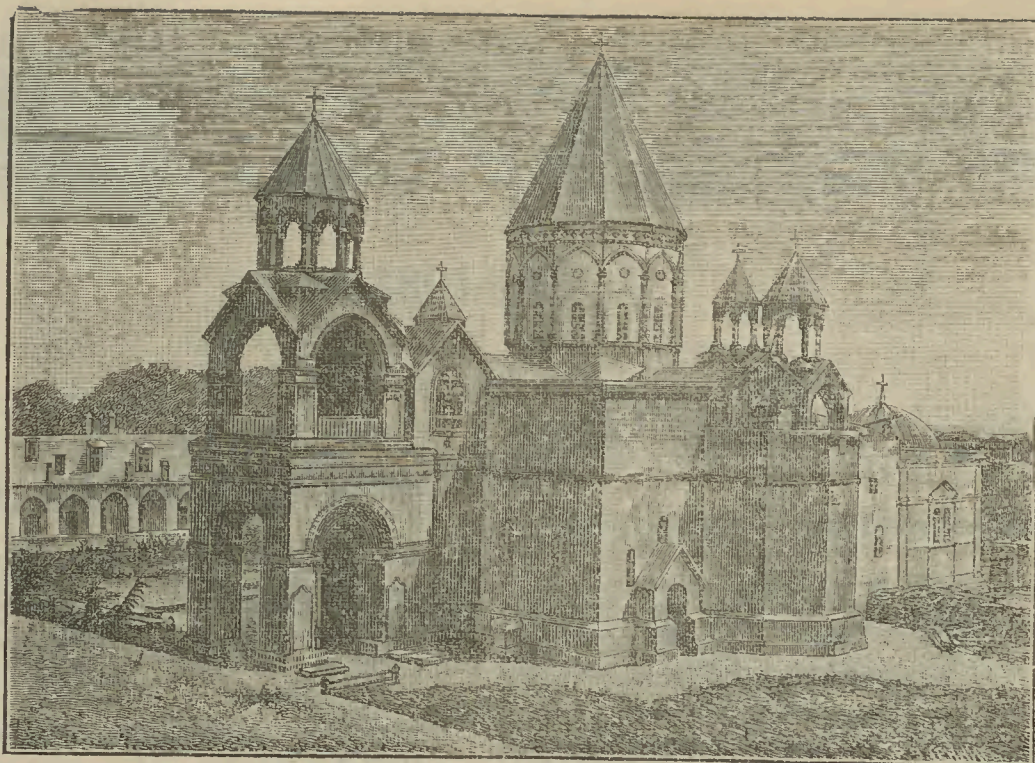
7. Մատենախօսութիւնք 90
8. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
(Հարունակելի) Գ. Ղ. 92
9. Գողթան երգերի տաղաչափութեան մա-
սին, Մկրտիչ Պալեան 99
10. Համերամի առասպելը, Մ. Աբեղեան 107
11. Մանրալուրջ 118

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ

12. Թուղթ Մխիթար վարդապետի ուր Գոշն
կոչելը 121

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄԱՐԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ԶՄԻՆՆԻ.

ՌՅԻԹ. ԼԳ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ՆԻԿՐՈՒԴ

ՓԵՏՐՈՒՄ. 1901 Թ

ՀՐԱՄԱՆԵՐ

S. S. ՄԿՐՏԶԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՆԻ ՍՐԵԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՀԱՐՇԱՊԵՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՌՈՅ ՍՐԵՈՑ ԷԶՄԵԱՆՆԻ

1901

Дозволено цензурою. 18 Февраля 1901 г. Г. Тифлисъ.

В КИТ. МАГАЗИНА

ПРОДАЮТСЯ СЛЕДУЮЩИЕ

КНИЖКИ

СВЯТЫХ ПИСАНИЙ

В ПЕРВОМ ТОМѢ

СВЯТЫХ ПИСАНИЙ

ВЪ ПЕРВОМЪ ТОМѢ

СВЯТЫХ ПИСАНИЙ

ВЪ ПЕРВОМЪ ТОМѢ

СВЯТЫХ ПИСАНИЙ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒՆԺԻ Ի ԿՈՆԴԱԿՏՈՒ ՎԵՋ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ յանուն թեմակալին վրաստանի և Խմբէթի յաղագս թագկոյ զՏ. Լսայի արքեպիսկոպոսն ի դաւթի վանուց Մ. Եկեղեցւոյ. թ. 19:

— Յանուն փոխանորդի Կանձակայ Տ. Անանիայ եպիսկոպոսի որով պատուիրէ ձեռնադրել զՀմայեակ սարկաւազ Եպիֆան յաբեղայ. թ. 50:

— Յանուն Ս. Արնոդի ս. Էջմիածնի յաղագս զեկուցանելոյ զօրոյրս տմուսնայութեանց և յղելոյ ի հաստատութիւն վեհին. թ. 58:

— Յանուն Ս. Արնոդի ս. Էջմիածնի յաղագս քննելոյ զգործ վանահօր ձալէթու վանուցն՝ Սահակ վարդապետի Բաղդասարեան և անորինելոյ զարժանն. թ. 60:

— Յանուն Ա. Մկնատապալու Պատրիարքին Հայոց Թիւրքիոյ որով յանձնէ նմա զգաւ Միսաքայ Հալաճեան ընդ կնոջն. թ. 67:

— Յանուն Փօխ. Թեմակալին Երեւանայ որով նշանակի Թովմա վարդապետն Բաղդասարեան զործակալ Կեղարքունեաց և Ծաղկաձորի իսկողի Տ. Եղիազար քահանայի. թ. 44:

— Յանուն Ս. Արնոդի ս. Էջմիածնի որով հաստատեցաւ նախահաշիւ ծախուց Մ. Աթոսոյ վան 1901 ամի. Թ. 78:

— Յանուն ս. Արնոդի ս. Էջմիածնի որով յայտնեցաւ տալ զիւրութիւն ներկայացուցչի «Ունիոն» երեքարտական ընկերութեան յաղագս կազմելոյ զնախահաշիւ ծախուց առ ի մուծանել զեկեքարական լուսա-

ւորութիւն ի Մ. Աթոսն և ի հաստատութիւնս. թ. 84:

Հայրապետական Պարզեւատրութիւնք:

— Կոնդակ յանուն Կարեպին քահայի. Կալանեան Գործ. Սուրմալուի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական թ. 52:

— Յանուն Սամուէլ քահ. Սողոմոնեան Իգլիբի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 53:

— Յանուն զործակալին Նոր Բայազետի Տ. Եղիազար քահայի Տ. Միքայէլեանի որով շնորհեցաւ նմա պատիւ աւագ քահայի. թ. 51:

— Յանուն Յակովբ քահայի Այսպետեան Ղազանչեցւոյ եկեղեցւոյն Շուշուի որով շնորհեցաւ պատիւ աւագ քահանայութեան. թ. 55:

— Յանուն Յովհան քահայի Մանդակունւոյ հովուին Սուչափայի որով շնորհեցաւ պատիւ աւագ քահանայութեան. թ. 68:

— Յանուն Աղեքսանդր քահայի Վարդանեան ս. Գէորգ եկեղեցւոյն Նաւթուրուի ի Տփլիսի որով շնորհեցաւ պատիւ աւագ քահանայութեան. թ. 70:

— Յանուն Մեսրոպ քահայի Ասրէսեան Շուշուի որով շնորհի իրաւունս կրելոյ զկամիւակայ. թ. 56:

— Յանուն միաբանի վանուց Սեանայ Տ. Գրիգոր վարդապետի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ վարդապետական. թ. 2:

— Յանուն Տ. Սուքիաս վարդապետի Պարոնեան ի Պարիզի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ վարդապետական ակնանակուս. թ. 48:

Ա Ձ Դ

Ի ԳԻՒԱՆԷ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱԶԳԻՍ

Ըստ թախանձագին խնդրանաց Գրիգոր սարկաւազի Մեղքխեղեկեան առ Ս. Հայրապետն, արձակել զնա ի միարանութենէ Մայր Աթոռոյ և ի կոչմանէ սպասաւորութեան Ս. Նիկիեցւոյ—Ն. Ս. Օծութիւն հաճեալ էր կոնդակաւ իւրով յանձն առնել Գերապատիւ Տ. Թեմակալ Առաջնորդի վրաստանի և Խմբէթի Արքայան Գեորգ Արքեպիսկոպոսի կողմէ զխնդրատու Գրիգոր Սարկաւազն, զգուշացուցանել զնա և յորդորել զառնալ անդրէն ի Մայր Աթոռ: Սակայն ըստ զրութեան Ն. Գերապատուութեան յիշեալ սարկաւազն ինքնին բերեալ և յանձնեալ է զուրարն իւր՝ հրաժարելով խալառ ի միարանակցութենէ Ս. Աթոռոյս: Առ այս Ն. Արքութիւն Կոնդակաւ յանձն արար Սինոդի Ս. Եջմիածնի հանել զանուն նորա ի կարգէ հոգեւորականաց և դասել ի կարգս հարկատուաց՝ այսուհետեւ ճանաչելով զնա որպէս աշխարհիկ ոք:

Նորին Ս. Օծութիւն Ալեհափառ Հայրապետն ազգիս յայտնէ զիւր Հայրական շնորհակալիս հանդերձ Հայրապետական օրհնութեամբ Գեր. Առաջնորդաց, բարեշնորհ Փոխանորդաց և Անահարց, Արժանապատիւ Աւագ երիցանց և քահանայից և բարեպաշտօն Ազգայնոց, և վարչութեանց Ազգ. հաստատութեանց, որք որդիական զգացմամբ շնորհաւորեցին զնոր տարին և զտօն անուանակոչութեան Նորին Ս. Ալեհափառութեան:

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ԸՆՏԱՆԵՆԿԱՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

(Պարզ քարոզ)

«Կանայք, հնազանդ լերուք արանց ձերոց, որպէս և վայել է ի Տէր: Ա՛րք, սերեցէ՛ք զկանայս ձեր և մի՛ դառնացուցէ՛ք զնոսա: Որդիք, հնազանդ լերուք ծնողաց ձերոց յամենայնի, զի այն է հաճոյ առաջի Տեառն: Հօրք, մի՛ զայրացուցանէ՛ք զորդիս ձեր, զի մի՛ տրտմեցին: Ծառայք, հնազանդ լերուք տէրանց ձերոց յամենայնի, մի՛ առ ականէ ծառայութեամբ՝ իբրեւ մարդահաճոյք, այլ միամտութեամբ որպի երկնչել ի Տեառնէ» (Պող. Գ. 18—22 և Եփ. Զ. 1—10):

Պօղոս Արքայան առաքեալն որեւէ տան մէջ սէր, խաղաղութիւն, միարանութիւն և քաղցր կենակցութիւն յարատեւ ամբապնդելու նպատակաւ, որոշ որոշ սահմանում է զերգատաւանի բոլոր անդամաց պարտք և իշխանութիւն: Պարտքով և իրաւունքով կապուած են կինն՝ մարդոյ հետ, մարդն՝ կնոջ հետ, ծնողներն՝ զաւակաց հետ և զաւակներն՝ ծնողաց հետ. ծառաներն իւրեանց տէրանց հետ և տէրերն ծառաների հետ: Պարտուց և իրաւանց անթերի կատարելովն միայն կարելի է թաղաւորեցնել զերգատաւանների մէջ համեմատելութիւն, միութիւն և սիրով համեմատել կենցաղավարութիւն: Ընդհակառակն՝ ուր որ ճշտիւ չեն կատարուում պարտքերն և իրաւունքներն, տեղի են ունենում խէթ և ատկութիւն, քայքայուում են սիրոյ և միարանութեան կապերն, տիրում է խռովութիւն և բռնամտութիւն, և Աստուծոյ օրհնած առնն զառնում է տուն ցաւոյ և տուն զառն կենակցութեանց: Որպէս զի կարողանանք յաւհասկացնել իւրաքանչիւրի պարտք և իշխանութիւն, այս պատճառաւ խօսենք ամեն մէկի վերայ առանձին առանձին:

Ա. Կանայք, հնազանդ եղէ՛ք յեր Բարդուղիւս և վայել է Տէրոջ՝ Քրիստոսի:— Կնոջ և մարդոյ պարտուց և իրաւանց մասին արդէն

խօսած ենք մեր Վ. քարոզի մէջ, փսն որոյ այս անգամ համառօտ կը խօսենք: Հայաստանեայ առաքելական և Ս. Եկեղեցին՝ պատկազրութեան ժամանակ հարսից նախ հարցմամբ ստանում է «Դիւլ է մահ հնազանդ է՞» ազատօրէն «խաբը և ապա պատկում և միաւորում իրարու հետ: Նմանապէս պահանջում է Եկեղեցին և փեսայից սոյն երաշխաւորութիւնը «Դիւլ է մահ արեւ է՞» ամեն ձախորդ հանդամանքներում ևս և ապա օրհնում է պատկը: Կանայք իւրեանց մարդոց հնազանդելով ոչ ինչ չեն կորսնցնում, այլ ընդհակառակն կատարում են իւրեանց հրապարակական արած ուխտը, կատարում են Աստուծոյ հրամանը — «Կանայք՝ հնազանդ եղէ՛ք յեր մարդոց՝ Քրիստոսով», և այսպիսով թաղաւորեցնում ամեն մէջ խաղաղութիւն, անքակտելի սէր, վստահելի համերաշխութիւն, օրինակելի տիպար և սրբացեալ կենցաղաւորութիւն: Վերջապէս կանայք պարտաւոր են մինչև ի մահ հնազանդ և հաւատարմ լինել իւրեանց մարդոց և իրաւունք ունին պահանջել իւրեանց մարդիկներից վերջին ծայր հաւատարմութիւն ամուսնութեան սուրբ ուխտին և անխաբ հաւատարմութիւն: Երբդիկ պարտաւոր են ազնուաբար վարուիլ իւրեանց կողակիցների հետ՝ ինչպէս լիարժեք հետ, զիջողաբար կենցաղաւորել նոցա հետ, «Ինչպէ՛ս օրհն անօրհն էր» իբրև բարի օրինակ իւրեանց զաւակաց, և իրաւունք ունին պահանջել իւրեանց կիներէն վերջին ծայր հաւատարմութիւն, արհաւիրութիւն, անխաբ հաւատարմութիւն և ազնուաբար լիարժեք: «Մարդիկ խոհեմութեամբ բնակելու են իւրեանց կանանց հետ, ինչպէս ակար անօրհն՝ պատիւ անելու կանանց» (Ա. Պետ. Գ. 7): «Իւրաքանչիւր ոք իւր կինը այնպէս սիրելու է՝ ինչպէս իւր անձը» (Եփ. Ե. 33): «Կիներն իւրեանց մարդոց հնազանդ լինելու են ինչպէս Աստուծոյ»: «Կիներն պէտք է վախենան իւրեանց մարդիկներից» (Եփ. Ե. 22 և 23): «Որովհետև կնոջ գլուխը մարդն է, ինչպէս և եկեղեցու գլուխն է Քրիստոս» (Եփ. Ե. 23): «Թող զգաստացնեն հարսները, որ լինին սիրող իւրեանց փեսաները, երախտները, լինին անարատ և հնազանդ իւրեանց մարդոց»: «Աստուծոյ յա-

տուկ պարզեն է համեստ կինն» (Սիր. ԻԶ. 17): «Շնորհքների շնորհքն է անօրհնած (պարկեշտ) կինն» (Նոյն 22): «Ժրագլուխ կինն (մի թանկագին) պատկ է իւր մարդոց համար» (Առաք. ԺԲ. 4): «Իմաստուն կանայք շինեցին տներ, իսկ անգամ (կանայք) կործանեցին իւրեանց ձեռքով» (Առ. ԺԳ. 1): «Շնորհակալ կինն (իւր մարդից շնորհակալ եղող) բարձրացնում է իւր մարդոց փառքը» (Առ. ԺԱ. 16): Համեստ, ազնիւ և պարկեշտ տիկիներն երկարացնում են իւրեանց մարդոց կեանքը, իսկ անազնիւ, անհամեստ և անպարկեշտ տիկիայք կարճացնում են իւրեանց մարդոց կեանքի թիւը և բարոյապէս սպանում: Վերջապէս կանանց և մարդոց ազնիւ կենցաղաւորութիւնն, համերաշխ կենակցութիւնն, սէրն ու խաղաղութիւնն, պարկեշտութիւնն ու ազնուութիւնն, սրբասէր կեանքն ու նիստ ու կացն կարող են լինել իւրեանց որդւոց և թոռանց, օրիորդաց և հարանց համար կենդանի քարոզ, ազդու խրատ, պատկառելի պատկեր, օրինակելի տիպ և ընտիր վարուց և բարուց տիպար: Ընդհակառակն արանց և կանանց անազնիւ կենցաղաւորութիւնն, խռովիւթ կենակցութիւնն, ստեղծութիւնն ու արհամարհութիւնն, անպարկեշտութիւնն ու անազնուութիւնն, անսրբասէր կեանք և անխաբ նիստն ու կացն կարող են ամենապատառաւորութիւն անել իւրեանց ստորագրելոց վերայ և աւելի չարագոյն օրինակների պատճառ զառնալ: Ահաւասիկ սորա համար է որ Ս. Պիղքն պատուիրում է, «Կանայք՝ հնազանդ եղէ՛ք յեր մարդոց՝ ինչպէ՛ս Աստուծոյ, Արք. սիրեցէ՛ք զկանայս յեր իբրև զանիշ յեր»: Բայց յայսցանէ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի վերջին կտակն է. «Պատուիրան նոր ատմ ձեզ, զի սիրիցէք զմիմեանս, որպէս սիրեցի ես զձեզ, զի զուք սիրեցիք զմիմեանս» (Յով. ԺԳ. 34):

Բ. «Որքէ՛ք, հնազանդ լիւրս ծնողաց յերոյ, յանայնի՛ զի այն է հաճոյ առաջի Տէառն»:

Մարդիկ ունին շատ հոգեւոր ծնողներ, առաջինն է Հայր Աստուծոյ՝ «Հայր մեր՝ որ յերկինս ես»: Երկրորդ՝ մեր հոգեւոր հայրերն, ինչպէս են կաթողիկոս, եպիսկոպոս

վարդապետ, քահանայ, կնքահայր, վարժապետ և վարդապետ (արուեստաւոր աշակերտաց նկատմամբ) և հոգեւոր ծնող մայր—Ս. առաջին: Աստուծոց ներքեւ ամեն զաւակաց ամենամօտ և ամենամեծ երախտաւորներն են իւրեանց հայրերն և մայրերն: Փոխադարձ պարագլուխ և երախտաւոր կան նաեւ որդւոց և ծնողաց մէջ:

Ոչ մի առարկայ այնքան քաղցր և թանկագին չէ ծնողաց համար՝ ինչպէս զաւակներն: Չաւակաց—պաշտօն և աղջիկ—սիրոյն հետ չեն կարող համեմատուիլ ոչ արծաթով, ոչ ոսկիով, ոչ հարստութիւնով, ոչ կալուածք և ոչ ամենաթանկագին ակունքով, որոց ամենից էլ դերականք են զաւակներն թէ արական լինին և թէ իգական: Քանի՛ քաղցր է որդի, որդիս առաջինը բաւերն: Թէպէտ ծնողական սէրն հասարակ է և անբաններին, այս է անասուններն և թռչուններն էլ սիրում են իւրեանց ձագերը, և որոց վերայ ունին ծնողական դուրս, խնամք, հոգատարութիւն և անուշանելու յատուկ սէր, սակայն անհուն տարբերութիւն կայ բանական մարդոյ և անբան կենդանեաց ծնողեան, անդեան և մեծացնելու մէջ: Չորքոսանի անասնոց ձագերն ծնածին պէս իսկոյն կանգնում են, ծծում իւրեանց մօր կաթը և մի տարուց յետոյ կամ վեց ամսից յետոյ՝ այլ ևս կարօտութիւն կամ պէտք չունին իւրեանց մօրց: Նմանապէս թռչնոց ձագերին կերակրում են իւրեանց մայրերն համարեա թէ 1—2 ամիս և այնուհետեւ ապրում են ձագերն ինքնազուլ: Բայց մարդն այսպէս չէ ամենեւին, այլ չափազանց դժուար է մարդոյ ծնունդն, դժուար պահելն, դժուար մեծացնելն, դժուար կերակրելն, դժուար դաստիարակելն, կրթելն և ազնուացնելն թողում ասել միւս հոգեւոր և մարմնաւոր ծանր պէտքերը: Սուրբ Գրքն, ի նկատի ունենալով ծնողաց և դաստիարակաց բազմադիմի երախտութիւնը, պատուիրում է ասելով. «Որդիս, հնազանդ եղևի՛ց յեր ծնողաց ամեն բանի մէջ, որովհետեւ շատ հաճելի է Աստուծոյ առաջ հնազանդութիւնն»:

Հին Օրինաց մէջ Աստուած պատուիրած էր Մովսէսի ձեռքով Ն. պատուիրանում. «Աստուիր քո հայրը և մայրը, որ

քեզ համար բարի լինի և դու երկար ապրես» (Ելք. Ի. 12 և Բ. Օր. Ե. 13): Աստուծոյ ինչպէս բոլոր օրէնքներն, նոյնպէս այս պատուէրն հիմնուած է խղճմանը—բնութեան—օրինաց վերայ. թէ հոգեւոր և թէ մարմնաւոր որդիք շատ երախտաւոր են իւրեանց հոգեւոր և մարմնաւոր ծնողաց: Աւանդութեամբ ասում են, երբ արագիւ թռչունի մայրն պառաւում է և մնում բնի մէջ նստած, ձագերն մեծ խնամք են տանում իւրեանց մօր, կերակրում և պահպանում:

Նմանապէս ասում են ըստ աւանդութեան, որ Ս. Գրիգոր Առաքելին իւր ծնողաց անչափ երախտութեամբ պրծնելու համար՝ չէր գնացել է Երուսաղէմ:

Ս. Գրքի ներշնչեալ զրոյններն առհասարակ պատուիրում են որդւոց հնազանդ լինել ծնողաց և յարգել ու մխիթարած պահել մինչև նոցա մահն: Ահաւասիկ.

«Քո բոլոր զօրութիւնից փառաւորիր քո հայրը և մի՛ մոռանար քո մօր ցաւերը (երկունք)»: «Իւրաքանչիւրդ պէտք է վախճաք ձեր հօրից և մօրից» (Ղևադ. Ժ. 3):

«Որդեակ, պահպանիր քո հօր օրէնքները և մի՛ մերժեր քո մօր խրատները» (Առաք. Զ. 20):

«Լսիր, որդեակ, քո հօր, որ քեզ ծնաւ և մի՛ արհամարհեր քո մօր պառաւութիւնը» (Ի. Գ. 22):

«Լսիր, որդեակ, քո հօր խրատին և մի՛ մերժեր քո մօր պատուէրները, որ քո գլուխը ընդունի շնորհաց պատկ» (Առ. Ա. 8—9):

«Որդեակ, օգնական եղիր քո հօր ծնութեան և մի՛ արամիցներ գնա» (Սիր. Գ. 14):

«Խորադէտ որդին հնազանդ է իւր հօր անհնազանդ որդին կը կորչի» (Առ. Ժ. 1):

Սուրբ Գրքն՝ իւրեանց ծնողները պատուող զաւակաց համար նշանակած է երկուսն, օրհնութիւն, գովութիւն և ամեն ական հոգեւոր և մարմնաւոր բարիք: Իսկ ծնողները արհամարհող և անպատուող և անխնամ թողնող զաւակաց համար՝ սահմանած է ամբի, անարարութիւն, անեղութիւն և ուղանում: Օրինակ.

«Աստուծա՛ զհայր քո և զմայր, զի բարի

լինիցի քեզ և երկայնակեաց լինիցիս ի վերայ երկրի»:

«Որդիք, հնազանդ լիբուք ծնողաց ձերոց ի Տէր, զի այն է արժան»:

«Հօր օրհնութիւնն հաստատում է որդւոց տունը և մօր անէծքն քանդում է տան հիմունքը» (Սիր. Գ. 11):

«Որդի՛ որ անարդէ զհայր և մերժէ զմայր՝ ամօթ կրէ և նախատ լիցի» (Առ. ԺԹ. 26):

«Իմաստուն որդին ուրախացնում է իւր հայրը, անմիտ որդին արհամարհում է իւր մայրը» (Առ. ԺԵ. 20):

«Անդգամն անգոսնում է (պախարակում է) իւր հօր խրատը» (Առ. ԺԵ. 5):

«Անիծեալ լինի իւր հայրը և մայրը արհամարհողն» (Բ. Որ. ԻԼ. 16):

«Ով որ հայհոյում է իւր հայրը՝ կը խաւարի (կանցնի) նորա լոյսն և նորա աչաց բերքն խաւար կը տեսնեն» (Առ. Ի. 20):

«Այն աչքը, որ արհամարհում է իւր հայրը և անարգում է իւր մօր պատառութիւնը, կը խլեն (աչքը դուրս կը հանեն) ձորերի աղուաններն և զէշ զէշ կը պատառեն նոյն աչքերը արժիւնների ձագերն» (Առ. Լ. 17):

Երբ դաւաճենք միծանում են և լինում աղամարդ, նոցա հայրերն և մայրերն ծերանալով և պատառելով կարծես թէ նորից հարկաւ որ են աւելի հոգի, խնայք և պահպանութիւն:

Նոյն խի օրէնքներ զնոզ Յիսուս Քրիստոս Աստուածն անգամ, որովհետեւ մարդ եղած էր մեզ նման, ամեն կերպով խոնարհ և հնազանդ էր իւր մարմնաւոր ծնողաց, ինչպէս վկայում է Ղուկաս աւետարանիչն (Բ. 51):

Գ. Որեւ է տան մէջ հարկաւ գտնուում են և հարսներ, որ կարգուած են անդամոց թուոյն մէջ: Թէ՛ արական և թէ՛ իգական դաւաճակներ ամուսնանալուց յետոյ ունենում են երկու հայր և երկու մայր, շատ եղբայրներ և շատ քոյրեր: Որինակի համար պսակուող երիտասարդների համար հայրեր են իւր քննիչ և անէրն, եղբայրներ են իւրեանց հարազատ եղբայրներն և իւրեանց հարսի եղբայրներն, իւրեանց քոյրերն և կնոջ քոյրերն, իւրեանց ծնող մայրերն և իւրեանց հարսների մայրերն: Այսպէս են և հարսանց համար: Հարս-

ներն պարտական են իւրեանց հայր համարել իւրեանց պապանքները (սկեսրայր) մայր՝ իւրեանց «խոնարհները, եղբայրներ՝ իւրեանց պապերները, քոյրեր՝ իւրեանց պապայիները և պապերը (իւրեանց մարդոց քոյրերն): Եւ որովհետեւ սոքա ամենքն համարուում են գերդաստանի անդամներ, ուրեմն նոյնպէս պապաւ և իրաւունքով կապուած են միմեանց հետ: Հետեւապէս ամենքն ևս պարտաւոր են մեծ զգուշութեամբ կատարել իւրեանց պարտաւորութիւնները, որպէս զի իւրեանց ընտանեակներում թաղաւորէ «Եր, խաղաղութիւն, արջութիւն և քաղցրադոյն կենսոյութիւն»:

Իսկ վերի գրածներից գերդաստանի մեջ գտնուում են նաեւ պապ և պապ, որ աների բուն նահապետներն են, որ աների շէնքն ու շնորհքն են, համն ու հոտն են, աղն ու վայելչութիւնն են: Այս, պապերն ու տատերն են աների հիմնադիրն, դատաւոր աշխատաւորներն, բաղմամբ փորձառու մըշակներն և գերդաստանների բուն արմատներն են: Տների միջի բոլոր անդամներն, այս է որդիքն, հարսներն, թոռներն և ծոռներն աշխատելու են, որ ժառանգեն ծնողաց օրհնութիւնը և բնաւ պատճառ չտան, որ չանիծուին մեծերից. քանզի մեծերի օրհնութիւնն կանաչեցնում է չոր քարը, իսկ անէծքը չորացնում է կանաչը: Վերջապէս օրհնածն օրհնած է և անիծածն՝ անիծած: Նոյն փոքր որդի Քամն իւր անվայել արարմանց պատճառաւ անիծուեցաւ իւր հօրից, և այդ անէծքն ժառանգարար տարածուեցաւ շատ պորտերի վերայ որդւոց որդի և թոռանց թոռն, ինչպէս հաստատում է ինքն Աստուած՝ ասելով. «Ես եմ քո Տէր Աստուածն՝ նախանձոտ Աստուած, որ հասուցանում եմ հայրերի մեղքերը որդւոց՝ մինչև ինձ տակի երեք և չորս սերունդ, և ողորմութիւն եմ անում իմ սիրելիներին մինչև հազար սերունդ» (Եւք. Ի. 5—6):

Եւ ահա այսպէս Նոյն անէծքն սերնդից սերունդ թափանցելով Քամի ցեղի վերայ, որը ջնջուեցաւ Մովսէս մարգարէի և Յեսու Նաւեի ձեռնով, այո՛, մեծաւ մասամբ ջնջուեցաւ Քամի ցեղն անէծքով: Այս մեղ համար խիստ մեծ խրատ է և բաւական՝ մեզ զգուշացնելու:

Բնդհանուր ակն Սեմն օրհնուեցաւ իւր հայր Նոյից իւր ծնողաւոր զործով: Այս օրհնութիւնն սերնդից սերունդ թափանցելով հասաւ Արրահամ, Արրահամից Իսահակ որից՝ Յակովբ, որից՝ Յուդայ, Դաւիթ, որի սերնդից ծնաւ Փրկիչն Յիսուս: Ահա օրհնութեան պտուղն: «Սոփն եկաւ (Յուդայի) երկիրն, Բեթղէհէմից Նշիմէքը անուն մի մարդ իւր Նոոմի կնոջ և իւր որդւոց հետ գնաց Մովսրաւ աղարակն: Այնտեղ մեռաւ Նշիմէքը. Նոոմի իւր երկու որդւոց համար երկու հարս առաւ Մովսրացի աղջիկներէց: Մեռան և իւր երկու որդիքն. Նոոմին դարձաւ իւր քաղաքն Բեթղէհէմ, իւր հետ պնացին և իւր հարսներն Արփա և Հուլթի: Նոոմն ասում է իւր երկու հարսներին» «Բնացէք դարձէք ձեր հայրերի աներն . . . : Արփան դարձաւ իւր հօր տունն, իսկ Հուլթ չդարձաւ, այլ ասաց. Քեզ միայնակ չիմ թողուր, ուր որ կը գնաս ես էլ կը գամ, քո ժողովուրդն կը լինի իմ ժողովուրդ և քո Աստուածն՝ իմ Աստուած» (Հուլթ. Ա. Գ.): Հուլթն որովհետեւ չուզեց իւր սգաւոր և տրամուլեամբ լցուած սկեսուրը միայնակ թողուր, այլ բաժանուեցաւ իւր բոլոր ազգականներից և հայրենիքից՝ իւր պատաւ սկսուրը միտնաբերելու նպատակաւ: Հուլթի այս բարի արարմունքն այնքան հաճելի եղաւ Աստուծոյ, մինչեւ անգամ Քրիստոսի ազգարանութեան մէջ առնուեցաւ և Հուլթի անունն որի Ոգիւթ սրգին է, Դաւիթ մարդաբերի պատն:

Աի հարսն, ձանձրանալով իւր զառաժեպ պատրուկին ծառայելուց և պահպանելուց, ասում է իւր մարդոյն. «Այլ ես չիմ կարող պահպանել քո հայրը, զիւր կողովի մէջ և տան այս ինչ անուն քաղաքի (մաղարա) մէջ և ասա. Հայր իմ, ահա քեզ համար հաց, ջուր և կերակուր և անկողին, ապրիր այս անդ, քեզ համար ինչ որ հարկաւոր է, ես կը բերեմ օրեցօր: Պատասխանում է հայրն որդուն. «Բարի է, բոյիդ մատուց, դէ կողովը տան, քեզ հարկաւոր կը լինի: Իսկոյն զգաստանում է որդին և լաւով ասում. «Հայր իմ, անիծում ես զիս այդ քեզ հարկաւոր ելլի խաբով, այսինքն ինչպէս ես քեզ

այդ կողովով բերի այստեղ, այդ իսկ կողովով իմ որդին էլ զիս կը բերէ և կը թողու այստեղ, կամենում էք այս անեծքը տալ ինձ»: Որդին, սաստիկ զղջացած, հայրը յետ է բերում տուն և մինչեւ մահը լաւ պահպանում: Սորա համար է ասում Սողոմոն. «Պատկ ծերոց՝ որդիք որդւոց, պարծանք որդւոց՝ հայրը իւրեանց» (Առ. Ժ. 6): «Հաճեցայ բնակիլ առիւծի և վիշապի հետ, քան թէ բնակիլ չար կնոջ հետ» (Սիր. Ի. 23): Թող Հուլթն օրինակ լինի բոլոր հայ հարսների համար, թող Հուլթի աշխատանքն, Բարսեղի, Կիւրապետի, Կիւրապետի և Կիւրապետի անուններով աստուածահաճոյ տառաքնութեանց ուղեցոյց լինի ամէն հայազգի հարսների համար:

Գ. «Հայրեր՝ ձե՛ր պայքարէ՛ք յեր սրբիները, այլ կրնէ՛ք յեր սրբիները Աստուծոյ խրատներով և շնորհները ստացանելով» (Եփ. Գ. 4): Հայրերն և մայրերն փոխադարձ պարտքով կապուած են իւրեանց զաւակաց հետ: Քանի՜ քաղցր, քանի՜ սրտաշարժ և քանի՜ զրուիչ են հայր և մայր անուններն, որք մեղմնապատկան զօրութեամբ իրենց են քաշում զաւակաց «բախտ: Նորա աւելի լաւ կը հասկանան այս զօրութիւնը, որք վայելած են հայրերն և մայրերն քաղցրագոյն և անփոխադրելի շնորհները: Հայրերն և մայրերն իւրեանց զաւակաց համար, բացի բնական և ֆիզիքական մարմնաւոր — խնամքները և պէտքերը հոգալուց, պարտաւոր են մեծ հոգ և խնամք տանել և իւրեանց զաւակաց Բարոյական, կրօնական և ապաստանաւորական կրթութեանց համար, որպէս վկայում է Ս. Գիորն պատուիրելով. «Կրնէ՛ք յեր սրբիները Աստուծոյ խրատներով, օրհններով և պատուիրաններով»: Մարդն բոլոր կենդանեաց պատկն է և նոցանից առաջնորդում է Բանական հոգով: Ամենակարեւոր է ուսմամբ և կրթութեամբ զաւակաւորակել մարդը և զերազանցել նորա Բանականութիւնը, կատարելագործել աստուածային և բնական կրթութեամբ նորա հոգին, աշխուժանել, ակտիւ և մշակել Դիպլոմ, որպէս զի Աստուծոյ պատկեր մարդն փայլի հասարակութեան մէջ, եկեղեցու մէջ և մարդկութեան մէջ, եթէ ծնողներն կամենում են

«Տեւորք (աղաներ), իրաւունքներ շնորհեցէք ձեր ծառաներին, իմացած լինիք, որ դուք էլ Տէր ունէք երկնքումն» (Կող. Դ. 1):

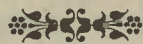
«Ձեզնից զրկուածն աղաղակում է, և հնձողների բողոքն հասաւ զօրութեանց Տիրոջ ախանջն» (Յակ. Ե. 4):

«Արժանի է մշակն վարձու իւրոյ» (Ս. Տիմ. Ե. 18):

«Մինչև առաւօտ քիչ մօտ չմնայ վարձկանին վարձքն» (Ղ. Լ. Ժ. 13):

Մայլոթում եմ, որ ամենարարի Աստուածն օրհնէ Հայոց պապերը և տառերը, հայրերը և մայրերը, որդիքը և թոռները, հարսները և օրիորդները և ամբողջ զերգաստուները, և շնորք տայ իւրաքանչիւր անդամի, որ կարողանայ ճշտութեամբ կատարել իւր պարտաւորութիւնները և սիրով շարկապուած երկար ապրէ երջանիկ ամէն:

Մակար Եպիսկոպոս Բարխուդարեանց

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՎԱՍԾԱՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ*.

V.

Դարեր են անցել այն օրից, երբ Հնդկացիք և Յոյները մշակել են իրանց հայեացքները մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի մասին, և այդքան երկար ժամանակամիջոցում առաջիններին յաջողեցաւ թերեւս ընդ միշտ հոգեպէս քնել իսկ վերջինները վաղուց է արդէն վերջնականապէս իջել են պատմութեան բեմից: Բայց հարց է. «Ո՞րն է վերջին նպատակը մարդկային կեանքի»: Այդ հարցը ցարդ ևս մնում է խիստ հետաքրքրական միշտ էլ վճռուում է նորից միշտ նորից: Ժամանակակից լուծումներից գլխաւորապէս երկուսը զբաղում են առանձին ուշադրութիւն: Այդ լուծումները պատկանում են յոսեփոսութեան (Սոցիալիզմ) և ուսուցչութեան (Սոցիալիզմ):

Յոսեփոսութիւնը (Սոցիալիզմ) ուսուցանում է. «Մեր աշխարհը յոյժ անդոհա-

ցուցիչ է: Այդ բանը, հաստատում է անաչառ վերլուծութիւնը (անալիզը), որը կատարւում է աշխարհումն ընդհանրապէս և մարդկային կեանքի մէջ մասնաւորապէս: Աշխարհումն առաջին տեղն է բռնում անհատը և տերապետում է առաւելապէս անբաւարարութիւնը: Իրաւ է՝ մարդիկ խօսում են ուրախութիւնների մասին, ձգտում են դէպք բաղդաւորութիւն, մասնանիշ են անում բազմաթիւ բաւականութիւններ և վայելչութիւնների, բայց այդ ուրախութիւններն ու բազդաւորութիւնները լոկ միայն ցնորք են և խաբուսիկ յոյս: Եւ յիշաւ՝ այդ երեւոյցական աղբիւրները ծնում են միայն դառնութիւն ու վիշտ: Աւրախութիւնների աւելի մատչելի և զրաւելի աղբիւրներ կարելի է հաժարել սէրը, ընտանեկան կեանքը և բարեկամութիւնը: Բայց իրօք ի՞նչ են տալիս նրանք բացի հիասթափման և հոգսերի տանջանքներից: Ահրը վաղ զարթնելով և բաւականութիւն չըզանելով՝ պատճառում է վշտագին անհանգստութիւն: Ահրը, երբ ապօրինի ծանապարհով է բաւականութիւն դառնում, հեռւում են ամենացաւալի հեռւանքների, և վերջապէս սէրը ամուսնական կեանքի մէջ պատճառ է դառնում ծանր զգման, և միայն հագուադիւտ ամենարագաւոր դէպքում փոխուում է բարեկամութեան կամ աւելի ճիշտ ասած՝ սովորութիւն է դառնում: Բայց այդ արդէն սէր չէ, և արդեօք նրա մէջ շատ ուրախութիւն կայ: Ամենանութեան մէջ զուարճութիւնների աղբիւր համարւում են զաւակները: Յիրաւի զաւակները ծնուելով ու մեծանալով՝ ուրախացնում են ծնողներին: Բայց այդ ուրախութիւնները համեմատելով այն մեծամեծ վշտերի հետ, որոնց տոկում կրում են ծնողները, զլխաւորապէս մայրերը՝ կորցնելով իրանց զաւակներին, համեմատելով այն անընդհատ ծանր հոգսերի հետ, որ վերարեւում են նրանց ապրուստի կրթութեան և մեծացող նոր սերնդի բարդաւաճման, բազմաթիւ դէպքերում ծնողների իրենց օրգոց վրայ զբաժ յոյսերը չեն արդարանում:—

Համարեա՛ ամենքն էլ որոնում են բարեկամութիւն ու բարեկամների և զանելով ուրախանում են:— Սակայն ի՞նչ է այդ որո-

* Տես Արար. Յունուար 1901 թ.:

նույնների գաղանի շարժառիթը: — Մարդու թուլութեան զիտակցութիւնը և ուրիշի մէջ նեղուկ դանելու ցանկութիւնը: Այստեղից հեռուում է, որ զօրեղ մարդիկ բարեկամների կարիք չեն զգում: Բայց և անձնական թուլութեան զիտակցութիւնը՝ դառն զիտակցութիւն է, որով թունաւորութեամբ է բարեկամութեան քաղցրութիւնը: Բնդ նմին բարեկամութիւնը պահպանութեամբ է բարեկամների ընդհանուր շահերով, և նրա մէջ է բարեկամութեան անյարատեութեան պատճառը: Բայց ահա առաջ է գալիս շահերի տարբերութիւնը, բարեկամութիւնը ստուգում է և փոխում՝ նոյն իսկ թշնամութեան: Հեռանքը լինում է հիասթափութիւն: Նոյնը կարելի է ասել և մարդկային ուրախութիւնների միւս բոլոր աղբիւրների մասին՝ փառքի, իշխանութեան, նիւթական բարեկեցութեան ևլն: Եւ այդ պոտոր ակներում, թուլցիկ ուրախութիւնների թուլութեամբ մարդուս պատահում է առաւելագէտ վիշտն ու տանջանքը: Այս սակայն մի աղբիւր, որից կարելի է աւելի ուրախութիւններ քաղել, քան վշտեր: Նա նման է անապատի ովաղիսի (Օձ-ՅԵՇԵՆ), որին վերջապէս հասնում է յոգնած ճանապարհորդը: Այդ՝ մարդկային ունայնութեան և տանջանքների խաւարի մէջ՝ ուրախութեան լուսոյ մի ճառագայթ է: Այդ աղբիւրն է՝ արուեստն ու զիտութիւնը: Բայց ում է մտաչելի այդ աղբիւրը: Մարդկանց մեծամասնութիւնը չունի ոչ ընդունակութիւն, ոչ էլ կոչումն, որ նրանից մի օգուտ քաղէ և այն մեծամասնութեան համար, կասեալ բոլորովին գոյութիւն չունի: Համեմատաբար սակաւութիւն են այն անհատները, որոնց յաջողութեամբ է թափանցել զեղարուեստի և զիտութեան գաղանիքի մէջ, նրանք էլ, ըստ երեւոյթին, հեռուում են ներքին ձողութեան, որոնց նշանաւոր մասն էլ իրականագէտ չունի այդ ներքին ձողութիւնը, այլ առաջնորդութեամբ է միայն կողմնակի ենթադրութիւններով ու շարժառիթներով՝ — ապագայում՝ ձեռք բերելու համար արդիւնաւետ պաշտօն, վայելուչ դիրք, յարգանք ու փառք, հարկը պահանջած դէպքում՝ իր ընկերների շրջանում արտաբուստ փայլելու ցանկու-

թեամբ: Եւ այդպիսի մարդկանց համար ուրախութիւնները, որոնք ձեռք են բերուում՝ զեղարուեստական ճաշակով ու զիտութեամբ, բոլորովին օտար են: Ապա ուրեմն մնում են միայն մի բուռն ճշմարիտ զեղարուեստագէտներ ու զիտուններ — զեղեցիկութեան ու զիտութեան ստեղծագործների սահմանում — որոնք երկար նախապատրաստումից յետոյ՝ վերջապէս ընդունակ են դառնում այդ պայծառ ակից փասաւոր ուրախութիւններ ստանալ: Բայց ինչ են այդ ուրախութիւնները ըստ քանակութեան մարդկային կեանքի տանջանքների բազմութեան հետ համեմատելով. — Ոչինչ: — Եւ հեռագէտ ուղիղ է, որ վիշտն ու տանջանքները առաջին գծի վրայ են դրուած աշխարհումս, և իսկապէս՝ միայն նրանք գոյութիւն ունին: Բայց ի հարկ է՝ աւելի լաւ է չտանջուիլ, քան տանջուիլ, և որովհետեւ տանջանքն անքակտելի կերպով շաղկապուած է կեանքի հետ, նրա գոյութիւնն — էութիւնն է կազմում, ուստի և լաւ է չապրել, քան ապրել: Ապա ուրեմն կեանքի միակ և միակ խելացի նպատակը կարող է լինել միայն այս՝ ձգտել ոչնչացնել կեանքը և առհասարակ իւրաքանչիւր գոյացութիւն: Այդ նպատակն իրագործելու համար իւրաքանչիւր մարդ կեանքի մէջ պէտք է գործնական մասնակցութիւն ունենայ, նպատակով մարդկութեան մոտոր յատաճալիմութեան, մինչև վերջապէս մարդկանց մեծամասնութիւնը ակնարկած նպատակի խելացիութեան մէջ կհամոզուի: Մի անգամ՝ որ այդպիսի համոզումն հաստատուեցու մարդկութեան մեծ մասի գլխում, նրանք յօժարակամ կկարճեն իրանց կեանքը, որ թերեւ հեռանք լինի սոհասարակ իւրաքանչիւր էութեան ոչնչացման: Այն ժամանակ կհասնէ ամեն տանջանքի փախճանը, և հեռագէտ վրայ կհասնէ այն ինչ որ լաւ է տանջանքից»¹:

Ինչ կարելի է ասել մարդկային կեանքի նպատակի վերաբերեալ այս նոր յուշատեւութեան (пессимистическомъ) վարդապետութեան մասին: Հենց առաջին իսկ ընդհանուր ծա-

1. Hartmann, „Philosophie des Unbewussten“ 8. Aufl. B. II.

նոթու թիւնից յայտնի կերպով մարդու աչքին է ընկնում նրա նմանութիւնը հին հնդկական փարդապետութեան հետ, որի վրայ իրիւ մանկացածիս վաղուց է արդէն իր դատաւիճիւր կարգացել թէ, փիլիսոփայական միտքը և թէ՛ պատմութիւնը: Մանրամասնօրէն քրննութեան ասնելիս, դարաւոր փորձերի և մարդկային կեանքի փայտաբանութիւնների հետ համեմատելով՝ երևան են գալիս բազմաթիւ սուր հակասութիւններ ճշմարիտ փաստերի գէժ: Ամբողջ մարդկութեան համար ամեն ժամանակ և ամեն տեղ կեանքը, գոյութիւնը, ընդհանուր առմամբ, ամենամեծ բարիքն է համարուել: Իսկ յոռետեսութիւնը հաստատում է, որ չգոյութիւնը, ոչնչութիւնը լաւ է գոյութիւնից և կեանքից: Չարութիւնը միշտ համարուել է և համարուում է կեանքի միջ անընտանեկ երեւոյթ, որի հետ անհրաժեշտ է մարանչել և որի հետ յիշուի մարտնչում են և յաճախ փառաւոր յաջողութեամբ: Բայց յոռետեսութիւնը ապացուցանում է, որ ի դուր և անհնարին է չարութեան հետ մարտնչելը, որովհետեւ չարութիւնը արմատացած է հէնց իրան՝ գոյութեան մէջ, որն իր հոգիքով իսկական չարութիւնն է, ուստի և չարութիւնն ամբողջովին կվերանայ միայն այն ժամանակ, երբ վերջանայ ամեն մի կեանք:

Մարդկութիւնը զիտէր և զիտէ այնպիսի ուրախութիւնների, որոնց թուում է այնքան մաքուրն ու բարձրը և այնքան ճշմարիտները, որ նրանց գոյութեամբ տանելի են համարուում՝ նոյն իսկ ընտանեկան ամենաձանր ձախորդութիւնները: Այդպէս օրինակ այն ուրախութիւնները, որոնք բղխում են պարտաճանաչութեան զիտակցութիւնից, մաքուր խղճից և այնպիսի յարաբերութիւններից, որ հիմնուած են անշահասէր և բարեացակամ սիրոյ վրայ: Բայց յոռետեսութիւնը ուսուցանում է, որ աշխարհումս կայ յիշուի միայն դառնութիւն ու վիշտ, իսկ ուրախութիւնները, որոնց մասին ընդհանրապէս խօսում են և որոնց ձգտում են, միայն ցնորքներ են, և մարդիկ ուրախանալով՝ խաբում են իրանք իրանց: Այլ մի բան այնքան ցաւալի չէ և այնքան զօրեղ չէ, եղծում առ

հասարակ մարդուն, որքան գոյութեան ընդհատումը: Մահուան երեւոյթները և կենդանի ստեղծութեան եղջարումը, ըստ մեծի մասին, ճշող կերպով են ներգործում մարդկային բնութեան վրայ, և մենք առաջնորդուելով անմիջական զգացումով՝ այդ երեւոյթների մէջ տեսնում ենք մի խնդր անընտանեկ և զարհուրելի բան, բայց ժամանակակից յուսահատութեան փիլիսոփայութիւնը (փարդապետութիւնը) քարոզում է, ոչ թէ գոյութեան ոչնչացումը, այլ ընդհատական հէնց խնդր գոյութիւնն է, անմիտ երեւոյթ: Աւ փերջապէս մարդկային կեանքի վախճանական նըպատակի հետ անխուսափելի կերպով կապուած է մի դրական երեւոյթ, որով մեր կեանքը պէտք է դառնայ աւելի կատարեալ և աւելի ուրախ և ստանայ մեր աչքում այնպիսի նշանակութիւն, որպիսին նա ցարդ չէ ունեցել: Բայց յոռետեսութիւնը մասնաւոր է անում մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի ըստ ամենայնի կատարեալ բարաստական կողմի վրայ, նոյն այդ կեանքի ոչնչացման վրայ առանց մնացորդի: Սակայն որքան որ հակաբնական է և ոչ խելացի յոռետեսութեան փարդապետութիւնը մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի մասին, նոյնքան էլ բազմաթիւ հեռեւորներ ունի: Բայց այդ մարդիկը չեն ձգտում գէպի գործունէութիւն, չեն մտածում մարդկութեան մատուր զարգացման մասին, որպիսին կցանկանար յոռետեսը: Ինքնասիրութեան հիւանդոտ զարգացման և կամքի թուլութեան հետ՝ նրանք ընդ նմին անտարբեր են և գէպի ամեն կենդանի գործ և անընդունակ մարտնչելու կեանքի ձախորդութիւնների գէժ: Աւ շատերը նրանցից, որոնք ամենից անկեղծն են և հեռեւորական, սոփորաբար հանգում են տըխուր վախճանի՝ բռնի կերպով վերջ տալով իրանց կեանքին, և հակառակ յոռետեսութեան հրահանգութիւններին՝ չսպասելով ընդհանուր մարդկութեան լաւագոյն մասի համաձայնութեանը: Աւ յոռետեսութեան փարդապետութեան այդ տխուր պտուղներն ամենից աւելի տկներեւ, ապացուցանում են նորա մեծ անձըտութիւնը:

Համաձայն ուսուցիտարիքի փարդապետու-

Թեան * իւրարանչիւր մարդ խորշում է տհաճութիւններէջ, տանջանքներէջ և տու հասարակ այն ամենից, ինչ որ նրա բարեկեցութեանը զրկանք է պատճառում և որոնում է իւր օգուտը, յուսալով զանեւ այն ուրախութիւնների և վայելչութիւնների մէջ, որ պիտի կարող է տալ նրան կեանքը, կամ այսպէս՝ մեղանից իւրաքանչիւրը ձգտում է անձնական բաղդին և բացի այդ բաղդից ուրիշ ոչինչ չի ցանկանում, ուստի և մարդկային ցանկութիւնների միւս առարկաները, այն է հարստութիւնը, փառքը և մինչև անգամ նոյն իսկ բարեգործութիւնը միջոցներ են դէպի այդ բաղդաւոր կեանքն են տանում։ Եթէ այդ այդպէս է, ապա ուրեմն մարդկային կեանքի նպատակն, ի հարկ է, պէտք է համարել միայն սեպհական՝ անձնական երջանկութիւնը։ Բայց անկարելի է հասնել անձնական բաղդաւորութեան, կամ առնուազն շատ դժուարին է, քանի որ մեզ շրջապատած են աւելի դժբաղդ մարդիկ։ Ուստի և անձնական բաղդաւորութեան հասնելու համար՝ պէտք է աշխատել ուրիշների բաղդաւորութեան համար, ընդ նմին մեր բոլոր ոյժը դործադրելով այն նպատակի համար, որ հնարաւոր լինի փոքր առ փոքր պակասեցնել մարդկային տանջանքի ընդհանուր դուժարը և բաղմաստակել մարդկային բաղդաւորութիւնը։ Բաղդն էլ, որի մասին է խօսքս հասանելի է դէթ անուղղակի ձանապարհով, մի ձանապարհ, որ սղառնում է այն ամենին, ինչ որ խռչնդոտ է հանդիսանում մարդուն բաղդաւոր լինելու համար, մի ձանապարհ, որ նուազեցնում է տանջանքը։ Վերայդէք փառ օրէնքները և կամայականութիւնը, որ մարդուն զրկում են իրեն մտաչելի երջանկութեան աղբիւրները վայելելու ազատութիւնից, այն ժամանակ նա կը հասնէ այն դրութեան, որ կարելի է նախանձիի համարել, եթէ միայն յառաջ չըգան կեանքի գրական դժբաղդութիւնները՝ չքաւորութիւնը, հիւանդութիւնը, չարութիւնը,

ստորութիւնը և մերձաւոր առարկաների վաղաժամ կորուստը և ինչ Բայց ո՞վ կարող է վճռել ապացուցանելու, որ մինչև անգամ նոյն իսկ ամենամեծ դժբաղդութիւնները, որոնցից մարդիկ տանջուում են, քառ իրանց էութեան՝ անյայթելի են, կամ դոնէ չի կարելի շատ չափաւորել։ Մարդկային իմաստութիւնը միայնելով իւր ոյժերը առողջ դատողութեան առանձին՝ մասնաւոր անհատների հետ տեսութեան հետ՝ կարող է ոչնչացնել չքաւորութեան այն առաւելանք, երբ նա արդէն տանջանքի տեղն է բռնում։ Նոյն իսկ հիւանդութիւնը, մարդու այդ անգույտ թշնամին՝ կարելի է հասցնել մինչև ամենափոքր չափի—լաւ, ֆիզիքական և բարոյական կրթութեան օգնութեամբ և առողջութեան համար վնասակար երևոյթների առաջն առնելով։ Ինչ վերաբերում է այն տանջանքների, որոնց ենթարկուում է մարդս շնորհիւ որ և է ձախորհութեան, այդ ծագում է առ հասարակ մարդու անձնական անխոհեմութիւնից, կամ ցանկութիւնների սխալ—ծուռ ուղղութիւն տալուց և կամ հասարակական վնասակար հիմնարկութիւններից։¹

Այս վարդապետութիւնը հենց առաջին իսկ ծանօթութիւնից յետոյ՝ զբաւում է դէպ իրան և հակառակ նախընթացի, աւելի խաղաղացուցիչ և սփոփեցուցիչ է երևում։ Եւ յիշաւ՝ ում չի ուրախացնիլ ընդհանուր, վճռական կերպով արտայայտուող, բաղդաւորութեան յոյսը, և ո՞վ չի համոզուում, որ ընդհանուրի օգտին կամ բաղդաւորութեան համար գործելը վնեմ ու աղնիւ գործ է։ Այնուամենայնիւ՝ բաղդաւորութիւնը ևս, ինչպէս և նախընթաց վարդապետութիւնը, չի կարող գոհացումն տալ նրան, ով լրջօրէն որոնում է մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի վերաբերեալ հարցի պատասխանը։ Այս վարդապետութիւնը կրում է յիշողութիւնների խանգարումն, անորոշութեան և նսեմութեան կնիք, որի հեռանկարը լինում է այն, որ նրա լայն և բարեբար գործադրութիւնը իրականութեան մէջ անհնարին է դառնում։

* Բենտալի վարդապետութիւնը, որ այն օրէնքներն է միայն իրաւացի համարում, որ ծառայում են հասարակաց օգտին բաւականութիւն տալու համար։

1) Мальцевъ „Нравственная философія утилитаризма“.

և նրա անդոհադուցիչ լինելը՝ կեանքի վերջին նպատակի մի լուրջ հարց:

Ամենից առաջ մեր գննութեան առած վարդապետութեան մէջ նմանում և միացնում են օգտի վայելչութեան և բազմաբույսութեան զարգացմանը, մինչդեռ այդ գաղափարներն իրանց բովանդակութեամբ բոլորովին տարբեր են և իրականութեան մէջ էլ միշտ տարբերուում են միմեանցից: Սգտակարը ամեն անգամ դիւրեկան ու զուարճալի չի լինում: Ընդ հակառակ՝ յաճախ է պատահում որ օգտակարը հակառակ է զուարճութեան ու վայելչութեան այն իմաստով, որպէս առհասարակ մենք ենք հասկանում: Սրինակ՝ մատաղ սերնդի կրթութիւնն անկասկած օգտակար է նրանց համար, մինչդեռ նրանց մատուցելի զուարճութիւնները՝ երեւակայութեան մէջ միշտ կապուած են դասարանական աշխատանքները գաղափարներէլու հետ: — Ապա՝ ո՞չ բոլոր զուարճութիւններն ու վայելչութիւնները կապուած են օգտակարի հետ: Նրանցից շատերը, առաւելապէս նրանք, որ մեծամասնութեան համար հրապուրիչ են երեւում, բայց դրականապէս վնասում, քայքայիչ կերպով ազդում են ֆիզիքական և հոգեւոր ոյժերի ամբողջութեան վրայ և վերջ ի վերջոյ տանում են դէպի հիւսնգութիւնների և այն ախտը ինքնազրկութեան, թէ կեանքն անց է կացրած անկանոն կերպով և թէ անդառնալի կորած է թանկագին դանձր, այն է՝ մարմնի և հոգու առողջութիւնը, մի խօսքով՝ հեռանքը լինում է տանջանք: Իսկ այս վերջին հանգամանքից վերջապէս ենթադրուում է այն, որ զուարճութիւններն ու վայելչութիւններն այլ բան են, բազմաբույսութիւնը՝ այլ, և նրանց միացնելը ըստ ամենայնի անհնարին է: Ինչ էլ որ չլինի բազմաբույսութիւնը, անհնարին է նորան վերադրել, ինչ որ կարող է տանջանք պատճառել: Այսպիսով այն վարդապետութիւնը, որի մասին է մեր խօսքը, իւր հիմնական գլխաւոր ենթադրութիւնների մէջ բոլորովին տարբեր գաղափարների հետ է շփոթուում: — մի եղանակ, որը բնականաբար կորցնում է դէպի ճշմարտութիւնը, դէպի նորա վերջին եղբայրութիւնները՝ հիմնաւորութիւնը և դէպի

այդ դատողութիւնը եղած հաւատը: «Որպէս զի կարելի լինի հասնել անձնական բազմաբույսութեան, որ կեանքի վախճանական նրպատակն է, պէտք է ուրիշների բազմաբույսութեան համար աշխատել, ձգտելով թեթեւացնել մարդկային տանջանքները և մեծացնել մարդկային բազմաբույսութեան ընդհանուր գումարը» — այսպիսի խորհուրդ է տալիս մեզ ուսուցիչաւորիվը իւր կանոնների մէջ: Այդ խորհուրդը, ինչպէս որ արդէն նկատուած է, շատ զեղեցիկ է: Բայց իրադրութիւնը համար անհրաժեշտ է նախ որոշել, թէ ի՞նչ է բազմաբույսութեան իմաստը: Սակայն այդ բնական և անխուսափելի հարցի համար մենք դոհադուցիչ պատասխան չունենք: Ուսուցիչաւորիվը չի տալիս մեզ բազմաբույսութեան մի բացատրութիւն, որի ճշմարտութիւնն ամենքի համար պարզ լինէր և որի հետ այդ պատճառով ամենքը կարողանային համաձայնել: Ուսուցիչաւորիվը բոլորովին չի տալիս նոյն իսկ բազմաբույսութեան էությունը և չի էլ կարող տալ սահմանափակելով իրական կեանքի մասին դատողութիւններ անելով և զուարճութիւններն ու վայելչութիւնները երջանկութեան հետ համանշտ համարելով: Բանն այն է, որ իւրաքանչիւր մարդ իւր զուարճութիւններն ունի և իւր տեսակէտով է հասկանում՝ երջանկութիւնը՝ զարգացողութեան առաջնային կրթութեան բնաւորութեան և շրջապատող միջավայրի (среда) համաձայն: Մինը, օրինակ, շատ բարձր է գասում նիւթական յարմարութիւնները, զգայական զուարճութիւնները և երջանկութիւնը նորա մէջ որոնում: Երկրորդը ձգտում է հոգեւոր — գեղաճաշակ (эстетический) և մտաւոր զուարճութիւնների և ցանկութեան չափով նրան նուիրուելը՝ համարում է իւր բարձրագոյն վայելչութիւնը: Մէկը միտթարուում է նրանով, ինչից շատերը սոսկալով ու սարսափելով խորշում են, երկրորդը իւր ուրախութիւնն ու երջանկութիւնը գտնում է շահերի այնպիսի շրջանում, որոնք ահագին մեծամասնութեան համար օտար են մնում և չեն: Սակայն որքան էլ տարբեր լինին զանազան մարդկանց տեսութիւնը զուարճութեան և երջանկութեան վերաբերմամբ, նրանք ամենքն էլ բոլոր

ըովին իրաւացի են ուտիլիտարիզմի հայեցակէտով: Անթադրենք՝ որ ուտիլիտարիզմի զըլխաւոր ներկայացուցիչները փայելչութիւնները բաժանում են երկուսի. «սոս-դիստան» որին վիճակուած է անհաստատ երջանկութիւնը, փեմ-հոգի-սոս որոնք կարող են արդարեւ երջանկացնել: Բայց չէ՞ որ ուտիլիտարիզմի վարդապետութեան էութիւնը ոչ թէ զուարճութիւնների և երջանկութեանն արժէքը դնահատելու մէջ է, այլ թէ կեանքի նպատակը անձնական երջանկութիւնն է և թէ երջանկութիւնը նոյնանիշ է (тождественно) փայելչութեան: Աւտի հէնց որ մի նըշանաւոր մարդ փայելչութիւն է անում, հետեւարար, ըստ ուտիլիտարիզմի տեսութեան երջանիկ է նա, արդ՝ ինչ աղբիւրներից էլ որ ձեռք բերուած լինին այդ փայելչութիւնները և որքան էլ նրա երջանկութիւնը տարօրինակ լինէր, ուտիլիտարիզմն իրաւունք չունի որ և է պահանջ անելու նրանից, մանաւանդ որ՝ հաւատարիմ մնալով իրան՝ անկարող է սպացուցանել, որ հոգեւոր զուարճութիւններն են մարդկային փեմ և աւելի ապահովուած երջանկութիւնը: Այդպիսի տեսութիւնը ուտիլիտարիզմի նշանաւոր ներկայացուցիչների կարծիք կարող է մնալ մի կարծիք, որ մարդկանց ահադին մեծամասնութեան համար ոչ պարտաւորական է և ոչ համոզեցուցիչ: Ապա ուրեմն՝ ուտիլիտարիզմը հնարաւորութիւն չունի բազդի այնպիսի բացատրութիւն ապա՝ որի ճշմարտութիւնը եթէ ոչ ամենքի, գէթ մեծամասնութեան համար պարզ լինէր և որին, այդ առթիւ մարդկանց մեծամասնութիւնը կարող լինէր համաձայնել: Բայց այդ գէպքում հարց է ծաղում. «Արդիս երջանկութեան պէտք է ձգտել և որպիսի բազդի բարդաւածման համար պէտք է հոգալ»:— Այս հարցերը բնականաբար մնում են առանց դոհացուցիչ պատասխանի. բայց ընդ նմին և անհնարին է դառնում մինչև անգամ հէնց առաջին հաստատ քայլն անել ուտիլիտարիզմի մասնացոյց արած ճանապարհով՝ կեանքի վախճանական նպատակին հասնելու համար:

Անձնական բազդաւորութիւնը, որի մէջ

է կեանքի նպատակը, ըստ հաստատութեան ուտիլիտարիզմի ներկայացուցիչների, ձեռք բերել կարելի է գէթ միայն բացասական ճանապարհով, այսինքն՝ մարդկանց տանջանքների թիւը թեթեւացնելով: Այդ ճանապարհով ընթանալով, նրանց տակով՝ հնարաւոր է իւրաքանչիւրի վիճակը նախանձելի դարձնել: Բայց հնարաւորութիւնը և հնարաւորութեան իրադորժումը — բոլորովին ասարթիւ առարկաներ են, և ներկայ դիպուածում հնարաւորութեան և իրականութեան մէջ անանցանելի խորխորատ կայ: Այդ զգում են հէնց իրանք ուտիլիտարիզմի կողմնակիցները, ուտի և անձնական բազդաւորութիւնը ձեռք բերելու զրութիւնը սահմանափակում են, տակով՝ որ այդ հնարաւոր է, եթէ միայն մարդուն չը հարուածեն զրական դժբաղդութիւնները, այն է հիւանդութիւնը, անձնական սիրով կապուած էակների անժամանակ կորուստը և ին: Բայց արդեօք հնարաւորութիւն ունի՞ մարդս հեռացնելու զրական դժբաղդութիւնների բազմութիւն տեսակների: Թող օրէնքները սրենցով կատարուում են մարդկային հասարակութիւնները, հասնեն հնարաւոր եղած կատարելագործութեան, թող իւրաքանչիւրի համար ազատ մուտք բացուի գէպի բազդաւորութիւնը, յամենայն գէպս՝ մարդկային ոյժերից վեր է, օրինակ, հեռացնել հիւանդութիւնը, որոնցից այնքան շատ է տանջուում մարդկութիւնը, և յոյս էլ չը կայ հասնել այն անպէք վոքրիկ չափին, որի մէջ, ըստ երեւութի, համոզուած է և ուտիլիտարիզմը: Չէ՞ որ բազմութիւն և ամենադժուար հիւանդութիւնները թագնուած են օրդանիդի մէջ և կազմում են մի ամբողջ շարք իրրեւ ժառանգութիւն նախընթաց սերնդի, շատ հիւանդութիւններ նոյն իսկ ոչ մի կերպ չի կարելի հեռացնել ի նկատի առնելով մարմնական կազմութեան մշտական քայքայումը: Եւ որպէս դի հնարաւոր լինի ոչընչացնել նրանց, անհրաժեշտ է ժամանակակից մարդկանց համար վերստեղծել մարմնական նոր բնութիւն, որին, ի հարկ է, ոչ մի կերպ չի կարող օգնել նոյն իսկ ամենախելացի փիլիքական և բարոյական կրթութիւնը: Սակայն ենթադրենք անհնարին — թէ, հիւանդու-

Թիւնները վերջապէս ոչնչացած են, բայց և այնպէս ոչ ոք չի կարող վճռապէս պնդել, թէ կարելի կը լինի անձնական սերտ սիրով կապուած առարկաների անժամանակ կորուստների տուժն առնել, մանաւանդ որ՝ սիրող սրտի համար սիրեցեակ էակի կորուստը միշտ վաղաժամ է համարուում: Բայց ի՞նչ ասել մարդկային դէպի իդէալներն ունեցած ցանկութիւնների ու ձգտումների մասին: Մարդկային ցանկութիւններին սահման չը կայ, և իւրաքանչիւրի համար իւր իդէալները գտնուում են մի անհասանելի մշուշադատ հեռավորութեան մէջ: Աւտի և մարդկանցից ոչ ոք երկար ժամանակով իրեն գոհ և խորապէս չի կարող համարել: Եւ այստեղից էլ ծագում են համարեա մշտական անշաւականութիւնները, կեանքի թերութիւնների զգացումը և դապնի թախիժը, որին իբրեւ հեռանք՝ քիչ անգամ չի լսուում և ծանր հառաչներ նոյն իսկ ըստ երեւութի ամենարագաւոր արտաքինի մէջ, և մինչև իսկ ոսկու և ազամանդի մէջ դառն հեծկտանքներ են լսուում: Պարզ է՝ որ հասարական ոչ մի իմաստութիւն և նրա առանձին անդամների ոչ մի հեռատեսութիւն չեն կարող գոհացնել անսահմանը, մերձեցնել անհասանելին իրականութեան և այդպիսով ոչնչացնել մարդկային հոգու բաղմամբիւ և ամենածանր վշտերի և տանջանքների աղբիւրը: Այնուհետեւ պարզ է և այն, որ յոյսը՝ իւրաքանչիւր անձնական բաղդաւորութեան հասցնելու համար՝ մարդկային տանջանքների կրճատման վրայ հիմնած յոյսը անհիմն է, երեւակայութիւն է, լսկ երեւութական մանաւանդ՝ երբ ուտիլիտարիզմը հնարաւոր է համարում հասնել քարոզած բաղդաւորութեան՝ բացառապէս երկրային կարծառեւ գոյութեան սահմանների մէջ: Բայց կարող է արդեօք ցնորական և անկարելի երեւակայութիւնը մարդկային կեանքի վախճանական նպատակը համարուել:

Սակայն ուտիլիտարիզմի սնանկութիւնը՝ կեանքի նպատակի մասին եղած վարդապետութեան մէջ՝ ամենից աւելի ակներե երեւան է գալիս առաւելապէս դործի ժամանակ: Զրնայելով ուտիլիտարիզմի անորոշ և խախուտ հիմնական կանոններին, բայց և այնպէս վեր-

ջին ժամանակա մեծ ուշադրութիւն է դրուում և բաղմամբիւ կուսակիցներ ունի, ըստ որում, ի միջի այլոց, ուտիլիտարիզմի քարոզիչները բարձր, ազատական և մարդասէր զարձուածներով (փրագներով) քողարկում են նրա թերութիւնները յաշա ժամանակակից սերնդի: Քիչ չեն և մեզանում այնպիսի մարդիկ, որոնք աչքի են ընկնում որպէս ուտիլիտարիզմի հետևորդներ: Այդ մարդիկը ամենից առաջ հաստատապէս իւրացրել են ուտիլիտարական վարդապետութեան մանաւանդ այն կանոնները, թէ՛ կեանքի վախճանական նպատակն է անձնական (личный) երջանկութեան հասնելը, և անխոնջ գործունէութեամբ (энергия) ձգտում են այդ նպատակին, իրանց ևս համարելով ժամանակակից մտածողների դասակարգի անդամ՝ որոնում են բարձր հոգեկան վայելչութիւններ: Նրանց համար լաւ գիրքը պահանջ է, էստետիքական բաւականութիւնները նրանց համար սովորութիւն են դարձել: Բայց ընդ նմին շատ էլ անտարբեր չեն դէպի նիւթական վաշիւլութիւնները, դէպի համադամ կերակուրները, շքեղ հագուստը, դէպի արտաքին փառահեղ արդուղարդը: Որպէս դործնական մարդիկ՝ նրանք այդ ամենին մեծ կամ փոքր չափով հասնում են և որպէս իրանց նպատակին յաջողութեամբ հասած մարդիկ՝ կրում են ինքնահաւանութեան և յաճախ ինքնագոհութեան կնիքը: Այս մի բնույթ անգամ չբամոսնալով՝ թէ կեանքի նպատակը անձնական երջանկութիւնն է, ժամանակակից այդ ուտիլիտարիստները, ըստ երեւոյթի, միշտ յիշում են ուտիլիտարական վարդապետութեան և մի այլ կանոն, այն՝ թէ անձնական երջանկութեան արագապէս հասնելու և նրա ապահովութեան համար հարկ է աշխատել և ուրիշների երջանկութեան մասին: Աւտի և նրանք տարբերուում են ուրիշներից իրանց քաղցր և քաղաքաւարի վարմունքով, ըստ երեւոյթի՝ ամենայն անկեղծութեամբ կարեկցում ամեն մի վշտի, ամենայն պտորտապաւնութեամբ շտապում են պաշտպանել իւրաքանչիւրին իրանց ձգտումների մէջ: Եւ ի՞նչ ակննջ դնէք նրանց ճատ ախօսութիւններին, առաջին անգամից իսկ չէք կարող չը կարծել, որ ձեր

առաջ կանգնած են մարդկութեան ճշմարիտ բարեկամները: Համանման մարդկանց հետ առաջին անգամ պատահելուց՝ նրանք ակամայ գրաւում են և առ հասարակ դատնում են կուռքեր դիւրահաւատ և կեանքի մէջ անփորձ մարդկանց համար: Բայց ժամանակակից ուսիլիտարիստների ուրիշներին այդպիսի կարեկցարար վերաբերմունքը շատ անկայուն և անյուսալի է: Նրանց մասնակցութիւնը շարունակուում է մինչ այն ժամանակի քանի որ նրանց հաճելի է, ձեռնտու է, նպաստում է նրանց ժողովրդականութեան և քանի որ նրանցից ոչ մի առանձին խոշոր զոհողութիւն չի պահանջուում, բացի բառերից ու բառերից: Բայց հէնց որ հանդամանքները փոխուեցան, դէպի ուրիշները եղած կարեկցութիւնն էլ սկսում է փոխուիլ ահաճութեան, և այդ կարեկցութիւնն էլ արագապէս անյայտանում է: Եւ նրանք, երկուայ ձեր այդ բարեացակամներն ու բարեկամները, այժմ սկսում են դէպի ձեզ չոր ու սառն վերաբերուիլ և աշխատում են չը նկատել և չը ճանաչել ձեզ: Այդ դեռ քիչ է: Մի խոշոր օգուտի դիպուածում՝ նրանք պատրաստ են լինում մատնել ու վաճառել ձեզ, և յիշուի՝ շատ յաճախ և՛ մատնում, և՛ վաճառում են, և որ աւելի ցաւալի ու սարսափելի է՝ մատնելով ու վաճառելով հանդերձ՝ մնում են ըստ առաջնայն անվրդով ու բարեհոգի ինքնակամ ժպտան երեսին: Նրանց շատ հաճելի է, որ շնորհիւ իրանց ճարպիկ զործողութիւններին՝ նրանց անձնական երջանկութիւնը չի ենթարկուիլ ամենաչին դրկանքի և մինչև անգամ՝ դեռ բազմապատուել է: Հասկանալի է՝ որ այդ տեսակ մարդկանցից չի կարելի սպասել մարդկային երջանկութեան աճումը: Նրանց դործունէութիւնը մարդկանց լծուստութիւնն ու տանջանքը միայն կարող է բազմապատուել: Այն ինչ նրանք, ուսիլիտարիզմի այդ ճշմարիտ կուսակիցները, բացի ուսիլիտարիստ կանոններից՝ ուրիշ բարոյական կանոններ չեն ընդունում: Եւ հէնց այդ իսկ կանոնները ինքնըստինքեան ուսիլիտարիզմի անանկութեան, ինչպէս անձնական երջանկութեան մասին եղած վարդապետութեան, այն-

պէս և մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի լծերութեան անհերքելի ապացոյցներ են:

Այսպիսով դուրս է գալիս, որ մարդկային իմաստութիւնը հնարաւորութիւն չունի գոհացուցիչ պատասխան տալու մարդկային կեանքի վախճանական նպատակի հարցին: Ո՞րտեղ կարող ենք գտնել նրան:—Այնտեղ, ուր ամփոփուած են յաւիտենական Բանի պատգամները, և ամենայն ճշմարտութիւն պարունակուում է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի վարդապետութեան մէջ, որ գրուած է Աւետարանում և լուսարանում է Նորա առաքելակերի գրուածքներում:

(Կր շարունակուի):

ՅՈՎ. ՀԱՆՆ ԿՐՈՆՇԳԱՏՅՈՒ ՐՆԵՀԱՆՈՒՐ ԽՈՍՈՎԱԾԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Նորերս լոյս է տեսել «Թրիւն օր Կրոնշտատում» վերնագրով մի գրքոյի, որի հեղինակն է Մոսկուայի Հոգեւոր ճեմարանի տեսչի օգնական Հ. Խուդոկիմ վարդապետը, 1893 թ. հեղինակը, այն ժամանակ դեռ ևս ուսանող Նոյն ճեմարանի մի փոքր խումբ ընկերներով այցելեց Հայր Յովհաննիս ստանալու Նորա օրհնութիւնը և Նորա հարուստ գանձարանից դասեր առնելու իւր և իւր ապագայ պաշտօնավարութեան համար, Հեղինակը, ի միջի այլոց, նկարագրում է Կրոնշտատի մայր եկեղեցում կատարուող ընդհանուր բարձրագոյն խոստովանութիւնը, որ չէ ընդունուած ուրիշ եկեղեցիներում: Ահա այդ հազուագիւտ տեսարանի նկարագրը. «Հայր Յովհանն Գուրս եկաւ սեղանի յետեից խոնարհ գէմքով առանց կամիլաւայի և սկսեց խօսել նախ քան խոստովանեցնելը, նա սկսեց իւր քարոզն՝ առանց սովորական «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ» խօսքերի: Գուր մեղաւորների որպէս և ես, եկել էք այս տաճարը զղջալու ձեր մեղքերի համար Յիսուս Քրիստոսի մեր Փրկչի առաջ և ապա ընդունելու ս. Հաղորդութիւնը, արգեօք պատրաստուել էք ընդունելու այդ մեծ խորհուրդը, իմացեք որ դուք զղջում էք ոչ թէ իմ, այլ Աստուծո առաջ, Որը անտեսանելի կերպով ներկայ է այստեղ և Որի Մարմինն ու Արիւնը այժմ սեղանի վերայ է գտնուում: Այսպէս մի քանի զգացուած խօսքեր ևս տեսլուց յետոյ սկսեց կարգաւ զղջման աղօթքը:

Ազօթքը կատարելուց յետոյ շարունակեց իւր քարոզը: Նա խօսում էր պարզ, առանց որ և է ճարտասանական ձևերի: Նորա խօսքը զօրեղ էր: Նա խօսում էր խորը հաւատով դէպի իւր ամեն մի խօսքը: Նոյն իսկ տանջուելով իւր ամեն մի խօսքի համար, որովհետեւ նա խօսում էր սրտանց և ասում էր այն, ինչ որ իւր անձնական փորձով հաստատապէս համոզուած էր, ոչ թէ զանազան գրքերից հանած «գեղեցիկ դարձուածներ»: Նորա քարոզը, ըստ երևութիւն, շատ պարզ էր. կարծես թէ ամեն մի գիւղական քահանայ կարող էր աւանց դժուարութեան պատրաստել և խօսել մի այդպիսի քարոզ: Նորա քարոզի սկիզբը եւ լսում էի բաւական սառնութեամբ և նոյն իսկ փոքր ինչ հիասթափուած: Ըստ երևութիւն ժողովուրդն եւ անտարբեր էր դէպի նորա քարոզը: Բայց յետոյ ես չգիտեմ թէ ինչ պատահեց ինձ և այն խառը բազմութեանը, որ մինչ այդ լուռ էր: Մի անսովոր հոգեկան դրութիւն տիրապետեց բոլորին: Սկզբում լսում էին այստեղից այնտեղից թեթեւ հառաչանքներ և կարելի էր նկատել յուզուած ունկնդիրներից ոմանց աչքերից հանդարտ գլորուող արցունքները: Բայց քանի գնում շատանում էին խորը հառաչանքները և ջերմ արցունքները, ես ևս մի ինչ որ արտասովոր բան սկսեցի զգալ իմ մէջ: Որտեղից որ, հոգուս անիմանալի խորքերից, մի բան սկսեց վեր կենալ իմ մէջ և տիրել իմ ամբողջ ետեւութեանը:

Ինձ մօտ մինչ այդ կանգնած էին, ըստ երևութիւն, անտարբեր և աւելի հետաքրքրուող անձինք: Բայց ահա նոքա ևս ծուռեցին ինչպէս և արցունքը նոցա աչքերից ևս զլորուում է: Իսկ ինչ էր կատարւում այդ միջոցին ժողովրդի մէջ. ամեն կողմից աղաղակում էին: «Տէ՛ր հայր, ների՛ր, տէ՛ր հայր, ողորմի՛ր. մենք բոլորս մեղաւոր ենք, աղօթի՛ր, աղօթի՛ր մեզ համար»:

Ծովը ալեկոծւում էր. այնպիսի աղմուկ բարձրացաւ որ այլ ևս ոչինչ չէր լսուում Հայր Յովհաննի խօսքերից: «Հանգստո՛ւ հանգստո՛ւ լսեցէք» բարձրաձայն գոչում էր Հ. Յովհաննի, ձեռքով իշխանաբար բոլորին ի լուութիւն հրաւիրելով: Մի քանի վայրկեան աղմուկը դադարեց. բայց յետոյ նոր ուժով կրկին բարձրացաւ մի տեղից սկսելով և փոքր առ փոքր տարածուելով բոլոր աղօթողների մէջ:

Որտե՛ր նման թնդացնում էր ահագին տաճարը մի ծայրից մինչև միւսը ժողովրդի աղաղակը աղօթքի, թողութեան և ներման համար: Հատ դժուարութեամբ յաջողուեցաւ լուութիւնը վերականգնել տաճարում: Հայր Յովհաննի սկսում է կարգաւ երկրորդ աղօթքը մեղայից առաջ և ապա բացատրել նորից աղմուկ. «տէ՛ր հայր, տէ՛ր հայր, աղաղակում էին ամեն կողմից, ների՛ր, աղօթի՛ր» և այլ ևս ոչինչ չի լինում ջոկել: «Հանգիստ

հանգիստ, լսեցէ՛ք», ասում է Հ. Յովհաննի: Փոքր առ փոքր տաճարում տիրում է լուութիւն, ընդհատուելով երբեմնապէս աղօթողների բարի հառաչանքներով:

«Ի՛նչ է զղջումը, ասում էր Հայր Յովհաննի: Զղջումն Աստուծոյ պարգէն է, որ տուաւ մարդկանց իւր Միածին Որդու կատարած աստուածային ճշմարտութեան համար: Զղջումը մի հաստատուն յոյս է, որ ողորմած Տէրը կը թողնէ մեր բոլոր մեղքերը: Ով չէ զղջում, նա եկեղեցու թշնամի է դառնում: Եղբայրներ և քոյրեր, արդեօք զղջում էք: Պատենում էք ուղղել ձեր կեանքը: Խոստովանում էք ձեր մեղքերը: Այո՛, զուր շատ և շատ մեղքեր ունիք, որ միառեփ թուել իսկ անկարելի է»: Սորանով Հայր Յովհաննի վերջացնում է իւր խօսքը և դառնալով դէպի ժողովուրդը՝ ասում է բարձրաձայն և իշխանաբար. «զղջացէ՛ք ձեր արած մեղքերի համար»:

Թէ ի՛նչ կատարուեց այդ րոպէին, անհնար է նկարագրել: Լարուած գրութիւնը հասել էր իւր ամենաբարձր աստիճանին և տիրապետել հաւասարապէս բոլոր ժողովրդին: Սա չէր այլ ևս հանդարտ և խաղաղ ժողովուրդ, այլ մի ալեկոծեալ ծով: Ոմանք լալիս էին, մի քանիսը բարձրաձայն հեծկլտում էին, ուրիշները ընկնում էին երեսների վերայ, ոմանք լուռ կանգնած էին քարացած: Հատկապէս բարձրաձայն բոլորի առաջ խոստովանում էին իրենց մեղքերը. չքաշուելով այն բանից, որ ուրիշները լսում էին: Պէտք էր նայել այդ միջոցին Հայր Յովհաննին. նա կանգնած էր խորապէս յուզուած և զգացուած: Նորա շրթունքներն աղօթք էին մրմնջում: Նորա հայեացքը դէպի երկինք էր դարձած: Նա կանգնած էր լուռ: ձեռքերը կրծքին խաչած, ինչպէս միջնորդ երկնաւոր դատաւորի և զղջացող մեղաւորների մէջ: Ինչպէս երկրաւոր դատաւոր մարդկային խղճի, նորա աչքերից արցունքը հոսում էր. նա ձեռքերով ծածկեց իւր երեսը: Բայց արցունքները դարձեալ զլորուում էին և ընկնում սառը յատակի վերայ: «Զղջացէ՛ք, զղջացէ՛ք» կրկնում էր երբեմնապէս Հայր Յովհաննի:

Երբեմն նա դարձնում էր իւր հայեացքը դէպի տաճարի մի որ և է կողմը, և այնտեղ բոլորն էլ զգում էին այդ հայեացքը իրանց վերայ, և այդ տեղում ձայները աւելի բարձրանում և սաստկանում էին: Յետոյ տիրում էր ամենուրեք նոյն ձայնը, որպէս զի նորից սաստկանայ այն տեղում, դէպի ուր կը դարձնէր իւր հայեացքը Հայր Յովհաննի: Այս դրութիւնը տևեց մօտ հինգ րոպէ: Վերջապէս Հ. Յովհաննի սրբից իւր արցունքները, խաչակնքեց երեսը ի նշան շնորհակալութեան ժողովրդի թափած զղջման արտասուաց: «Հանգստո՛ւ հանգստո՛ւ եղբարք», լսում է նորա ձայնը: Յանկալի լուութիւնը շուտով չէ տիրապետում տաճարի մէջ: Բայց փոքր առ փոքր սկսում

են լուել. ուրուրեք լսուում են միայն հոգոցներ և գլորուում են արցունքներ: «Լսեցէք» ասում է երկարացնելով իւր ձայնը Հ. Յովհաննէս, ինձ, ինչպէս և բոլոր քահանաներին, Աստուած տուել է իշխանութիւն թողնելու մարդկանց մեղքերը: Այժմ խոնարհեցրէք ձեր գլուխները. ես կը կարգամ արձակման աղօթքը և դուք Աստուծուց ձեր մեղքերի համար թողութիւն կըստանաք»: Ի՞նչ փառաւոր և խորհրդաւոր ըոպէ. երկինքը երկրի հետ հաշտուում է: Աղօթքից յետոյ բոլորն էլ իրենց թեթեւացած էին զգում, կարծես մի ահագին բեռը ընկած լինէր նոցա կրծքից: Մեղքի ծանր բեռից ազատուած, ժողովուրդը ազատ շունչ քաշեց և շնորհակալութեան արցունքը աչքերին նայում էր իւր բարի հովուին, որ իւր ոչխարներին մեղաց խաւար անդունդներից հանեց առաքինութեան լուսաւոր ճանապարհի վերայ, որ տանում է դէպի Երկնաւոր Հօր լուսապայծառ օթեանը:

Քաղուածօրէն թարգ. «Вирж. Вѣд.» Մ. Վ.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՈՌԻՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ.

— Անցեալ 1900 թ.-ի դեկտեմբերի 15-ը ուսաց եկեղեցու համար նշանաւոր օրերից մէկն էր: Այդ օրը ամբողջ ուղղափառ Ռուսաստանը ամենայն շքեղութեամբ և վայելչութեամբ տօնեց իւր եկեղեցու բեղմնաւոր մշակներից մէկին՝ Խերսոնի եպիսկոպոս Իննոկենտիոսի ծննդեան հարիւրամեայ տարեգարծը: Ռուսաց կրօնական մամուլը նրա յիշատակին նուիրեց զանազան յօդուածներ, որոնց մէջ ի վեր էր հանում նորա մատուցած ծառայութիւնները և այն օգուտն ու զարկը, որ նա տուեց ռուս սերնդի կրօնական—բարոյական դաստիարակութեան դուրծին: Մի թեթեւ դադափաւր տալու համար այն տօները և հանդէսները մատին, որոնք դեկտ. 15-ին տեղի ունեցան զանազան դպրոցական և եկեղեցական հաստատութեանց մէջ, առաջ կըբերենք Церков. вѣст.-ի № 51—52 —ի այն յօդուածը, որ նուիրած է Իննոկենտիոս եպիսկոպոսի յիշատակին:

Այդ օրը Ս. Պետերբուրգի հոգևոր ճեմարանի եկեղեցում ի յիշատակ հանդուցելոյն պատարագ մատուցուեց, որից յետոյ կատարուեցաւ հոգեհանգիստ ի ներկայութեան ճեմարանի տեսչի, ուսուցչական խմբի և ուսանողների:

Պատարագի ժամանակ ճեմարանի Տեսուչ Բորիս Եպիսկոպոսը՝ մի սրտառու զամբանա-

կան արտասանեց, որի մէջ համառօտ, բայց կրտուի կերպով մատնանիշ արաւ այն օգուտները, որ ստացաւ Ռուսաց եկեղեցին հանդուցելու թէ՛ մանկավարժական և թէ՛ եկեղեցական-վարչական ասպարիզում մատուցած ծառայութիւնից: Եկեղեցական հանդիսից յետոյ, նոյն օրը ժամի 1-ին տեղի ունեցաւ Հոգևոր ճեմարանի դահլիճում մէկ երկրորդ հանդէս, ուր ներկայ էր ամբողջ ճեմարանական խումբը: Այստեղ խօսեց աստուածաբանութեան ուսուցչապետ Լոպուխինը: Ճառախօս ուսուցչապետը աշխատեց ցոյց տալ այն յառաջադիմութիւնը, որ Հոգ. ճեմարանն ունեցաւ հանդուցելու վեց տարուայ պաշտօնավարութեան ընթացքում: Սակայն, ասում է Լոպուխինը, հանդուցեալ Իննոկենտիոս աւելի յայտնի է իւր աստուածաբանական դիտանկան աշխատութիւններով, որոնց մէջ առանձնապէս ուշադրութեան արժանի է «Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի վերջին օրերը» երկը:

Լոպուխին վերջացրեց իւր խօսքը, շնորհակալ նրա հովուական այն արիւթիւնն ու քաջութիւնը և այն ինքնուրացութիւնը, որ նա ցոյց տուեց Ղրիմի պատերազմի ժամանակ, որին հետեւեց երդեցիկ խմբի «Блажени люди» հոգևոր երգը: Հանդէսը փակուեց Տեսչի աղօթքով և բարեմաղթութիւններով:

— Церков. Вѣдом. շաբաթաթերթի անցեալ տարուայ № 51-ի մէջ տպուած է Պերմի և Պենզայի հոգևոր դպրանոցների դոյութեան հարիւրամեայ յօդեւեանի հանդիսի նկարագրութիւնը: Նոյեմբերի 10—12 Պերմում մեծաշուք հանդէսով կատարուեցաւ տեղական հոգևոր դպրանոցի հարիւրամեայ յօդեւեանի տօնը, որին մասնակցում էր տեղական հոգևորականութիւնը իւր առաջնորդով, ժողովուրդը և հեռու տեղերից եկած պատգամաւորներ: Պատարագից յետոյ դպրանոցի դահլիճում կատարում է օրուայ խնկական տօնը, ուր աւուր պատշաճ ճառեր արտասանուելուց յետոյ, երեկոյեան տեղի է ունենում երաժշտա—դրականական երեկոյթ, որին մասնակցում էին դպրանոցի աշակերտները և այն պատգամաւոր հիւրերը, որոնք այնտեղ էին եկած լայնածաւալ Ռուսաստանի զանազան կողմերից: Նոր ձևով և շքեղապէս կատարուեցաւ նոյեմբերի 26-ին Պենզայի հոգևոր դպրանոցի հարիւրամեակը:

— Ռուսաց հոգևոր դպրոցների թիւը օր օրի վրայ շատանում է: Անցեալ նոյեմբերի 8-ին Սամարա դաւառի Օբշառովկա գիւղում բացուեցաւ մէկ դպրոց, որի նպատակն է եկեղեցական—ծխական միդասեան և երկդասեան դպրոցների համար ուսուցիչներ պատրաստել:

— **Պերք. ԲԵՃ.** շարաթաթերթի ասելով գեղ-
տեմերի 1 ին Կ. Պոլսում բացուել է ռուսաց մի
գաղութ, որի սկզբնաւորութիւնը ինկապէս պատ-
կանում է Կ. Պոլսի նախկին գետպան Նելիգովին,
բայց սակայն շունենալով գաղութական պահանջին
համապատասխան յարմար շէնք և ոչ էլ կանոնա-
ւոր կրթութեան տէր ուսուցիչներ, գաղութը
չէր կարողանում ուսուցում յաջողութիւնը
ունենալ: Իսկ այժմ տեղական գետպանի շնոր-
հիւ վերածուած է կանոնաւոր վիճակի և իւր
ծրագրով համապատասխանում ռուսաց վաճա-
ռականական գաղութներին: Պիտի աւանդուին
Ռուսաց լեզու, յունարէն, ֆրանսերէն և տաճկե-
րէն. դաստանդութեան լեզուն Ռուսերէն է:
Գաղութի պահպանութեան համար տարեկան նշա-
նակուած է 5000 ռուբլի:

* *

— **Դեկտեմ. 10-ին Ս.** Պետերբուրգի քաղա-
քային տան դահլիճում տեղի ունեցաւ Ռուսաց
միսինէրական ընկերութեան ընդհանուր ժո-
ղովը նախագահութեամբ Մոսկուայի մետրո-
պոլիտի. ժողովին մասնակցում էին բարձրաստի-
ճան եկեղեցականներ և ուրիշ անդամներ: **Պերք.**
ԲԵՃՈՒՄ. և ասելով այդ ընկերութիւնը բոլորել է
արդէն իր գոյութեան 30 — ամեակը և աւաջ է
բերում ընկերութեան այդ ժամանակի ընթաց-
քում ունեցած դործունէութեան արդիւնքը, որ
հետեւեալն է: Մինչև այժմ հեթանոսներից և մահ-
մետականներից քրիստոնէայ են դարձել 121,207
հոգի: Ծախք եղել է 4000,000-ից աւելի: Անդամ-
ների թիւը հասնում է մինչև 15000-ի: Ընկերու-
թիւնը յոյս է տածում ապագայում աւելի մե-
ծամեծ յաջողութիւններ ունենալ:

* *

— **Հիւսիսային Ամերիկայի Վատաստիում** —
Պա քաղաքում ռուսերէն լեզուով հրատարա-
կուող մի թերթ աղորդում է, որ անցեալ նո-
յեմբերի 4-ին յիշեալ քաղաքում հատարուել է
Ռուսաց եկեղեցու օծման արարողութիւնը և նոյն
ամսի 12-ին նոյնաման եկեղեցում հանդէս է
տեղի ունեցել նաև Միկչեստոյրա Պա քաղաքում:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ

Ն. Ս. ՕՆՈՒԹԻԻՆԸ ՏՓԻՍՈՒՄ.

Անցեալ համարի մէջ հաղորդել էինք
յունուարի 11-ին, աւաւօտեան 7 ժամին Ս.
Հայրապետի ժամանումն ի Տիֆլիս: Նոյն օրը

Ն. Սրբութեանը այցելութեան են եկել Թիֆ-
լիսի նահանգապետ պ. Սվեչինը և քաղաքա-
պետ պ. Գ. Նւանգուլեանցը Ն. Սրբութեան
ողջամբ դալուստը շնորհաւորելու: Նոյն նպա-
տակով յուն. 12-ին այցելել է Թիֆլիսի կո-
մենդանտ պ. Ռէյտերը: Յունուարի 18-ին
շարաթ օր. Ս. Հայրապետը այցելութիւն է
տուել Կովկասի կառավարչապետ գեներալ ա-
դիւտանդ իշխան Գ. Ս. Գալիցինին, նորա
օգնական գեներալ լեյտ. Ֆրեզէին և նահան-
գապետ Սվեչինին: Ն. Ս. Օծութեան յու-
նուարի 14-ին այցելեց Թիֆլիսի նահանգի
պնուականների պարագլուխ իշխան Մելիքով,
վոյս այցելութեան եկաւ գենլեյտ. Ֆրեզէ
խակ Յուն. 15-ին իշխան Գալիցին:

— Յուն. 15-ին Ն. Սրբութեան անուա-
նակօջութեան հանդէսը կատարուել է ցան-
կալի շքով: Հայրապետական մաղթանք է կա-
տարուել թեմակալ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպո-
սի, Անանիոս եպիսկոպոսի, ներկայ վարդապետ-
ների և բաղմաթիւ քահանաների մասնակցու-
թեամբ Ս. Նշան եկեղեցում: Նոյն օրը մեծ
Տօնապետի աջը համբուրելու են ներկայացել
Ներսիսեան գաղութի հոգաբարձութիւնը, ու-
սուցչական խումբը, կուսանաց վանքի միաբա-
նութիւնը, Թիֆլիսի ամբողջ հոգեւորականու-
թիւնը և ուրիշ բաղմաթիւ պատուաւոր ան-
ձինք: Ի միջի այլ բարձրաստիճան մարդկանց
Ն. Սրբութեան այցելել է և Պարսից ընդհա-
նուր հիւպատոսը: Ստացուած են բաղմաթիւ
շնորհաւորական հեռագիրներ այլ և այլ քա-
ղաքներից: Վանքի աւագ եկեղեցու բակն ու
ղանգակատունը շքեղութեամբ լուսաւորուած
էր այն երեկոյեան:

— Յուն. 16-ին երեկոյեան 7 ժամին Ս.
Հայրապետը ճաշի էր հրաւիրուած Կովկասի
կառավարչապետ իշխան Գալիցինի մօտ:

«**Кавказъ**» պաշտօնական թերթը հե-
տեւան է յայտնում այդ մասին. Պալատի
երեկոտականութեամբ լուսաւորուած պարս-
կական դահլիճում սեղան էր ձգուած 26 հո-
գու համար, սեղանը շատ գեղեցիկ զարդա-
րուած էր կանաչով և ծաղիկներով: Ս. Հայ-
րապետը բազմել էր սեղանի ղլխին մի կողմը
իշխան Գալիցին, իսկ միւս կողմը նորա ամու-
սին իշխանուհի Մարիա Ֆեոդորովնան: Ճաշին

մասնակցում էին Կառավարչապետի օգնական զեներալ լեյտենանտ Ֆրեդէ, Տփլիսի թեմակալ Տ. Գեորգ Արքեպիսկոպոս Սուրենեանց և Գանձակի փոխանորդ Անանիա Եպիսկոպոս Համադապետան, նա հանգապետի պաշտօնակատար Սվեչին Էլն: Ճաշն սկսուեցաւ ժամը 7-ին. Ս. Կաթողիկոսի օրհներուց յետոյ: Ճաշի ժամանակ նուազում էր զինուորական երաժշտութիւնը պ. Միշների զեկապարութեամբ: Նորին պայծառափայլութիւնն առաջարկեց Ս. Կաթողիկոսի կենացը որից յետոյ Ն. Արքեպիսկոպոս Կառավարչապետի և նորա ամուսնու կենացը հետեւեալ խօսքերով. «Մեր Օղոստախաւ Կայսրը իւր հզօր ձեռքով կառավարում է աշխարհիս ամենամեծ կայսրութիւնը, ինչպէս մի հսկայական ծառի ամենամեծ և գեղեցիկ ճիւղերից մէկն էլ մեր Կովկասն է, որ յանձնել է բարձրապատիւ իշխան Գրիգորի Արքեպիսկոպոսի հզօր ձեռքը: Նորին պայծառափայլութեան զօրութիւն և առողջութիւն ցանկանք այս երկրի յաջող կառավարութեան համար: Սակայն ես չեմ ցանկանում Աստուծոյ ձեռքով զուգած երկու հողի բաժանել միմեանցից Ս. Աւետարանի խօսքի համաձայն. «զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի մեկնեցէ»: Աւստի և դառնում եմ յարդելի իշխանուհուն, որի գեղեցիկ սրտին այնքան մօտ է այս երկրի լուսաւորութեան դործը: Նորա ջանքերը Ս. Նունէի զպրոցի բարգաւաճման մասին, ինչպէս լսել եմ, մինչև իսկ իւր անձնական միջոցները չի խնայում, յայտնի են ամենքին: Բարի իշխանուհին մեր երկրի համար լաւ կրօնական բարոյական կրթութեամբ մայրեր է պատրաստում: Այսպիսով Ն. Պայծառափայլութիւն իշխան Կառավարչապետը իւր իմաստուն հոգացողութիւնը նուիրել է այս երկրի յառաջակրթութեանը, իսկ իշխանուհին իւր կողմից ճշմարիտ քրիստոնէսաց մայրեր է պատրաստում ի բարօրութիւն այս թանկազին երկրի և ի ի փառս մեծին կայսրութեան Ռուսիոյ:

Աւստի առանձին սիրով անբաժան խմում եմ նոցա կենացը և աղօթում Բարձրեային, որ նրանց երկար և արդիւնաւէտ կեանք շնորհէ»:

Ճաշից յետոյ Ն. Արքեպիսկոպոս Կառավար-

չապետը և միւս հիւրերը «դեղին դահլիճ» անցան ուր թէյ փայտեցին: Ժամը 10-ից քառորդ պակաս Ս. Հայրապետը վեհարան դարձաւ:

— Յուն. 19-ին Ն. Արքեպիսկոպոս թեմակալ առաջնորդի և իւր հետեւորդների ուղեկցութեամբ այցելեց Ներսիսեան դպրոցը: «Նոր-Պար»-ը (№ 12) հեռեկալ խօսքերով է նկարագրում Ս. Վեհի ընդունելութիւնը. «Երազանցում 1/4 ժամ առաջ արդէն հասարակել էին հոգարարձուները, ուսուցիչները և աշակերտները: Տեսուչը հոգարարձուների հետ ամեն ջանք դործ էր զրել շքեղ ընդունել վեհափառ Հայրապետին: Դռնից մինչև դահլիճ կարմիր մահուդ էր փռուած, և շարէ շար կանգնած էին բոլոր աշակերտները, երբ վեհը դպրոց մտաւ: Դահլիճում աշակերտական քառաձայն խումբը երգեց մի երգ և ապա վեհափառը կարճ և ամփոփ խօսքերով խօսեց «պարտի և իրաւունքի» մասին: Երազոցի տեսուչը համառօտակի կարգաց ներկայ 1900—1901 ուսումնական տարուայ նախահաշիւը: Ժամը 12-ին վեհափառ Կաթողիկոսն օրհներգ դպրոցի հոգարարձուների, ուսուցիչների և աշակերտների և թողեց դրաբոցը: Ի պատիւ Նորին վեհափառութեան այդ այցի, չորբորդ և հինգերորդ դասերին աշակերտներն արհակուեցան»:

* *

Յունուարի 13-ին սովորական հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ Ս. Հայրապետի անուանակոչութեան տօնը: Ս. պատարագից յետոյ՝ որի սրբազնագործն էր Տ. Շիրակունի Յովհաննէս Եպիսկոպոս, հայրապետական մագթութեան կատարուեցաւ միաբանական ուխտի ամբողջութեան և խուսն բաղնութեան ներկայութեամբ: Ի պատիւ մեծ Տօնապետի հանդիսաւոր ծաշ էր նշանակուած միաբանութեան սեղանատանը. ներկայ էին ձեմարանի ուսուցչական խումբը, պաշտօնականներ և վարչապետի հասարակութեան ներկայացուցիչները: Առաջին բանախօսն էր Սինօդի նախանգամ Տ. Արիստակէս Արքեպիսկոպոս, որպէս միաբանութեան աւագ անդամ և Ս. Հայրապետի ներկայացուցիչ: Նորին բարձր Արքեպիսկոպոսը բացատրելով Յովհաննէս Մկրտչի նշանակութիւնը քրիստոնէութեան

ծաղման պատմութեան մէջ, խօսքը կապեց մեծին Մկրտչի անուանակցին՝ Ս. Հայրապետի ասնի հետ՝ առաջարկելով Ն. Արքութեան կենացը, երկար կեանք և նորա բարի խորհուրդներն յրումս բարեմաղթելով։ Ապա նոյն Արքայանի հրամանով մի երկար բանախօսութիւն արաւ ճեմարանի աստուածաբանութեան ուսուցիչ և Տեսչի օգնական հ. Յուսիկ վարդապետ Զոհրաբեանը։ Նա ընդհանրապէս ազգերի վերածնութեան մասին խօսելով, ասանձնապէս կանգ առաւ զերմանական ժողովրդի վերածնութեան վրայ, շեշտելով որ եթէ Վերմանիան այսօր զիսնական աշխարհի համար հեղինակութիւն է, զրանով նա պարտական է եկեղեցական—հոգեւոր վերածնութեան։ Հ. Յուսիկը ցոյց տուեց, որ Հայ ժողովուրդը ևս ձգտում է նոյնպէս վերածնութեան, քաջ ըմբռնելով նրա բարերար յառաջադիմական նշանակութիւնը։ Մասնաւորելով իւր խօսքը Մեծ Տօնատիրոջ մասին՝ ասաց, որ Հայի վերածնութեան կարապետներին մէկն է հանդիսացել և՛ Վեհափառ Հայրապետը՝ իւր եռանդուն զործունէութեամբ, թէ՛ զրօտանութեան մէջ իր հեղինակութիւններով և թէ՛ եկեղեցական ասպարէզում իրեն նշանաւոր ժողովրդական, ժողովրդի սրտի հետ խօսող քարոզիչ։

Անուրի անդամ Տ. Աշոտ վարդապետը բացատրեց անձնուիրութեան վեհ գաղափարի նշանակութիւնը պատմութեան մէջ և բարեմաղթեց մեր միաբանութեան համար այդ գաղափարի աշակերտ հանդիսանալ։ Ընդհանրութեան շահերը գերադաս համարել անձնականից, եղել է պատմութեան բաւազոյն անձնաւորութեանց սկզբունքը, բայց այդ գաղափարը իւր կատարելութեան է հասել՝ քրիստոնէութեան ծաղմամբ։ Տ. Արքապետ վարդապետ շեշտելով Ս. Հայրապետի բազմաբովանդակ կեանքի այլ և այլ կողմերը՝ կանգ առաւ Նորին Արքութեան իւր կեանքի մէջ ցոյց տուած խոնարհութեան այն գաղափարի վերայ, որ գէպի ժողովրդի ծառայութեան է մղել նորան։ Զշմարտ մեծութիւնը բղխում է խոնարհութեան, ուրիշին սպասաւորելու անկեղծ զգացումից։

Անցեալ զեկա, համարում «Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նորագիւտ կենսադրութիւնը» վերնադրով մի յօդուած էր ապադրուած, տարարադիւարար յօդուածի տակ մոռացուած էր հեղինակի անունը։ Շփոթութեան տեղիք չտալու համար հարկ եղք համարում յիշել, որ յօդուածագիրը Պ. Յ. Թովչեանն է։ Հեղինակի անունը նշանակուած էր միայն նոյն համարի բովանդակութեան ցանկի մէջ վերոյիշեալ յօդուածի տակ։ Յունուարի տետրաւում «Յովհաննէս Բ. Կարբեցի կաթողիկոսի ազգաբանութիւն» վերնադրով յօդուածի տակ ստորագրուած է Թ. Վ. Տէր Մովսիսեան, պէտք է լինի Յ. Վ. Մովսիսեան։

Հանգուցեալ Խորէն կաթիկոսոս Ստեփանէի կենսադրութեան մէջ՝ Յունուար եր. 27 մի սխալ է մտել, զրուած է «իւր ուսումը Մոսկուայի համալսարանի իրաւաբանական բաժնում աւարտելուց յետոյ, պէտք է լինի լեզուաբանական բաժնում» ևւն։

Ն. Նախիջևանից Պ. Ե. Շահադիզ Կիլիկեան շրջանի հայ արձանագրութեամբ մի քանդակ է ուղարկել մեզ, որ եթէ կեղծ չէ, արժէք կարող է ունենալ։ Կիւլչէն պատրաստել տալուց յետոյ՝ պի Շահադիզի յօդուածի հետ կապեմք «Արարատում»։

Այսուհետեւ «Արարատ»-ը մի ասանձին բաժին կունենայ «Մայր Աթոռի Դիւանից» վերնադրով, որի տակ կապադրուին Ժ. Ժ. Ժ. Ժ. զարու պատմութեան վերաբերեալ կարեւոր կոնդակներ, թղթեր և յիշատակարաններ։

Նոյեմբեր ամսից սկսած, ինչպէս մեր ընթերցողները, նկատած կլինին, «Արարատ»-ը հրատարակուել է իւրաքանչիւր ամիս սովորականից մի տպագրական թերթով աւելի։

ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ԱՆՈՒՆՈՎ, ՍՏԱՅՈՒԱՐ
ՆՈՒԷՐՆԵՐ,

Ս. Ասխաբադի հայ հասարակութիւնից մի հատ մեծադիր և մեծագին ընտիր գորգ. Բ. Բազուի հայ եկեղեցիների բարեկար-

գիշ բարձրապատիւ Տէր Արսէն վարդապետի միջոցաւ Ս. Էջման Աեղանի համար վեց հատ գեղեցիկ արծաթեայ աշտանակներ ի յիշատակ արկին Կատարինէ, Նասիրեանցի՝ Նասիրեան—Տ. Պետրոսեան ընկերութիւնից:

Թող օրհնէ Աստուած բարեպաշտ նուիրատուներին:

Լուսաւորապէս Մայր Տաճարի Ս. Էջմածնի՝

ՂԱԵՌԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ:

ԵՍԱՅԻ ԱՐԲԵՂԻՍՎՈՂՈՍ

Կեռ նոր էինք ողբացել հանգուցեալ Խորէն եպիսկոպոս Ստեփանէի կորուստը, որ հեռագիրը յունուարի 8-ին գուժեց մի ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցականի՝ Շամսիութեամակալ Տ. Եւայի Արքեպիսկոպոս Աստուածատրեանի մահը, Հանգուցեալը բնիկ Տըփլիսեցի էր և իւր մանկական ուսումը 1850—53 թ. ստացել է Շամքորեցւոց եկեղեցու դպրոցում, ապա շարունակել և վերջացրել է Ս. Էջմիածնի Ժառանգաւորաց դպրոցում: Վանականութեան մէջ մտել է 1863 թ. Մայիսի 20-ին, ուրաւ է ստացել Մատթէոս կաթողիկոսի հրամանով 1864 թ. սարկաւաղական ձեռնադրութիւն՝ նոյն թուի յուլիսի 2-ին. հանգուցեալ Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս Բարամանցի ձեռքով: 1865 թ. կրտսեր լուսաւոր է նշանակուել և այդ պաշտօնը կատարել է մինչև 1866 թ. յունուարի մէկը: Արեւդայական ձեռնադրութիւն ստացել է 1867 թ. Մարտի 22-ին, իսկ հետեւեալ տարին Ապրիլի 3-ին վարդապետական աստիճան է ստացել և Ապրիլի 7-ին Էջմիածնի դանձապահ նշանակուել: Նոյն թուին Գէորգ Գ. կաթողիկոսի կողմից արժանացել է վարդապետական ակադեմիա խաչի: 1869 թ. Մայիսի 21-ին արձակուելով դանձապահութիւնից, 1870 թ. յունուարի 30-ին տպարանական ժողովի անդամ է նշանակուել, 1872 թ. վանական կառավարութեան անդամ, իսկ 1873 թ. մա-

յիսի 31-ին Թիֆլիսի կոնսիստորիայի անդամ և գանձապահ. մի տարի պաշտօն վարելուց յետոյ հրաժարուել և երկրորդ անգամ 1878 թ. մայիսի 2-ին կրկին կոչուած է նոյն պաշտօնին: Սակայն նոյն թուի հոկտ. 18-ին հրաժարուելով՝ Գէորգ Գ. կաթողիկոսի կողմից Մանչեստրի Հայոց հովիւ է նշանակուել: 1884 թ. նոյն պաշտօնով տեղափոխուած է Լոնդոն: Եւրոպայից վերադառնալուց յետոյ 1888 թ. Սեպտ. 15-ին նշանակուեցաւ Ախալցխայի յաջորդ, նոյն ամսի 19-ին ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան ստանալով: Ապա 1890 թ. հոկտ. 2-ին հանգուցեալ Մակար կաթողիկոսը ձեռնադրութեամբ եպիսկոպոսական բարձր աստիճան շնորհեց՝ նշանակելով Պարսկա-Հնդկաստանի թեմի կառավարիչ: 1894 թ. յուլ. 26-ին ներկայ Արքեպիսկոպոս Հայրապետը արքեպիսկոպոսութեան պատիւ շնորհեց ի արիտուր հաւատարիմ գործունէութեան: Իւր խնդրանաց համեմատ 1896 թ. հրաժարուելով առաջնորդական պաշտօնից՝ Սինոդի անդամ՝ նշանակուեցաւ 1898 թ. մայիսի 31-ին: Շամսիութեամակալ է հաստատուել 1898 թ. դեկտ. 17-ից: Տարաբաղդաբար անողոք հիւանդութիւնը չթողեց երկար մնալ այդ պաշտօնի մէջ. դեկտ. վերջերին Թիֆլիս եկաւ բժշկուելու, բայց յունուարի 8-ին արդէն Տէրը իւր մօտ կանչեց: Յուն. 13-ին մարմինը Ս. Նշան եկեղեցին տեղափոխուեցաւ, իսկ հետեւեալ օրը այնտեղից վանքի աւագ եկեղեցին, որի գաւթով և ամփոփուեցաւ պատարագից և օծումից յետոյ: Յուդարկաւորութեան զուլիս էր կանգնած Ս. Առաջնորդը Տ. Տ. Տիրայր, Կորիւն և ուրիշ վարդապետների հետ: Տիֆլիս ուղևորուելուց առաջ Շամսիութեան Կոնսիստորիայի անդամների ներկայութեամբ կարգադրել էր արձանագրութիւն կազմել, որով 1000 ռ. թաղման համար պիտի գործադրուէր, 1000 ռ. տապանաքարի և 2000 ռ. Մայր Աթոռին պիտի մնար: Բացի այս դումարներից 6000 ռ. առաջուց կապել էր Ներսիսեան դպրոցի չքաւոր աշակերտների համար: Հանգուցեալը մեր միաբանութեան ծանրաբարոյ և շիտակ բնաւորութեան տէր անձնաւորութիւններից մէկն էր. նորա կորուստն զգալի է մեզ

Համար, մանուսկր, որ շատ քիչ է այժմ փորձառու, բարձրաստիճան եկեղեցականների թիւը:

Առաւելորակ, Տէր զհոգի հանգուցելոյն, Ամէն:

ՏԱՃԿԱՆԱՅՔ

— Խառն ժողովը իր վերջին նստին մէջ կարգացեր է Սոյ Տեղապահ Տ. Կիրակոս եպիսկոպոսի մէկ դիրքը, որով կը ծանուցանէ թէ միաբան Հրանտ վարդապետը Հալէպի տեղապահ նշանակած է. ժողովը որոշեր է մէկ քանի տեղեկութիւններ ստանալ, Տեղապահին այս առթիւ գրած նամակին մէկ քանի կէտերուն նկատմամբ, Սոյ Տեղապահը նոյնպէս հաղորդած էր Պատրիարքարան, թէ Յակոբ վարդապետը Կիւրինի տեղապահ նշանակած է: Բայց տեղացիները իրենց նորընտիր տեղապահէն դժգոհութիւն յայտնած ըլլալով, Խառն ժողովոյ որոշմամբ այս պարագան Տ. Կիրակոս եպիսկոպոսի ուղարկութեան պիտի յանձնուի, ըստ այնմ հարկ եղածը գործադրուելու համար:

— Ազգային Հիւանդանոցի պատասպօրելոց հացկերոյթ տրուեցաւ Գէորգ Էֆ. Տէմիրճեանի փափաքին համեմատ, որ իր որդւոյն ամուսնութեան առթիւ 1200 զրուշ նուիրած է նոյն հաստատութեան:

— Վանայ առաջն. տեղապահ Ծ. Վ. տեղեկագրով մը վանքերու ցուցակը ղրկած էր Պատրիարքարան, խնդրելով որ բացառիկ կերպով վիճակին մէջ Վանօրէից Խորհուրդ մը կազմուի, հըսկելու համար վանքերու վրայ, և առանձին վանահայր, միաբանութիւն ու հոգաբարձութիւն ունենայ. ժողովը յետ խորհրդակցութեան որոշեց գրել տեղապահին թէ քանի որ իւրաքանչիւր վանք ունի իր առանձին հոգաբարձութիւնը, հետեւեալը Վանական ժողովոյ պէտք չկայ, միայն հոգաբարձութիւն չունեցող վանքերու համար պէտք է այդ մարմինը կազմել և կամ ուրիշ միջոցաւ կարգադրել:

— Նպաստից Յանձնաժողովն ալ գումարուեցաւ երէկ Ս. Պատրիարքին նախագահութեամբ, Յանձնաժողովը յառաջիկայ տօներուն առթիւ իր նիստերը դադարեցնելէ առաջ, պէտք տեսաւ մէյմէկ նպաստ ղրկել կարօտեալներու և մասնաւորապէս բանտարկեալներու, ինչպէս արդէն սովորութիւն եղած է, Գոհացուցիչ է, որ յանձնաժողովը իր այս նիստին մէջ նկատողութեան առնելով դաւաճական նպաստը կալ վարժարաններու վիճակը, անոնց բարեկարգութեան և կանոնաւորութեան համար խորհրդակցեր և որոշեր է այս մասին հրա-

հանգներ հաղորդել նոյն հոգաբարձութիւններուն: Ձեռք գիտեր թէ հաղորդուած հրահանգները ինչ են, բայց կըստասենք, որ հրատարակուին անոնք աւելի որոշ հասկըցուելու համար, թէ որքան կրնան նպաստել բաղձացեալ բարեգումը առաջ բերելու: Յանձնաժողովը Հապին Գարահիսարի մէջ մէկ քանի դպրոցներու բացման համար 2 ոսկւոյ նպաստ մը յատկացուցեր և կէս ոսկի ալ Ջերմիկի դպրոցին բացման համար տալ որոշեր է:

— Եգիպտոսի Առաջնորդ Այվազեան եպիսկոպոս Աղեքսանդրիա հասեր և շքեղ ընդունելութիւն մը գտեր է տեղւոյն Հայ հասարակութեան և ազգ. պաշտօնական մարմիններու կողմէ:

— Աննետիկ Գիթարեանները հաղար ֆրանք ղըրկեր են Պատրիարքարան, ի նպաստ որոց և կարօտելոց:

— Իզմիրլեան կտակի մնայուն Յանձնաժողովը՝ առջի օրը մեծամասնութեամբ Բերա Ս. Պատրիարքին ընակարանին մէջ իր նիստը կազմեց Ն. Ամենապատուութեան նախագահութեան տակ, Ի մէջ այլոց, Ղաչաթիւյ Կեդրոնական Մատենադարանի խնդրոյն շուրջը լրացրաց մէջ տեսնուած քննադատութիւնները ու առաջարկները նկատողութեան առնելով՝ որոշեց իր յանձնաժողովոյն մէջէն երկու հոգի ընտրել, որպէս զի ասոնք նախապէս նոյն մատենադարանին մէջ գտնուած ձեռագիր ու տպագիր մատենաները ցուցակագրեն: Սոյն ցուցակագրողներէն մէկը՝ Տ. Յովհաննէս աւագ-քահանայ Մկրեանը ընտրուած է, որուն այս տեսակ գործի մը համար ունեցած յարմարութիւնն ու փորձառութիւնը արդէն յայտնի են գրասիրաց:

— Էնկիւրիի նորընտիր տեղապահ Ներկարարեան Պետրոս վարդապետ և Ռոտոսթոյի նորընտիր տեղապահ Յակոբեան Վահան վարդապետ այսօր կը մեկնին իրենց պաշտօնատեղիները:

— Կաթողիկ-Ասորիներու պատրիարք Տ. Ապտիւլ Մսեհ՝ որ մայրաքաղաքս կը գտնուի փոխադարձ այցելութեան եկաւ Ազգ. Պատրիարքարան: Ս. Պատրիարքը բացակայ ըլլալով, Ասորի Պատրիարքը ընդունուեցաւ Փոխանորդ Սրբազանին, Նիկիմիդիոյ Առաջնորդին և Պատրիարքարանի Ա. Գործակատար Էֆէնտին կողմէ:

— Բազմարդիւն ուսուցիչ Սարըեան Մկրտիչ Էֆ. ի հիւանդութեան նկատմամբ մեր երեկուան թիւին մէջ հրատարակուած տեղեկութենէն յետոյ Զմիւռնիայէն նամակ մը առինք, որուն մէջ ցաւօք կը կարդանք թէ Սարըեան Էֆ. ի վիճակը դարձեալ ծանրացեր է, ձախ ձեռքին և ոտքին իջած կաթուածին հետեւեալ, Սարըեան Էֆ. ի կինը ու մէկ աղջիկն ալ հիւանդ են այս միջոցին, և ուրիշ չորս զաւակներ ծնողական հոգածութեան և խնամոց կը կարօտին: Ս. Պատրիարքը հեռագրաւ Սարըեան Էֆ. ի բժշկական տեղեկագիրը պահանջած է: Ա-

առջնորդ Տ. Մեղքիսեղեկ Սրբազանի կարգադրութեամբ մէկ քանի կրթասէր անձնորու դիմում ըլլալով, անմիջապէս 10 ոսկիի նպաստ մը յանձնուեր է Սարըեան էֆ.ի. և կը յուսացուի, որ ուրիշ նպաստողներ ալ պիտի ըլլան. որովհետեւ Սարըեան էֆէնտի Զմիւռնիոյ մէջ ունեցած կարճ պաշտօնավարութեանը միջոցին նոր ապացոյց մը տուաւ թէ ինք կրթութեան անձնուէր ուսուցիչ մըն է.

— Առկէ երկու ամիս առաջ Թէհրանի հայերը հիմը դրին երկրորդ ազգ. երկսեռ նախակրթարանի մը, Տէօվէթայ թաղին մէջ, նախագահութեամբ Բազարատ Վ. ին. Այս վարժարանը ընդարձակ սրահ մը պիտի ունենայ, պէտք եղած ատեն թատրոնի վերածուելու համար: Ընտելութեան մասնախումբը կը կազմեն Մարտիրոս Խան Դաւիթխանեանց, Պ. Ալիքսան Թունեանց և ուրիշներ՝ ատենապետութեամբ Յովհաննէս Խան Մասեհեանցի, Առայժմ 3000 թուման ծախսել որոշուած է, որուն 2000-ը արդէն ստորագրուած և ծախսուած է:

— Էջմիածնի Ս. Հայրապետը՝ 300 ոսկի ղըրկեր է Պատրիարքարան, որ հանգանակուած է Պաքուի և այլ քաղաքացի մէջ, ի նպաստ կարօտելոց, նորին Ս. Օծութիւնն, այս առթիւ Պատրիարքարանէ ուզեր է նպաստից Սնտուկին ընդհանուր հաշիւն:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Փարիզում հրատարակուել է իշխան Գուրտոն Լուսինեանի Ֆրանսահայ ընդարձակ պատկերազարդ բառագրքի Ա. հատորը, որը բաղկացած է Ժ.Կ. + 1061 եռասիւն էջերից և պարունակում է Ա—Ի տառերը: Սոյն աշխատութիւնը մինչև այժմ հրատարակուած Ֆրանսահայ բառարանների մէջ ամենից ընդարձակն է. մենք համեմատելով մի քանի էջ նորայրի բառարանի հետ, տեսանք թէ Լուսինեան բառգիրքն անհամեմատ աւելի ճոխ է քան նորայրինը: Օրինակի համար. նորայր էջ 239, բ սիւնակ (Chipie—Chlorhydrigue) ունի 27 բառ, իսկ Լուսինեան ունի 224 բառ. նորայր էջ 461, բ սիւնակ (énéide—enfant) 14 բառ, Լուսինեան 22 բառ. նորայր էջ 83, բ սիւնակ (architrésorier—ardent) ունի 17 բառ, Լուսինեան 70 բառ. բացի

այս փոփոխութիւնից Լուսինեանի բառագիրքը նաև զարդարուած է 1246 պատկերներով, որոնցից 427-ը բոյսերի, 423-ը կենդանիների, իսկ ձնացեալ 396-ը այլ և այլ զործիքների անային առարկաների ևլն. պատկերներ:

Բառագրքի սոյն Ա. հատորի գինն է 25 ֆրանք—10 ուրլի (թղթակալմ). երկրորդ և վերջին հատորը, որ գեո. մասնալի տակ է, արժեքու է նոյնպէս 25 ֆրանք:

* *

ԸՆԴԱՄԱՐՁԱԿ ՕՐԱՅՈՅՑ Աղային հեռանդանոցի. Տոմար, զանազան գիտելիքների, վիճակագրական տեղեկութիւնների. Կ. Պոլիս. տարագրութիւն Յ. Մատթէոսեան. գինն է 10 ղրուշ:

Կ. Պոլսի աղգային հեռանդանոցի ընդարձակ օրացոյցի հրատարակութիւնն սկսուած է անցեալ տարուանից, բայց այս տարի աւելի կատարելութեան է հասցրած: Անունը օրացոյց է, բայց իսկապէս 450 երեսից բաղկացած բանասիրական և ուրիշ կարեւոր տեղեկութիւններով լի մի ժողովածու է: Բաւական է միայն օրացոյցի մի քանի հատուածի բովանդակութիւնը յիշենք, որ ընթերցողները գաղափար ստանան այդ հրատարակութեան մասին: Բուն օրացոյցին հետևում է «եկեղեցական, դպրոցական, բարեգործական, զրական, գիտական և արուեստագիտական թուանշաններ» վերնագրով հատուածը, ուր ամիսով տեղեկութիւններ կան յայտնուած վերնագրի համաձայն զանազան անձնաւորութիւնների և հաստատութիւնների մասին, որ հեշտ չէ նոյն իսկ բանասէր անձի համար հարկաւոր ժամանակ իսկոյն գտնել:

Այս թուակարգութեան կցուած է յատուկ անունների մի ցանկ, որով շատ դիւրանում է ցանկացած թուականները գտնելու 40—76 եր.: «Կ. Պոլսի Հայերը և իրենց պատրիարքները» վերնագրով հատուածը, թէև համառոտ, բայց շատ շահեկան ուսումնասիրութիւն է Կ. Պոլսոյ պատրիարքների ժամանակագրութեան համար: Որքան մեզ յայտնի է, այս առաջին աշխատութիւնն է Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան մասին, ուստի նորա հեղինակը՝ Հրանտ Ասատուր, որ և ամբողջի խմբագիրն է, արժանի է ամենայն շնորհակալութեան:

Այս հատուածի հետ «Առաքելական Աթոռ կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց» ժամանակագրութիւնը, բանասերների համար ամենից հետաքրքրական մասերն են: Վերջին հատուածը հրատարակուած էր անցեալ տարի Էս, բայց այս անգամ նոր ձեով և նոր մանրամասնութիւններով, որ զրուած է «բարձրաստիճան եկեղեցականի մը կողմէ»: Այս ժամանակագրութիւնը մեր հին և նոր ժամանակագրութիւնների մէջ ամենից ճշտագոյնն է, բայց զերծ չէ մի երկու թերութիւնից, որի համար տեղի սղութեան պատճառով տարաբաղդարար այստեղ խօսել չենք կարող:

Բանասերների համար հետաքրքրական այս բաժիններից գտա՝ վիճակագրական տեղեկութիւններ կան Արմաշու Դպրեմանքի, Կ. Պոլսոյ վարժարանների, Սանասարեան, Ալեքսեան և ուրիշ վարժարանների և միւս ազգային հաստատութիւնների մասին: Ով կամենում է փոքր ի շատէ ամփոփ տեղեկութիւն ստանալ մեր տաճկահայ եղբայրների գիտական, դպրոցական և բարեկործական վիճակի մասին, յանձնարարում ենք այս օրացոյցը, որի ամբողջ եկամուտը յատկացուած է մեր քրիստոնէական—բարեկործական մեծ հաստատութեան՝ Ազգային հիւանդանոցին:

Այս հատուածներից զատ՝ տեղեկութիւններ է պարունակում օրացոյցը այլ և այլ օգտակար գիտելիքների մասին և զարգարուած է Արքայան Օրմանեան պատրիարքի և հիւանդանոցի զանազան տեսարանների պատկերներով:

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՅ Սանասարեան վարժարանի ի Կարին. կազմեց Հրաչեայ Յ. Աճառեան. Վիեննա. 1900/թ. IX. + 37 եր.

Վիեննայի Միլիթարեան Հայրերը մի դովելի ձեռնարկութիւն են արել հրատարակելով հայ ձեռագիրների ցուցակը: Այս ձեռնարկութեան զլուխ դրծոցը Հ. Տաշեանի ցուցակն է, որի օրինակով կազմում են և միւս փոքր ցուցակները: Ներկայ հրատարա-

կութիւնը Տաճկաստանի ձեռագիրների Ա. տետրակն է և Զ. հատորի սկզբնաւորութիւնը: Յուշակը կազմել է մեր ամսագրի աշխատակից պ. Հ. Աճառեան: Յարգելի պարոնը տալիս է նախ ցուցակի համառօտութիւնը գերմաներէն լեզուով, յաւաքաբանը ցուցակադրած ձեռագիրների հաւաքման կարճ պատմութիւնն է և մի ընդհանուր տախտակով դադարար է տալիս նկարագրած 43 ձեռագիրների նիւթի, մեծութեան, գրի, ծագման, գրիչների, տեղի և բովանդակութեան մասին: Մագաղթ ձեռագիրների թիւը 5 է, իսկ վեցերորդը կիսով չափ մագաղթ. ամենահին ձեռագիրը 986 թ. կարմիր գոյնով, միջին երկաթագրով աւետարանն է, որի յիշատակարանները հետաքրքրական են նաև լեզուաբանական տեսակէտով: Ըստ բովանդակութեան ցուցակագրուած ձեռագիրները մեծ մասով բնակաւնարար աւետարաններ և ժամակարգութեան վերաբերեալ գրքեր են. մի օր. Մանրուսումն, 2. օր. Ժողովածու, մի օր. Տաթևացու քաւրողիբը, մի օր. Վարք Հարանց, մի օր. զիբք Սահմանաց Դաւթի, մի օր. Յովհաննէս կաթ.ի պատմութիւնն, Ն. Լամբրոնացու զրութիւնները ևն: Ձեռագիրների նկարագրութեան կցուած է յատուկ անունների և նիւթերի ցանկ:

ՍՄԲԱՏ ՇԱՀԱԳԻՋԵԱՆ Յիւղոյթիւններ Վարդանանց տօնի առիթով: Մոսկուա. 1901 թ. եր. 70. գինն է 75 կ.:

Հեղինակը Վարդանանց տօնը պատկերացնելու համար համառօտ ժողովրդականացրած ձեով պատմում է Հայոց թագաւորութեան բաժանումը Յունաց և Պարսից մէջ, անկումը, Վարդանանց պատերազմի պատճառներն ու Պարսից ձգտումները, ոչ իբրև պատմաբան, այլ հրապարակախօս, վարդապետ, որ իւր ունիւնդիրներին որոշ ճշմարտութիւն է կամենում քարոզել: Հեղինակը իւր այս նպատակին հասնելու համար յարմար տեղերում կարում է իւր պատմածքի թիւը կենսական այս կամ

Հաւասարը Համառօտ կերպով պարզելու՝ անցեալի հետ կապելով: Հայ ընտանիքը, հասարակ ընթերցողը, որոնց համար անշուշտ զբոլում է այս գրքոյի, ոչ միայն փոքր իշատէ ծանօթութիւն կստանայ պատմական անցքերի մասին, այլ և հեղինակի առաջնորդութեամբ որոշ եղբակացութիւններ կարող է հանել ներկայ կեանքի համար: Հեղինակի պատմութեան անպաճառ և պարզ ոճը աւելի կղիւրացնէ գրքոյի ընթերցանութիւնը, առանձնապէս յանձնարարում ենք V III և X II գլուխները: Գրքոյի վերջաբանում՝ հեղինակն իւր խօսքն ուղղում է կանանց դասին. «միակ զէնքը, որ մենք այսուհետեւ պիտի դործ դնենք փոստագաւոր հոսանքների դէմ — այդ մանուկների զաստիարակութիւնն է, որ նոյն իսկ բնութիւնից յանձնուած է ձեր մայրական խնամքին: Թող, ուրեմն, մեր կանայք ու տիկնայքն էլ իմանան, որ իրանց թանկագին քուրից ամենաթանկագինն է այն, որ նրանք լաւ մարդիկ պատրաստեն ազգի համար»:

ՆԵՐՍԵՍԻԱՆԻ ԱՆՆՈՒԹԵՏՏ

ԳԻՏԵԼԻԲՆԵՐ.

(Նարունակութիւն) *

Դաշտամուհի. Դաշտամուհի փոքր կաթնասուն կենդանի է, որ պատկանում է կրծողների կարգին և համարեա բոլորովին նման է սովորական մկանը: Սա շատ վնասակար կենդանի է և տարածուած է Եւրոպայում, Ասիայում և Հիւսիսային Ամերիկայում: Համարեա մինչև 20 տեսակ մկներ կան, որոնք բոլորն էլ անպայման վնասակար են. պատմութեանը նայելով, այնպիսի տարիներ են եղել, որ դաշտամկները սաստիկ բազմանալով զիւղեր են աւերել, քանդել: Այդպիսի մի զէնք պատահել է 1802 թ. Ֆրանսիայի արեւմտեան մասում: Դաշտամկներն ունենում են զեանափոր որ-

ջեր, ուր հաւաքում են հացահատիկներ և շատ ուրիշ պտուղներ: Եգիպտոսում, միջ շատ ձագեր են բերում, որի համար և բազմաթիւ լինելով, բոլորովին օգուտ չունենալով՝ վատ, մեծամեծ վնասներ են հասցնում: Շները, խոզերը և գիշատիչ թռչունները մեծ ջարդ են սպառնացող, դաշտամկներից շատերը ցրտից ևս սատակում են:

Իսկապէս մկներ ոչնչացնելու արմատական միջոցներ շատ քիչ կան. մնում է իրբեւ մի միջոց յոյս դնել նաև հենց իրան՝ բնութեան վրայ, որը շատ անգամ աղատել է հացահատիկները մկների չափազանց յարձակմունքներից, որոնք պարբերաբար երևացել են և նորից ոչնչացել առանց մարդու օգնութեան և նրան անցատ պատճառներով:

Վերջին ժամանակներս ամենայն տեղահաղին քանակութեամբ բազմացել են այս մկներից: Մասնաւոր մարդկանց համար զբոլար է և նոյն իսկ անկարելի կոխ մղել դաշտային մկների հետ, այսպիսի հանգամանքներում ցանկալի է, որ գաւառական վարչութիւնը ինքը միջոցներ ձեռք առնի, որպէսզի հնար լինի ընդհանուր ոյժերով մի բան անել: Գաւառական վարչութիւնը կարող է զործադրել կռուելու ամենաառաջնակարգ միջոցներից մէկը, այն է պահել մկան ժանտատենդի լէֆլէրեան քայիլէր և հարկաւոր զէնքում բաժին հանել ցանկացողներին: Յիշենք մկներ ոչնչացնելու միջոցները, որոնցից ամենայնպէս ներկայումս պէտք է համարել մկան ժանտատենդի վերոյիշեալ լէֆլէրեան բացիլների միջոցով արհեստական վարակումը:

Ա. Մկան ժանտատենդի լէֆլէրեան բացիլները պահում են որոշ ամբողջութիւն և ընդարձակութիւն ունեցող սրուակների (пробирки) մէջ և ծախում են Ռուսաստանի միջանի տեղերում, այսպէս օրինակ՝ իրբեւ այդպիսի բացիլների վաճառատեղի յայտնի է Սարատովի նահանգի գաւառական վարչութեան բակտերիոլոգիական կայարանը *:

* Առկապում յիշեալ բացիլներից, ձեռք բերելու համար, կարելի է գիմել Առկապի գիւղատնտեսական ընկերութեանը, որ ուրախութեամբ

* Տես Արարատ 1901 թ. համար Ա. եր. 34:

բացիները խիստ զգայուն են. բարեխառնութեան բարձր աստիճանի տակ և 65° C. տաքութեան մէջ կործման ժամանակում ոչնչանում է, հեշտութեամբ ոչնչանում են նաև թթու անկաշարար շրջանում և գործածութեան անպէտք նիւթ է դառնում: Ուստի նախ քան լեօֆլերեան նիւթի գործադրելը հարկաւոր է խնայել, արդեօք փչացած է և միայն այն ժամանակ պատրաստել գործադրելու համար: Նախ պէտք է լուծել այն եռացած և ապա ստուած ջրում այսպէս: Այդ ջրում առաջուց 1 թէյի զգալ աղ լուծելուց յետոյ, լցնում են մի բաժակ ջրի համար մի սրուակ (пробирка) լեօֆլերեան պատրաստի նիւթը և լաւ խառնում: Այս կերպ պատրաստի բնածուծքի մէջ պէտք է թափախել կաղնի մեծութեամբ և կամ աւելի մանր անեկ հացի կտորներ և դասաւորել դաշտերում: մկներ ընկնի մէջ որքան հնարաւոր է խորը (խրաքանչիւր բնում 1—3 հացի կտոր), որպէսզի լոյսը հնարաւորութիւն չունենայ ներս թափանցել. որովհետեւ նրա աղդեցութեան տակ բացիները շատ շուտով կորցնում են իրենց աղդեցութիւնը: Այս հիման վրայ այդ նիւթը գործադրելիս հարկաւոր է զետեղել անթափանցիկ ամանների մէջ, երբեմն էլ առաջուց մի քանի տաանեակ մկներ են բռնում, կերակրում են նրանց բացիլու հացի կտորանքով և ապա բաց թողնում ազատ մկներով հարուստ դաշտերում, որքան հնարաւոր է հաւասարապէս:

Առաջին դէպքում մկների վարակումը կատարւում է ինչպէս անմիջական (հացի կտորների միջոցով), նոյնպէս և ուրիշի միջոցով (առողջ մկները հիւանդներին դիպչելով), երկրորդ դէպքում վարակումը միմիայն ուրիշի միջոցով է տեղի ունենում (առողջներն ակամայից թունաւորուած մկներին դիպչելով), այս պատճառով վարակիչ հիւանդութիւնը աւելի զօրեղ կերպով տարածելու համար առաւելութիւն պէտք է տալ առաջին եղանակին:

Լաւ պահպանուած լեօֆլերեան բացիլ-

յանն կաննի բաւականութիւն տալ ամէն մի դիմողի:

ները կաննաւոր կերպով գործադրելիս միշտ արդիւնաւոր հեռանքներ է ունենում ինչպէս այդ ապացուցանում են Ռուսաստանի և արտասահմանում կատարած փորձերը: Բացի սրանից գործի յաջողութիւնը կախումն ունի նաև շատ ուրիշ հանգամանքներից, առաջ եղանակի ընտրութիւնից, այն անձանց աղնութիւնից, որոնք իրենց վրայ են վերցրել վարակման մասին կարգադրութիւնների անելը և այլն: Այսպէս օրինակ հացի թուխաւորած կտորները մկների բների մէջ տեղաւորելը պէտք է յանձնել բարեխիղճ և ճշտապահ անձանց և մկներին վարակելու համար մէկ մարդուն պէտք է յանձնել 6—8 օրաւար (նայած բների քանակութեանը) և ոչ աւելի հոգ: Վարակած հացի կտորները մկներով հարուստ ամբողջ տարածութեան մէջ պէտք է դասաւորել միաժամանակ, ուստի և մկների դէմ այս եղանակով կոխ մղելը պէտք է անպատճառ պարտադիր լինի և միաժամանակ տեղի ունենայ ամբողջ այն շրջանում, ուր մեծ քանակութեամբ բռն են զրկել մկները: հակառակ դէպքում թունաւորած արտերում կղան և բնակութիւն կհաստատեն հարեան արտերից և այն ժամանակ այս գործադրած եղանակը բացասական արդիւնք ցոյց կտայ: Երբ մի որեւէ տեղում ինչպէս այդ երբեմն լինում է, պատահում են ահազին թուով

1. Վերջերս այս վերոյիշեալ բացիների միջոցով կիւնում կատարած փորձերը խիստ մեծ յաջողութիւն են ունեցել: Ցեղական գիւղատնտեսական ընկերութիւնը բերել է տուել երկրագործական նախարարութիւնից մօտ 100 սրուակ յիշեալ հեղուկից: Գիւղացոց մէջ բաժանելուց մի քանի ժամանակ յետոյ զանազան կողմերից յայտնել են խիստ արդիւնաւոր հեռանքների մասին: Այս մկասպան հեղուկը սկսել են գործադրել ապրիլի 13-ից և համաձայն ստացուած պատուերի, խառնել են ալեւրի հետ, մանրիկ գնտակիկներ պատրաստել և ցանել այս ու այն կողմ: Այս գործողութիւնը կատարելիս եղանակը լաւ է եղել, իսկ հետեւեալ օրը անձրև եկել, Գնտակներ ցանելուց 8 օր յետոյ նկատուել են հազիւ շաժուող մկներ, որոնց նոյն իսկ ձեռներով կարելի էր բռնել. նրանց մեծ մասը ոչնչացել են անցքերում, բներում: Ամբողջ ամառուայ ընթացքում այլևս մկներ չեն երևացել և միայն օգոստոսի վերջերին նորից սկսել են երեւան դալ, որոնց դէմ գործ են դրել նոյն միջոցը:

մկներն բներ, կարելի է բաւականաճաւ վարակելով նրանցից միմիայն 2—3 բուն:

Եթէ այս կերպ վարակուամ արդիւնաւոր հեռանքների հասաւ և եթէ մկները կերակրի պակասութիւն զգան, այն ժամանակ այս հիւանդութիւնից սատակածները կարող են իբրև կերակուր ծառայել առողջների համար, որով և միջոց կլինի համաճարակը տարածելու:

Կասկած չկայ, որ դաշտում թունաւորուած հացի կտորները այնքան աւելի շուտ կերակուր կգտնան մկներին, որքան վերջիններիս համար սակաւ լինի կերակուրը. այսպիսի հանդամանքներում առողջ մկները աւելի յաճախ կը յարձակուեն սատակածների վրայ: Դաշտերում նրանց կերակրի պակասութիւնը զգալի է աշնան վերջերին և կամ գարնան սկիզբներին, ուստի և տարուայ այդ եղանակները յիշեալ բացիկները դործադրելու ամենալաւ և յարմար ժամանակն է: Դժբաղտաբար այդ հանգամանքի վրայ մեղմում համարեա քիչ են ուշք դարձնում: Կարելի է ի հարկէ յիշեալ եղանակով մկներ ոչնչացնելու դործը սկսել նաև ամրանը կամ գարնան վերջերին, միայն անհրաժեշտ է ընտրել լաւ, չոր եղանակ, թունաւորած հացի կտորները շապով զատաւորել և պահպանել վերև բերած բոլոր ցուցումները: Անհրաժեշտ է նաև խմանալ, որ օրական այնքան նիւթ պէտք է պատրաստել, որքան հնարաւոր կամ կարելի է մի օրում զատաւորել, որովհետև, կրկնում եմ, պատրաստած նիւթը եթէ նոյն իսկ մի գիշեր անգամ մնայ, կփչանայ և կկորցնէ իր ոյժը:

Յիշենք գաշտային մկների դէմ կռուելու միւս միջոցներն ևս.

Բ. Պէտք է փորել քանդել գաշտամկների բաց արած անցքերը և նրանց ճանապարհների վրայ թակարդներ դնել:

Գ. Աշխատել պէտք է անցքերը շատ շուտ փակել: Օգտակար է նաև գաշտամկներով հարուստ արտերի վրայ միջանի օր շաբունակ ոչխարի հօտ պահելը:

Դ. Ամաններով ջուր դնել և վրաները յարդով ծածկել:

Ե. Քաղից յետոյ արտերը ձմեռուան մօտ

խորը հերկել, որպէս զի մկները ցրտերից սառչեն:

Զ. Մի անգլիացի զիւղասնտես դաշտամկներից և նման փնասակար կենդանիներից աղատուելու մի հեշտ բայց աղդու միջոց է դաւել հիմնուելով այն բանի վրայ, որ նրանք բոլորովին չեն կարող տանել դաղձի հոտը: Նա վեր է առնում սաստիկ հոտ ունեցող անանուխի սպիրտ (мятный спирт) և թեթեւ կերպով սրսկում այն տեղերը, ուր երեւացել են սրանց հեքերը: Մկները չկարողանալով տանել այդ հոտը, հեռանում են մըշտապէս այդպիսի տեղերից և այլ ևս չեն վերադառնում: Ահա թէ որչափ անտանելի է անանուխի հոտը մկների համար:

Խլուրդ. Խլուրդը կաթնասուն կենդանի է, մարմինը գլանաձև, մազերը կարճ, թանձր, փայլուն և թխադոյն. զլուխը վերջանում է երկայն քթով: Ականջները ծածկուած են մորթու մէջ, աչքերը շատ փոքր են և հազիւ նկատելի այնպէս, որ շատերը կարծում են, թէ խլուրդը աչք չունի: Ատամները շատ սուր են, թաթերը լայն, մատերը կարճ և վերջանում են եղունգներով: Խլուրդը քթով փորում է հողը և ուժեղ ձեռներով այս ու այն կողմն է նետում ու այդպիսով բաց է անում ստորերկրեայ անցքեր և շինում բուրձաձև բնակարաններ: Խլուրդը լաւ է լուղում:

Ձնայելով որ խլուրդը մեծ քանակութեամբ ոչնչացնում է բոյսերի համար փնասակար միջատների, բայց որովհետև խանգարում է արտերի այգիների կանոնաւորութիւնը, իրար է խառնում բանջարանոցի մարգերի հողը և այդպիսով փնասում մատուց բոյսերի արմատներին, որից շատ անգամ չորանում է բուսականութիւնը, այդ պատճառով էլ համարւում է փնասակար կենդանի. թէպէտ ոմանք վկայում են, որ խլուրդը երբեմն ուտում է նաև բոյսերի արմատներ:

Շատերն անշուշտ փափաքում են դրանել մի միջոց բոլորովին անհետացնելու խլուրդը արտերի և պարտէզների միջից, որոնց շատ շատ անգամ մեծամեծ փնասներ է պատճառում: Կան կռուելու շատ առաջարկուած միջոցներ, բայց բոլորն էլ համարեա զժուար

են և երբեմն նոյն խի իրադրծելու անհա-
րին: Թուեմք զիւրին և յաջող հետեանք-
ներ ունեցող միջոցներէց մի քանիսը:

Ա. Խլուրդը իսկապէս մասեր կենդա-
նի է և իր սիրած կերակուրը հոգի մէջ եղած
էրկաճայք (սողունաւ) կոչուած կարմիր որդն
է, ուստի և հարկաւոր է պալտիզի մէջ մի
խոնաւ տեղ փորել և այդ որդերէց հաւաքել:
Այդ հաւաքած որդերը պէտք է դնել մի մեծ
տախտակի կամ լոյլի վրայ, շարժուելով նրանք
վայր կ'ընկնեն իրենց վրայի հոգը և այդպիսի-
սով կ'մարբուեն, որից յետոյ պէտք է լցնել
մի ամանի մէջ և վրան աւելացնել խլրդա-
սպան փոշի ու այնքան խառնել, մինչև որ որ-
դերը փոշով ծածկուին: Այնքան հարկաւոր է դնել
մի ուրիշ ամանի մէջ շերտ-շերտ մի կարգ որդի
մի կարգ փոշի և այսպէս թողնել շարունակ
վից ժամ և ոչ աւելի, որովհետեւ երկար
մնացած զէպքում սատակած որդերը կարող
են հոտել և խլուրդը նկատելով այդ այլևս
չի մտնելու նրանց: Այս բոլորից յետոյ որ-
դերը մէկ մէկ պէտք է դնել խլուրդների
ստորերկրեայ անցքերի մանաւանդ նոր բա-
ցուած ճանապարհների մէջ, որից անմիջա-
պէս յետոյ պէտք է անցքը փակել հոգի կոչ-
ւով և կամ մի քարի կտորով: Իւրաքանչիւր
տեղում չպէտք է մի որդից աւելի դնել, ու-
րովհետեւ այդ մէկն ևս բուռական է սպանելու
համար մի խլուրդ:

Խլուրդները ոչնչացնելու համար անհրա-
ժեշտ է, որ եղանակը պարզ լինի, որովհետեւ
երբ եղանակը զեղեցիկ է և բարեխառնու-
թիւնը մեղմ խլուրդն աւելի աշխուժութեամբ
կ'սկսի աշխատել, քան ցուրտ և անձրևոտ ե-
ղանակներին: Կարևոր է նաև, որ այս դրծո-
ղութիւնը ճշդից ստաջ կատարուի:

Խլուրդն ստանց բացասութեան հաստա-
տում է իր բնակարանը գետնի տակ անու-
րոշ խորութեան մէջ, երբեմն ծառի երբեմն
մայաւանների տակ, բայց երբ սրանցից և ոչ
մէկը չգտնի, այն գէպքում զաշտերի մէջ:
Նախ և առաջ գետնի տակ մի ուղղութեամբ
ճանապարհ է բաց անում և կանգ է առ-
նում այնտեղ, ուր որոշուած է հաստատել
իր բնակութիւնը: Այնտեղից շարունակում է
փորել զաշտի առջև կողմերը, բայց է անում

ստորերկրեայ ճանապարհներ իր համար որ-
դեր և ճճիներ գտնելու: Առաջին ստորերկ-
րեայ ճանապարհը հեշտ կարելի է որոշիւ
տեղ տեղ հետու իրարից գետնի երեսին բարց-
բացրած հողակոյտերից:

Զմեռը, երբ հոգը ջրով յաղնում է,
որդերը գետնի խորը պատասպարուելու տեղ
չգտնելով, ստիպուած կ'լինեն վեր բարձրանալ,
խլուրդը առատ սնունդ գտնելով, այլևս
զժուարութեամբ կ'մտնենայ գեղերով պատրաս-
տած որդերին, հետեւաբար և զժուար կ'լինի
այդպիսի զէպքերում նրանց ոչնչացնել:
Բայց երբ հոգի վերին մասերը սկսեն չորանալ
և զարնան արեւի ճառագայթներից տաքանա-
լով որդերը կամաց կամաց հոգի խորքերն սկսեն
զնալ, խլուրդը որդ չգտնելով, անյազարար
կ'սկսէ ուսել թունաւոր պատրաստածը: Այս
հաշուով անձրևոտ եղանակներին չպէտք է
երբեք փորձել խլրդասպան զեղեր տալ: Կա-
տարեալ յաջողութեան համար պէտք է զործ
տեսնել մասնաւորապէս սպիւր, մայիս կամ
սառնաւելին յունիս ամիսներում, եթէ, միայն
հոգը չոր է և տաք:

Շատ տեղերում ծախում են ստանձին
տուփերով խլրդասպան փոշի անուշով զեղեր
ստանձին տուփերով՝ մինդեկ (МЫШЬЯКЪ
սրչան օդի), որժընկոյզ (զարկապիւքէն), սպի-
տակ եզրորոտի արմատ (զարաթի կամ զարա-
ճաթի) և այլն: որոնք փոշիացնելով կամ
ստանձին կամ իրար խառնելով զործ են ա-
ծում վերը յիշուած եղանակով: Միմիայն
որժընկոյզը մինդեկի հետ խառնած եթէ ցա-
նեք որդերի վրայ և այդ խառնուրդին խլ-
ւրդները զիպչեն, խիցն կ'ստատակեն:

Բ. Վերանսել սօխ սխտոր և ներս միել
խլուրդների բների և անցքերի մէջ: Խլուրդ-
ները չկարողանալով տանել այդ բոյսերի հոտը,
թողնում են իրենց բները և զուրս գալիս
որից յետոյ հեշտ է նրանց սպանելը: Արա
համար պէտք է սօխը և սխտորը վշրել ման-
րացնել:

Գ. Այն տեղերում, ուր խլուրդը անց-
քեր ունի պէտք է թաղել հոգի մէջ միջանի
նեղ բերան և լայնափոր բաւականին մեծ
ջնարակուած կճուճներ այնպէս, որ վերին
եզրերը երկու կամ երեք վերջ ցած կ'անգնած

լինեն հողի մակերևոյթից և ապա թոյլ կերպով ծածկել սեղերով: Եթէ կճուճի մէջ որդեր դրուած լինեն, խլուրդը անպատճառ կտոյայ կճուճի մէջ և այնտեղ էլ կմնայ, ու այլևս դուրս գալու հնարաւորութիւն չի ունենայ:

Գ. Խլուրդներ ոչնչացնելու մի ուրիշ միջոցն էլ յատկապէս այդ նպատակով շինուած թակարդների գործ ածելն է:

Վնասակար խլուրդներ. Ծառերին յայտնի է, որ թռչուններից միջանիսը, մանաւանդ աղւաւները և անծեղները ահազին վնասներ են պատճառում ցանած արտերում: Երկրագործներից շատերը ստիպուած իրենց արտերի մէջ խրտուիլակներ են անկում, որոնք միայն մի որոշ ժամանակ ունենում են իրենց ազդեցութիւնը, որից յետոյ թռչունները հասկանալով նրանց շինծու լինելը, հեռոյցէտէ վարժւում են և առանց վախենալու խրտուիլակների ներկայութիւնից, շարունակում են իրենց ասպատակութիւնները: Եւրոպայում ցանքերը այդ թռչուններից ազատելու համար հետեւեալ օգտակար միջոցներն են զիմում.

Ա. Ագռաւները իրենց բոյները շինելուց յետոյ, որ 8 օր է տեւում անմիջապէս ձուեր են ածում և թռչս նստում 21 օր: Մի ցուրտ գիշեր առաւօտեան մօտ էրը ձագերը դուռնոր են դուրս եկել ձուերից, հրացան բռնած զոռշովեամբ պէտք է մօտենալ նրանց բներին և մի երկու անգամ իրար ետեւից արձակել, որից յետոյ ագռաւներն ահաբեկուած թռչում գնում են: Եթէ մուկ գիշեր է, լոյսը ծագելուն պէս վերադառնում են իրենց բունը, իսկ եթէ պարզ կամ լոյս գիշեր է, քառորդ ժամից յետոյ են վերադառնում: Այս ժամանակ պէտք է կրկին հրացան արձակել, որից յետոյ ագռաւները կրկին սարսափահար կսկսեն փախչել: Այս գործողութիւնը 2-3 ժամ կրկնելուց յետոյ բոլոր մատուց ձագերը ցրտից կստկեն: Ագռաւներն այս տեսնելով վերջնականապէս կհեռանան այդ անհրաժեշտ և վնասակար տեղից:

Բ. Ագռաւներին և անծեղներին ոչնչացնում են նաեւ թռչունաորիով արտերի մէջ այստեղ այնտեղ նետած և վրան թոյն ածած մի կտորներն ցանելով: Դժբախտաբար միջոցը վնասակար է, որովհետեւ կարող են

թռչունաորուել ոչ միայն բնական անասունները, թռչունները, այլ նաեւ մարդիկ, որովհետեւ շատ դժգոյցներ առանց իմանալու նրանց թռչունաորուած լինելը, երբ ձեռքերն ընկնի, ակորժակով կսկսեն ուտել այս թռչունների միսը, որով և իրենք թռչունաորում են և իրենց կեանքին վերջ տալիս: Այս պատճառով եթէ այս միջոցը կարեւոր է համարւում գործադրել, անհրաժեշտ է պահպաններ դնել և ազդարարել այդ մասին շրջակայ ժողովրդեան:

Գ. Յիշենք այստեղ աւելի պարզ, հեշտ և մանաւանդ հետաքրքրաշարժ մի այլ միջոց: Հարկաւոր է պատրաստել փոքրիկ ընկոյզի մեծութեամբ մի կտորներ, պատրաստել նաեւ պինդ ձողարներ և որպէսզի չքանդուեն, հարկաւոր է մի քանի տեղից կարել: Զաղարները այս կերպ պատրաստելուց յետոյ, նրանց միջի մասում պէտք է քսել խէժ և իւրաքանչիւր ձողարի յատակի վրայ դնել մի մի կտոր: Այս ձողարները սովորաբար դնում են արտի այն կողմերում, ուր ժողովում են մեծ բաղմութեամբ ագռաւներ: Ագռաւները մի հոտը առնելուն պէս խկոյն իրենց զլուխները ձողարների մէջ են կոխում, բայց խէժը իրենց զլխի փետուրներին կպչելով, անկարող են լինում այլևս զլուխները դուրս հանել: Հենց այդպիսի ժամանակ առանց դժուարութեան կարող ենք մօտենալ ագռաւներին կամ անծեղներին և բռնել նրանց ողջ ողջ: Արդէս զի այս բանը յաջող հեռանքներ ունենայ, պէտք է կատարել կամ հողի գոյնով թուղթ գործ ածել:

Թռչուններից ծտերն ևս ամեն տեղ երկրագործութեան մէջ վնասակար է ճանաչուած

Թէպէտ ծտերն ևս ուտում են, բայց նրանց կերակուրը առաւելապէս կազմում են պտղատու ծառերի բերքերը, նրանք շատ անգամ ահազին երամով և անտարբեր անեքսութեամբ հաւերի պաշարն անդամ լուծում են կամ հնձի և վարուցանքի ժամանակ իջնում արտերի մէջ և ամենից բնաիր հատիկները դողանում: Թռչունների այս կերպ կերած հատիկները թէև շատ աննշան է երևում, բայց եթէ մի անգամ լրջօրէն հաշուի առնենք, կտեսնենք, որ մեծ է այդ կորուստը: Հաշուել են, որ մի ծխ օրական մօտ 12 միլիալ

Հացահատիկ է ուտում և եթէ ընդունենք, որ մի գիւղի ծաերի թիւը 1000 է, կտեսնենք, որ օրական մօտ 2 փութ հացահատիկ և աւելի կոչնչացնեն և եթէ, դրանց ապագատակութիւնը երեք ամիս շարունակուի, մինչև 180 փութ ցորեն կկորչի: Բացի սրանից ծաերը մեծ վնաս են պատճառում նաև բոլոր հասած մրգեղեններին, աչքի առաջ ունենալով, որ ամէն տեսակ պտուղ նրանց ծաշակին յարմարում է. նրանք երբէք ընտրութիւն անել չգիտեն:

Բայց միայն հատիկներ և պտուղներ ուտելով ծաերը չեն բաւականանում, շատ անգամ նրանք մի քանի հատիկ միանգամից են կոտորում և առհասարակ այս ձևով նրանց հացրած վնասը աւելի մեծ է յիշում:

Գարնան ժամանակ նոյն խակ քաղաքների ծաերը թողնելով իրենց ձմերանոցները, գնում են գիւղեր և ամբողջ ամառը մնում այնտեղ ու սկսում կերակրուել գիւղական բերքերով: Շատ տեղեր այս իրողութիւնը ապացուցանելու համար մասնաւոր փորձեր են կատարած: Այսպէս օրինակ, Փարիզի Ախքսերուրդի և Թիւիլլըրու պարտէզներում ապրող ծաերը, որոնց մի քանիսի վրայ նշաններ էին դրած, Փարիզից մինչև 80 վերստ հեռու գտնուած գիւղերն էին գնացել և վերադարձել նոյնմբերի սկզբներին, այսինքն այն ժամանակ, երբ արդէն հունձը, այգեկութը և վարուցանքը վերջացած էր: Քաջունների սիրած հատիկներն են ցորեն, գարի, վարսակ, հաճար, աչքից չեն բաց խողովում նաև բանջարեղէնների և ծաղիկների հատիկները, մասնաւոր սիրում են կեստի, խնձորի, ասնձի, ելակի և մի քանի այլ պտղատու ծաերի պտուղները, փչացնում են նաև խաղող: Այս բոլոր վնասները պատճառելուց յետոյ վերագրանում են քաղաք:

Մի քանի տարի առաջ Ֆրանսիայի Անն նահանգի վարչութիւնը որոշել էր խնամալ, թէ արդեօր ծաերին պէտք է ոչնչացնել թէ՛ ոչ ուստի և իրենց իշխանութեան տակ եղած շատ տեղեր շրջաբերականներ ու դարկեց: Աերջիններս փոխանակ խիոյն և եթ պատասխանելու գիւղատնտեսական ընկերութեանց և երկրագործների կարծիքն իմացան: Կօթանա-

տուն և չորս գիւղերից 58-ը միայն պատասխանեց, որոնցից 46-ը, ուր մշակութիւնն աւելի էր տարածուած, ոչնչացնելու պաղտարին կողմնակից էին, 17 գիւղեր չեղոք էին մնացել, և միայն 5 գիւղ հակառակ էին այդ որոշման: Այս վերջին գիւղերում մշակութեան գործը համեմատաբար աւելի թոյլ վիճակի մէջ էր գտնուում:

Արդէս զի պարզ երևի միայն հնձի ժամանակ ծաերի պատճառած վնասը բաւական է պայքանը յիշել, որ մի քանի գիւղերում 100-ին 20, շատ անգամ մինչև 50 և դեռ աւելի հատիկներ կորչում են: Նոյնպէս հաշուած է, որ գիւղերից մի քանիսը սովորական տարիներում ծաերից տարեկան ահագին վնասներ են տեսել. այսպէս օրինակ 2000 ու-ի՝ Պոնէյյի, 3600 ու-ի՝ Շաթընէի, 11,600 ու-ի՝ Գոլոմպի, 7500 ու-ի՝ Գարպուլուաի երկրագործները: Հաշուած է նաև, որ ծաերը Աննի դաւառի երկրագործներին մինչև 60,000 ու. վնաս են հասցրել:

Այս բոլորից երևում է, որ ծխը երկրագործութեան համար վնասակար թուշուն է, և եթէ նոյն խակ չկամենանք անգամ ոչնչացնել, այնուամենայնիւ ամէն կերպ ջանալու ենք հեռացնել նրանց մշակած դաշտերից: Խորտուելիակները, ինչպէս տեսանք, այնչափ էլ ազդու միջոցներ չեն: Շատ անգամ այդ սրամիտ թռչնիկները մարդուց նոյն խակ չեն քաշում և իրենց գործը անվախ տեսնում են, մինչև որ ներկայ եղող մարդը գէպ իրենց մի որևէ շարժում անէ:

Ոմանք խորհուրդ են տալիս ցանուելիք սերմերը սրիկոն (մինիոմ սիւլիւլէն) կոչուած կարմիրադնիւն երկի փոշիով խառնել այսպէս, մի պարկի մէջ լցնում են 2 փութ ցորեն և 1 փութ սրիկոն: Պարկի բերանը փակում են և սկսում շարժել, մինչև որ բոլոր հատիկները կարմրեն և ապա նոր սկսում են ցանել: Քաջունները ոչ միայն այսպիսի հատիկներ չեն ուտում, այլ և հեռանում են արտից, այդպիսի հատիկներին շատ միջատներ անգամ չեն մօտենում:

Ծաերը ոչ բոլորովին, դոնէ մասամբ պահակցնելու համար հարկաւոր է, գիմել հեռեւալ միջոցի:

Նաքարախառն օդի միջ պէտք է 4-8 դրուան-
քայ ցորեն կամ մի որևէ հացահատիկ թրջոց
դնել: Եետոյ այս հատիկները խառնել պէտք
է ցորենի կճեպների հետ, այնպէս որ մի բուռ
կճեպի մէջ հազիւ 5-6 հատիկ գտնուի:
Յետոյ այս կճեպները արտի միջ տեղ-տեղ
պէտք է ցանել: Մտերը այս քաղցրահամ
հատիկներից կսկսեն աղահամար ուտել, մէկ
քանի հատ ուտելուց յետոյ նրանք կթուլա-
նան կամ կսկսեն այս ու այն կողմ զարնուել:
ահա այդ ժամանակ հանդարտօրէն կարելի
կլինի մօտենալ նրանց և ձեռքով բռնել:

Խալիպայի մէջ մի ուրիշ միջոցի են դի-
մում: Արտերի մէջ և կամ յարմարաւոր ան-
դերում փայտի կամ քարէ փոքրիկ աշտա-
րակներ են շինում, որոնց շուրջը փոքրիկ
ծակեր են թողնում, ծակերը այդ տեղերում
բներ են շինում և երբ նրանց թիւը շատա-
նում է, յարմարաւոր ժամանակ, օրինակ
դիշերը, բռնում են: Եւ որովհետեւ ծակերի
մօից համեղ կերակուրներ կարելի է պատրաս-
տել, ուստի և կրկնակի շահ ձեռք կրերուի
այս միջոցով: Խալիպայում առանց մի որևէ
դժուարութեան երկրագործը այդ կերպ ծակեր
որսալով, բաւականին փող է աշխատում, այն-
տեղ այժմ այդ թուշուներին առևտուրից
տարեկան 15—20,000 ռ. եկամուտ ունեցող
երկրագործ կայ:

Շատ տեղեր դործ են ածում նաև հի-
տեւեալ միջոցը. վեր են առնում 1 դրուանքայ
նաւթ, 1 փութ մաքուր, սթարկ ջուր, 1/2 դրը-
ուանքայ զաթարան (խայծղան), ապա ջուրը
եռացնում են քարիւղը մէջը խառնում,
այդ բոլորը լցնում զաթարանի վրայ և փայ-
տով խառնում. ապա ցանելու ցորենը պէտք
է լցնել սառած խառնուրդի մէջ և նո-
րից խառնել, մինչև որ հատիկները ծածկուեն
այդ խառնուրդով ու փոխել արևի տակ չո-
րանալու, որից յետոյ կարելի է ցանել: Այս
կերպ պատրաստած հատիկներին անախորժ
հոտի պատճառով ոչ մի թուշուն չի մօտենում
և բացի զրանից վնասակար միջատներն ան-
գամ կհեռանան նրանցից:

Հարեմաուրի Գլուշ (Черепашка - клопъ
хлѣбный—Tetyramaura Fabp): Այս միջատը
մլուկների տեսակին է պատկանում և վնաս

սում է մեծ քանակութեամբ հացարոյսեր:
Մլուկն ուտում է մատաղ բոյսը և ծծում հա-
կերի հիւթը: Այդ մլուկին ոչնչացնելու հա-
մար եղած միջոցները հեշտ դործադրելի են
փոքր տարածութեան վրայ, երբ մանաւանդ
մլուկը դեռ նոր է սկսել աւերումներ կատարել:

Պէտք է նկատել, որ անվերջ անձրևներն
և ցրտերը թուլացնում են բուսականութիւ-
նը, որի պատճառով և նա չի կարողա-
նում շուտով զարգանալ, հատկերը լցնել և
ամրացնել, որպէս զի կարողանայ դիմանալ մի-
ջատների արշաւանքներին: Ատիտ և թոյլ սեր-
մնացու հատիկներն ևս նպաստաւոր պայ-
մաններ են մլուկի յաջող զարգանալուն: Եթէ
ցանքը շուտով տեղի ունենայ և բոյսը աւելի
վաղ զարգանայ, հաւանական է որ հացարոյսերի
որոշ մասը կարողանայ աղատուել այդ փամպից:

Մասնագէտները պնդում են, թէ հո-
տենատտեան մլուկը ձմերում է անտառներում
և յատկապէս անտառահողերի վրայ զանազան
տերեւների տակ և իբր թէ երբեք չի մըտ-
նում հողի խորքերը, մինչդեռ այդ սխալ է,
որովհետեւ վերջերս այդ մլուկի վնասած տե-
ղերից և ոչ մէկը անտառների մօտ չեն զըտ-
նուում, մինչդեռ շատ դիւզացիներ իրենք նը-
կատել են, որ մլուկները իջնում են հողի խոր-
քը 6—8 վերջոյ խորութեան մէջ և այնտեղ
անցկացնում ձմեռը: Շատ տեղերում հողերը
հերկելուց յետոյ դեմանի խորքերում նկատել
են մեծ քանակութեամբ մլուկների բներ:

Յիշենք այդ մլուկների դէմ դործ դրուե-
լիք միջոցներից մի քանիսը.

Ա. Մլուկի դէմ կարելի է մաքառել ափսս
փորելով բոլոր այն տարածութեան շուրջը,
ուր նա գտնուում է: Մլուկը ափսսից անցնել
չի կարող, երբ նա փոքր է և հէնց ափսսե-
րում հեշտ է ջարդել նրանց:

Բ. Այս միջատին կարելի է ջարդել նաև
հեղուկով, որը նաւթի և սապոնաջրի խառ-
նուրդից է կազմուած: Բայց երբ այս միջատը
մի քանի տասնեակ վերստերի վրայ տարածուի
այնու հետեւ անհնարին կլինի այլևս նրանց ա-
ռաջն առնել:

Գ. Շատերը խորհուրդ են տալիս առ ժա-
մանակ արտերը չհերկել, հացահատիկներ չը-
ցանել և այդ ունի այն լաւութիւնը, որ զար-

նանք, միուկների համար սնունդ չլինելու պատճառով, նրանք քաղցածութիւնից կկոտորուեն: Ասկայն հացահատիկներ չցանելով կարելի է խորհուրդ տալ ցանելու ուրիշ բոյսեր, որոնք երբէք չեն փնտաւում միուկներից: Այդպիսի բոյսեր դործ են ածում մեր գիւղական շրջաններում, թէպէտ քիչ քանակութեամբ: Լաւ կլինի մի երկու տարի այդպիսի բոյսեր ցանել և ստացած արդիւնքով ձեռք բերել ուտելու հաց և անասունների համար դարման: Այդ բոյսերից են՝ կաւաւորը, քրուշենի, վիկը, գետնախնձորը և մի քանի այլ բոյսեր:

Գ. Շատերը ենթադրում են, որ աւելի նպատակալարմար կլինի ձմեռուայ սկզբներին հերկել արտերի մի մասը և միուկներին հողի երես դուրս բերելով ցրտի միջոցով կոտորել: Ողտակար է այսպիսի հանգամանքներում նաև դաշտ բաց թողնել խոզեր, որոնց սիրած կերակուրն է միջասները. սրանք խնայն կժողովեն դաշտի միջից այդպիսիները. սակաւ օգնութիւն չեն անում այսպիսի հանգամանքներում նաև լծուկները:

(Կը շարունակուի)

Գ. Դ.

ԴՈՂԹԱՆ ԵՐԳԵՐԻ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Խորենացւոյ Պատմութեան մէջ տեղ տեղ ցրուած կարգում ենք Գողթան երգերից մի քանի հատուածներ, գիրք Ա. գլ. Լ. լուս Գ.Բ. գլ. Ժ. կա. կէ: Բանասէրները սոցա տաղաչափական կաղմութեան մասին այլ և այլ կարծիքներ են յայտնած և զանազան կերպ տողերը բաժանած: Մեր կարծիքով՝ Գողթան երգերի այս հատուածներն ամենքն էլ մի և նոյն տաղաչափական օրէնքով և կանոնով են գրուած, որոյ մասին կամենում եմ մի քանի խօսք ասել:

Անտարակուսելի է՝ որ հայոց մէջ ևս

նախկին դարերում ծաղկած էր բանաստեղծութիւնը կամ երգը, կային գուսաններ, որոնք յօրինում էին այն երգերն և նուագարաններով երգում թէ արքունական պալատում, թէ խնջոյքներում և թէ ամենայն ժողովրդական հանդէսներում և տօներում: Այս բանիս վկայ են այն հատուկոտոր Գողթան երգերի մնացորդները, որ աւանդում է Խորենացին իւր Պատմութեանը մէջ, և ասում՝ որ մինչև իւր ժամանակներն անկորուստ մնացած երգում էին նուագարաններով, և թէ ինքը լսած է իւր ականջներով, իսկ մի ուրիշ տեղ խօսքն ուղղելով Սահակ Բագրատունուն ասած է, վերջին Արտաշէսի դործքերը յայտնի են քեզ վիպասանների երգերից, որոնք գեռ պատմում են Գողթն գաւառում: Այս նոյնը և Մաղխատրոս է վկայում մեռածաներորդ դարում, որ շինականների բերանիցը լսած այս երգերից մի քանի տող աւանդած է մեզ իւր գրութիւնների մէջ:

Ազգային բանաստեղծութեան առաջին այս շրջանն, որոյ պատկանում են Գողթան երգերը, թէպէտ և հարուստ եղած պիտի լինի, բայց շատ քիչ բան մեր ձեռքն է հասած. հաւանական է՝ որ շատ վաղ ժամանակներից սկսած՝ տեւած է մինչև Արտաշէս երկրորդ թագաւորի ժամանակ, որովհետև նորանից յետոյ՝ այս երգերի յիշատակութիւնը չկայ, և լուծմէ բոլորովին Գողթան քնարը՝ երգելու ազգային յիշատակները:

Այս երգերի կաղմութեան նայելով՝ յայտնի երևում է, որ արձակ գրութիւններ չեն, բայց և չունին այն տաղաչափական կանոնը, որ տեսնում ենք Շնորհաւոյ գրած յանգաւոր ոտանաւորների մէջ, հետևողութեամբ արաբական տաղաչափութեան արուեստին, որոյ մասին ծանօթութիւն ունենալ անգամ չէին կարող Գողթան երգիչները: Նոյնպէս նման չեն նաև բուն հայկական չափին, որով գրուած են շարականներից շատերը, այլ նման են հայկական բաղմամանի չափին:

Հայկական չափը կամ վեցօտանին բաղկանում է չորս զուգադանի անդամներից, որ լինում է տասնըվեց օտք՝ կամ վանկ, կամ

չորս անդուգական անդամներէյ, որ երկա-
րելով առողջանութեան ժամանակ ամէն մի
անդամի պակաս վանկը՝ լինում է դարձեալ
տասնըվեց։ Իսկ Հայկական բազմալանիկ չա-
փին երկու ոտով աւելի է Հայկական չափից,
կամ աւելի պարզ աւած մի անդամով, և
այս չափով Շնորհալին մի հոգեւոր երգ յո-
րինած յիշատակ է թողած մեզ, ծանօթ ամբ
բողջ ազգին, այս երգն է, «Ձարթիք, փառք
իմ, զարթիք, և ես զարթեայց առաւօտուց
ալելուիա»։

Այս երգի տաղաչափական կազմութեան
մէջ տեսնում ենք մենք մի մեծ տարբե-
րութիւն բուն Հայկական չափից։ Նախ, հինգ
անդամով է կազմուած իւրաքանչիւր տողը,
հաւասարապէս մինչև վերջը այսինքն՝ առա-
ջին անդամն երկու վանկ, միւս չորս ան-
դամները՝ չորս չորս վանկ։ Երկրորդ, Հայ-
կական չափը տասնըվեց վանկից աւելի է,
և ոչ էլ պակաս տասներկուսից, իսկ սորա
վանկերի դումարը հասնում է մինչև տասն-
ևութը։ Ուրեմն զլիսաւոր տարբերութիւնն
անդամների և վանկերի մէջ է, ոչ կազմին և
ոչ էլ կերպարին, և ես այս տեսակն անուա-
նում եմ Հայկական բազմալանիկ չափ,
որ վաղուց կար ազգին մէջ, և որով Շնոր-
հալին յօրինած է յիշեալ երգը։ Այս մի և
նոյն չափը նկատում եմ նաև Գողթան եր-
գերի մէջ, որ քիչ յետոյ կբացատրենք։

Յիշատակենք այժմ Գողթան երգերից
մեզ հասած հատուածներն, ինչպէս որ կան
բնագրի մէջ։ Վահագնի մասին.

Երկնէր երկին և երկիր,
Երկնէր և ծիրանի ծով,
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն,
Ընդ եղեգան փող՝ ծովս ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր,
Նա հուր հեր սնէր.
Ապա թէ բոց ունէր մութուս,
Եւ աչկունքն էին արեգակունք։

Արտաշէսի մասին.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեան
զեղեցիկ,
Եւ հանեալ զսակէօղ շիկափոկ պարանն,

Եւ անցեալ սրպէս զարծուի սրաթիւ ընդ-
դեան,

Եւ ձգեալ զսակէօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկէց ի մէջը օրիսրդին Արմաշ.

Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջը փափաւ օրի-
սրդին,

Արագ հասուցեալ ի բանակն իւր։

Բնադրումը գրւած է «Հասուցանելով»,
իսկ մենք հետեւելով մի ուրիշ օրինակի՝
գրեցինք «Հասուցեալ», որով և վանկը յա-
նում է.

Արտաշէսի փեսայութեան մասին.

Տեղ սակի տեղայր ի փեսայութեանն Ար-
տաշիսի,

Տեղայր մարդարիւս ի հարսնութեանն
Սաթինիկանն։

Սաթինիկի մասին.

Տենչայ Սաթինիկ տիկին տենչանո

Ձարախուր խաւարա և զոից խաւարի
ի բարձիցն Արդաւանայ։

Արտաշէսի երիտասարդութեան օրերի մասին.

Ո՞ տայր ինձ զծուխ ծխանի և զառաւօտն
Նաւասարդի,

Չվազէն եղանց և զփողէն եղջերուաց,

Մեք փոխ հարուար և թմրիկ հարկանէար։

Արտաշէսի զանգատը.

Մինչ դու գնացեր և զերկիրս ամենայն
ընդ քեզ տարար,

Ես աւերակայս զրպէս թաղաւորեմ։

Արտաշէսի անէծքը.

Եթէ դու յորս հեծցիս յաղտոն ի վեր
ի Մասիս,

Ջրեղ կալցին բաժը, տարցին յաղտո
ի վեր ի Մասիս.

Անդ կացցես և զլոյս մի տեսցես։

Վարդգէսի մասին.

Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն

Ի Տուհայ գաւառէն, զԲասաղ գետով,

Եկեալ նստեալ զճրէշ ըլլով, զԱրտիմէդ
քաղաքաւ, զԲասաղ գետով,

Կուել կափել զգունն Երուանդայ արքայի։

Գողթան երգերից սոքա են մեր ձեռքն
հասածներն, և ըստ այսմ ևս բաժանուած
տողերը բնագրի մէջ։ Սակայն հայ բանա-
սէրներից ոմանք կամենալով այս երգերի
տաղաչափան կազմութիւնը վերածել մի որոշ

կանոնի և չափի, կերպ կերպ են բաժանած տողերը. ինչպէս Հայր Զորքանալեանը՝ Հայ գաղութեան պատմութեան մէջ, Ս. Մալ- խասեանն՝ միայն «Երկնէր երկին և երկիր» հատուածն, ու տպագրած Արձագանքի մէջ, Մառ ուսուցչապետը՝ մի քանի հատուած- ներ միայն, տպագրուած Մուրճ բանասիրա- կան թերթի մէջ, Իսկ Ֆեթթէր գերմանա- ցի հայագէտ ուսուցչապետը Հայոց ազգա- յին երգերի մասին՝ Թիւրքիսի եռամսեայ Հանդիսին մէջ հրատարակած է մի տառն- ձին գրութիւն, որոյ թարգմանութիւնը կար- գում ենք վերջնային Հանդէս ամսօրեայ թեր- թի մէջ (1894, էջ 133): Գերմանացի հայա- գէտը՝ Խորենացայ Պատմութեան առաջին և երկրորդ գիրքը՝ գրեթէ միայն այս եր- գերից յօդոնուած է համարում և յաւելուած- ներով ընդլայնած, և տառնակելու համ ևս առաջ է բերած:

Բանասէրների այս գովելի աշխատու- թեան օրինակին ես ևս հետեւելով, սկսայ զանազան վարձեր անել, որպէս զի կարողա- նամ երգերի բոլոր հատուածները մի սրջ կանոնի և չափի վերածել, որ հարկ եմ համարում առաջ բերել այս տեղ:

Նախ համեմատեցի Գողթան երգերը Հայկական չափին հետ, և տեսայ, որ ոչ մի նմանութիւն չկայ երկուսի կազմու- թեան մէջ, որովհետեւ ըստ տաղաչափու- թեան օրինաց՝ Գողթան երգերը հաստա- տուն անգամ չունին, իսկ ըստ Հայկա- կան չափին՝ ամէն մի տողը չորս անգամ չունի: Տոյերից մի քանիսն եռանգամ են, իսկ մի քանիսն էլ անհամեմատ աւելանում են միմեանցից անգամներով, և այս պատ- ճառաւ նաեւ սար կամ վանկը աւելանում է անհամեմատաբար և պակասում, և վերջա- կան չափի նմանութիւն չէ անհետում:

Շատ վարձեր անելուց յետոյ՝ թողի այս ընդունայն աշխատութիւնը, և այնու- հետեւ սկսայ գիտել՝ թէ արդեօք լնադրի տողերն իմաստի համեմատ են բաժանուած թէ ոչ, և տեսայ՝ որ ընադրի բաժանումն անորոշ և խառնակ է, այսինքն՝ ընդ-օրինա- կող գրիչն ինչպէս կամեցած՝ այնպէս էլ բա- ժանած է, և զլիսատաւերով չէ որոշած տո-

ղը տողից, որ մեր կարծիքով չփոթութեան զլիստաւ որոշուածն է: Այս անորոշ և ան- պատեհ բաժանումն առիթ կը առնէ երկ- րորդ վարձն անելու, և սկսայ բաժանել տո- ղերն իմաստին համեմատ, երկարելով և սղելով միայն ըստ տեղայն զնախդիրն և ը ձայնաւորը վանկերի մէջ՝ ըստ յարմարու- թեան և ըստ տաղաչափութեան օրինաց, և ահա այս է իմ արած բաժանումն:

Երկնէր երկին և երկիր, երկնէր և ծի- բանի ծով, ծիրանի ծով, (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Երկն ի ծովուն ունէր ըզկարմրիկ եղեղ- նիկն, ըզ կարմրիկ եղեղնիկն, (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Ընդ եղեղան վող՝ ծովի ելանէր, ընդ ե- ղեղանի՛վող՝ բոց ելանէր, (տողը=18 վանկի).

Եւ ի բոցայն պատանեկիկ վազէր, նա հուր հեր ունէր, հեր ունէր, (տողը 15 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Աղա թէ բոց ունէր ըզ մուրուս, և աչ- կունքնէին արեգակունք: (տողը=18 վանկի):

Բնագրումը «մուրուս» է գրուած, իսկ մենք հետեւելով ուրիշ օրինակի՝ գրեցինք ըզ մուրուս, որով տողի վանկն էլ լրանում է:

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւըն գեղեցիկ, զեղեցիկ (տողը 15 վանկ, կրկ- նութեամբ=18 վանկի).

Եւ հանեալ զսկէօզ շիկափոկ պարա- նըն, շիկափոկ պարանըն, (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրբաթեւ ընդ գեաւն, սրբաթեւ ընդ գեաւն, (տողը 13 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Եւ ձգեալ զսկէօզ շիկափոկ պարանըն, շիկափոկ պարանըն: (տողը 12 վանկի, կրկ- նութեամբ=18 վանկի).

Ընկէց ի մէջը օրիորդին Ալանաց, օրի- որդին Ալանաց, (տողը 11 վանկ, կրկնու- թեամբ=18 վանկի).

Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջը վափուկ օրի- որդին, փափուկ օրիորդին, (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի).

Արագ հատուցեալ ի բանակն իւր, արագ հատուցեալ ի բանակն իւր: (տողը 9 վանկ, կրկնութեամբ=18 վանկի):

Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի, Արտաշիսի, (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն, Սաթինկանն, Սաթինկանն, (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Տենչայ Սաթենիկ տիկին տենչանս զարտախուր խաւարտ, խաւարտ, խաւարտ, (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Եւ ըզտից խաւարծի ի բարձիցն Արդաւանայ, Արդաւանայ (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Ո տայր ինձ զծուխ ծխանի և զառաւօտն նաւասարդի, նաւասարդի, (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Ըզվազելն եղանց և ըզվազելն եղջերուաց, ըզվազելն եղջերուաց, (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Մեք փող հարուար և թմբկի հարկանէաք, թմբկի հարկանէաք (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Մինչ դու գնացեր և գերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար, ընդ քեզ տարար, (տողը 14 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Ես աւերակացըս որպէս թաղաւորեմ, որպէս թաղաւորեմ (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Եթէ դու յորս հեծցիս յաղատ ի վեր ի Մասիս, ի վեր ի Մասիս, (տողը 13 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Զքեզ կալցին քաջք, տարցին յաղատ ի վեր ի Մասիս, ի վեր ի Մասիս, (տողը 13 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Անդ կացցես և ըզլոյս մի տեսցես, անդ կացցես եւ ըզլոյս մի տեսցես (տողը 9 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկըն ի Տուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով, (տողը 18 վանկ)։

Եկեալ նըստեալ ըզՇրէշ բըլբոլ, զԱրտիմէդ քաղաքաւ, զՔասաղ գետով, (տողը 18 վանկ)։

Կըռեղ կոփեղ ըզգուռն Երուանդայ արքայի, Երուանդայ արքայի (տողը 12 վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկի)։

Տողերն այսպէս բաժանելուց յետոյ ըստ

խմաստին, ընտրեցի երկարագոյն բաղման վանկ տողերն ըստ բնագրին, որոնք տատուած են Վարդգէսի մասին,

Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկըն ի Տուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով, (18 վանկ)

Եկեալ նըստեալ ըզՇրէշ բըլբոլ, զԱրտիմէդ քաղաքաւ զՔասաղ գետով, (18 վանկ)

Մեծ չափով երկար տողերն ընտրելուս պատճառն այն էր, որ նախ ըստ խմաստին և բառերի գառաւարտութեանը՝ կարելի չէ երկու տող համարել, կամ բաժանել, այլ առանձին տողեր են։ Եւ երկրորդ, որ այսպիսի մեծ չափով են գրուած առ հասարակ վիպական քերթուածները հին ազգերի մէջ։

Առաջնորդ ունենալով ինձ այս տողերը, տեսայ՝ որ երկու տողը 18 վանկ է, իսկ երրորդ տողը 11, և որովհետեւ արեւելեան երգիչները գրեթէ ամէն մի տողի վերջին բառերից մինը կամ երկուսը, մինչև անգամ ամբողջ տողը կրկնում են երգելու ժամանակ, և նոյն կրկնութիւնն երկուսն է առ հասարակ նաեւ Գողթան երգերի մէջ էլ, կրկնեցի ես ևս նոյն հատուածի վերջին տողի երկու բառերն, ըստ այսմ,

Կըռեղ կոփեղ ըզգուռն Երուանդայ արքայի, Երուանդայ արքայի (18 վանկ), այս կրկնութեամբ ուղիղ 18 վանկը լրացաւ, որով և երեք տողերի օտերի չափն էլ հասաւ տարեցաւ։

Այս յաջողութիւնից խրախուսուելով՝ սկսայ կրկնել այն տողերի վերջին մի բառը կամ երկուսն, որոնց օտերի չափը կամ վանկերի գումարը պակաս էր տառնետից, և նկատեցի, որ առ հասարակ կրկնուում են զլիսաւոր բառերն այնչափ վանկերով, որչափ որ տողերն անհաւասար վանկերով պակաս են տառնետից, և առանց խմաստը խանգարելու՝ հաւասարում են միմեանց հետ չափով և լինում 18 վանկ։ Միայն երկու տող, այն է՝

Արադ հատուցեալ ի բանակն իւր,

Անդ կացցես և ըզլոյս մի տեսցես, հարկ եղաւ կրկնել ամբողջապէս, որ իննը իննը վանկ են։ Իսկ այս կրկնութիւնները չէ

զեռեցա՞ծ Խորենացին իրա Պատմութեան մէջ, և կարեւորութիւն էլ չկար զեռեցելու, քանի որ աւելորդ կրկնութիւններ են մի և նոյն խօսքերին, և նոցա կրկնութիւնը կամ անկրկնութիւնն ոչ մի առաւելութիւն կամ պակասութիւն չէ պատճառում բուն խմատին, այլ միայն վերաբերում է նոցա տալաչափական արտեւտին: Այս ամէնը կնկատենք թերցող բանասէրը վերե զեռեցա՞ծ տղերի բաժանմունքներին մէջ, հանդերձ իբանց կրկնութիւններով, որ նշանակած եմ առանձին ամէն մի տողի վանկերի դումարը, և ապա կրկնելով նոցա հաւասարութիւնը, այսինքն՝ 18 վանկ:

Այս գիտողութիւնից յետոյ՝ մնում էր ինձ համոզուիլ, որ առ հասարակ Գողթան երգերի հաստատուն չափը 18 վանկ կամ ոտը է՝ Հայկական բաղմամբանի չափի համեմատ, և այս չափով էլ դրած է Շնորհալին՝ «Ջարթիք, փառք իմ» օրհնութեան երգը: Միայն Շնորհալոյ դրած երգին մէջ կան հաստատուն անդամներ, և ամէն մի անգամ հաւասար վանկերով, իսկ Գողթան երգերի մէջ չէ պահպանուած այս կանոնը, այլ խառն ի խառն է:

Այս խառնակութիւնը կանոնաւորելու, կամ աւելի յարմար է ասել, զազանիքն խմատնաւ համար, զանազան գիտողութիւններ եմ արած, և վերջապէս այս մի գիտողութեամբ մնամբը պարզուած եմ համարում: Այսինքն՝ թէպէտ և Գողթան երգերն ոչ հաստատուն անդամներ և ոչ էլ հաւասարաչափութիւն ունին, բայց առհասարակ ամէն մի տողը կարելի է իննը իննը հաւասար վանկերով երկու մաս բաժանել՝ առանց իմաստը խանգարելու, և այս մասերը կարող են անգամի տեղ համարել, և այսպէս իւրաքանչիւր տողն երկու հաւասարաչափ մաս կամ անգամ կունենայ: Միայն տեղ տեղ զանցառութիւն է նշմարուում, և այն շատ չնչին, այսինքն՝ պակասում է իննից կամ մի վանկ, և կամ աւելանում է նոյնչափ, այն է՝ 8 և 10, կամ 10 և 8, այսպիսի զանցառութիւններ Հայկական չափին մէջ էլ տեղ տեղ տեսնում ենք:

Հաւատար մասերի կամ անդամների

բաժանումը յոյց տալու համար՝ այս տեղ օրինակ կրեւեմ հետեւալ տողերը, համեմատ մեր բաժանած տողերին, հանդերձ իրանց կրկնութիւններովը:

Երկնէր երկին և երկիր, երկնէր (9 վանկ) և ծիրանի ծով, ծիրանի ծով—18 վանկի:

Երկն ի ծովուն ունէր ըզկարմրիկ (9 վանկ) եղեգնիկն, ըզկարմրիկ եղեգնիկն—18 վանկի:

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր (9 վանկ) ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր—18 վանկի:

Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր (10 վանկ) նա հուր հեր ունէր, հեր ունէր—18 վանկի:

Ազա թէ բոց ունէր ըզմուրուս (9 վանկ) և աչկունքն էին արեգակունք—18 վանկի:

Տենչայ Սաթենիկ տիկին տենչանո (9 վանկ) զարտախուր խաւարա, խաւարա, խաւարա—18 վանկի:

Եւ ըզ տից խաւարծի ի բարձիցն (10 վանկ) Արդաւանայ, Արգաւանայ—18 վանկի:

Իւրաքանչիւր տողն այսպէս երկու մեծագոյն մաս կամ անգամ բաժանելա՝ մասամբ հիմնական պատճառով եմ արած, և այս պատճառը դարձեալ հանած եմ Գողթան երգերից: Որովհետեւ առհասարակ տողերը՝ կրկնուած վերջին մի կամ երկու բառով, 18 վանկը լրացնում են, և միայն երկու տող՝ Արաաչէսի ամուսնութեան և նորա առած անէճքի վերջին տողերը:

Արադ հասուցեալ ի բանակն իւր.

Անդ կացցես և ըզլոյս մի տեսցես.

իննը իննը վանկ են, այսինքն՝ մի մի անգամ, որն որ ամբողջապէս կրկնուելով՝ պիտի կազմէ երկու անգամ, և լրացնէ 18 վանկը: Այս մի և նոյնը նկատում էի նաեւ մի քանի տողերի մէջ էլ, որ ըստ խմատին և ըստ շեշտին բաժանուում են երկու անգամ մի, իննը իննը վանկով, զոր օրինակ,

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր (9 վանկ) ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր, (18 վանկ կամ երկու անգամ):

Ազա թէ բոց ունէր ըզմուրուս (9 վանկ) և աչկունքն էին արեգակունք. (18 վանկ կամ երկու անգամ):

Ուստի այս տոյթ եղաւ ինձ մտածե-

լու՝ որ առհասարակ բոլոր տողերը պիտի ունենան երկու հաւասարաչափ մասեր կամ անդամներ, և սկսող տողերը կիսել երկու մասի կամ անդամի, իւրաքանչիւրն իննը իննը վանկով, և նկատեցի՝ որ կանոնաւոր բաժանուում են բոլոր տողերը: Բայց գուցէ մինն ասէ, որ բաց ի մի քանիսից, տողերն ըստ խմատին և ըստ շեշտին չեն բաժանուում: Երբուի հարկաւոր է այս կանոնը կամ ճշտութիւնը սահմանել արդի ստանաւոր գրութիւնների մէջ, սակայն մենք տեղեակ չենք բոլորովին Գողթան երգիչների երաժշտական արուեստին, որով եղանակ կամ ձայն էին յօրինում իրանց երգերից, և երգում ոչ միայն այս հաստատմներն, այլ ամբողջ ազգային յիշատակները, և եղանակաւոր երգերի մէջ ոչ միայն նշանակութիւն չունի՝ եթէ անդամները չեն բաժանուում ըստ շեշտին և կամ խմատին:

Որպէս զի ընթերցող բանասէրը սրբող նկատէ մեր այս արած բաժանումը, և որոշ զտղափար կազմէ ու համադուի, մէջ կրեւրենք այս տեղ մնացած հաստատմներն էլ՝ բաժանելով երկու մասի կամ անդամի:

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս (9 վանկ) ի սեաւըն գեղեցիկ, գեղեցիկ=18 վանկի:

Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ (9 վանկ) պարանըն, շիկափոկ պարանըն=18 վանկի:

Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրբաթիւ (10 վանկ) ընդ գեաւն, սրբաթիւ ընդ գեաւն=18 վանկի:

Եւ ձրգեալ զոսկէօղ շիկափոկ (9 վանկ) պարանըն, շիկափոկ պարանըն=18 վանկի:

Ընկէց ի մէջք օրիորդին (8 վանկ) Ալաւնայ, օրիորդին Ալաւնայ=18 վանկի:

Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափակ (8 վանկ) օրիորդին, փափակ օրիորդին=18 վանկի:

Արագ հասուցեալ ի բանակն իւր (9 վանկ) արագ հասուցեալ ի բանակն իւր=18 վանկի:

Տեղ սակի տեղայր ի փեսայութեանն (10 վանկ) Արտաշիսի, Արտաշիսի=18 վանկի:

Տեղայր մարդարիտ ի հարսնութեան (9 վանկ) Սաթիւկանն, Սաթիւկանն, Սաթիւկանն=18 վանկի:

Ու տայր ինձ զծուխ ծխանի և զառաւօտըն (10 վանկ) Նաւատարդի, Նաւատարդի=18 վանկի:

Ըզ վաղերն եղանց և ըզ վաղերն (9 վանկ) եղջերուայ, ըզ վաղերն եղջերուայ=18 վանկի:

Մեք փող հարուար և թմրկի (8 վանկ) հարկանէար, թմրկի հարկանէար=18 վանկի:

Մինչ դու զնացեր և զերկիրս ամենայն (10 վանկ) ընդ քեզ տարար, ընդ քեզ տարար=18 վանկի:

Ես աւերակացրս որպէս (8 վանկ) թաղաւորեմ, որպէս թաղաւորեմ=18 վանկի:

Եթէ դու յորս հեծցիս յազատ (8 վանկ) ի վեր ի Մատիս, ի վեր ի Մատիս=18 վանկի:

Զքեզ կայցին քաջք, տարցին յազատ (8 վանկ) ի վեր ի Մատիս, ի վեր ի Մատիս=18 վանկի:

Անդ կացցես և ըզ լոյս մի տեսցես (9 վանկ) անդ կացցես եւ ըզ լոյս մի տեսցես=18 վանկի:

Հաստուած զնացեալ Վարդգէս մանուկն (8 վանկ) ի Տաւհայ գաւառէն, զՔառաղ գետով=18 վանկի:

Եկեալ նստեալ ըզ Շրէշ բլրով (8 վանկ) զՄարտիմէդ քաղաքաւ, զՔառաղ գետով=18 վանկի:

Կլուել կովել ըզ գաւառն երուանդայ (9 վանկ) արքայի, Երուանդայ արքայի=18 վանկի:

Գողթան երգերի այս հաստատմները մի կանոնի և մի չափի վերածելուց յետոյ, մեր նում էր քննել և այն տողերն՝ որոնք զրուած են թէ առաջին և թէ երկրորդ գրքի մէջ: Պէտք է ասել՝ որ այս տողերը, թէպէտ և քաղաւածք են նոյն ազգային երգերից, սակայն առ հասարակ խառն են Խորենացուց խօսքերի հետ, և կամ կրճատուած, ինչպէս Հայկայ, Տիգրանայ նկարագիրը, և թուեալայ երգին մէջ, գիրք Ա. գլ. Լ. Արտաւազդայ մասին տուած մի քանի տողերը, և Բիւրատեան Սմբատայ՝ ըստ առասպելին (Գողթան երգերի) նկարագիրը, գիրք Բ. գլ. Ժբ. և ուրիշ այսպիսի հաստատմներ: Երկար աշխատելուց և շատ փորձեր անելուց յետոյ՝ որ գուցէ կարողանամ Պատմութեան մէջ զրուած այս տողերն էլ վերածել մի և նոյն

կանոնին և չափին, տեսայ որ ի զուր աշխատութիւն է, որովհետեւ խոսն են մեր Պատմահօր խօսքերի հետ և կամ կրճատուած: Սակայն աւելորդ չեմ համարում, որչափ խոսն ու կրճատ էլ լինին, նոյն տողերից մի քանիսն առաջ բերել, որովհետեւ գիտած եմ՝ որ նոյա մէջ ևս նոյն չափի հեղքերը մասամբ երևում են: Զոր օրինակ,

«Ձի սահմանը քաջաց զէնն խրեանց, որքան հատանէ այնքան ունի» գ. ա. գլ. ր:

«Ձրաջայ արգեօք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի դեզի» գ. ա. գլ. ր:

«Քնակեցեր ի մէջ զբառութեան սառնամանեաց»:

«Այլ շեռուցեալ մեղկեալ զբառութիւն ստուգեալ քս հարտացեալ բարուց»:

«Եւ հնազանդեալ լին՝ կեաց ի հանդարտութեան»:

«Ուր հաճայ է քեզ յերկրիս խնամ բնաւութեան» գ. ա. գլ. ժա:

«Փախտատկան լինի կողմնս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի խր՝ տալէ»:

«Գիտեա, առէ, սի մեծդ գիւցադանց, զի գիմեալ գայ ի վերայ քս Բէլ»:

«Յաւերթիւք քաջօք, և երկայնապիւղօք հոտակօք սկայիւք մրցողօք»:

«Եւ խնայեալ իմ զմերձ լինելն նորա ի սուն իմ, մախեայ»:

«Եւ գտմ՝ աւատիկ տողնապառ»:

«Արդ աճառարեա խորհել, որ ինչ գործեայ ես»:

«Յեղանելն մեր հանդէպ տմբոխին Բէլայ, գիտեալ շնոտացուք տեղայն»:

«Ուր անցեալ կայ ի մէջ խոսն քաջացըն Բէլ» գ. ա. գլ. ժա:

«Արանց կացեալ զլուխ, և արութիւն ցուցեալ, զազու մեր բարձրացոյց»:

Եւ զընդ լծով կացեալ՝ լծազիրս և հարկապահանջս կացոյց բազմաց:

Միւրն սովոյ և արծաթոյ և քարանց պատուականաց:

Եւ զդեստուց և սէս սէս գունաց և տնդուածոց:

Արանց հոտակաց և կանանց միանդամայն բազմացոյց:

Որով ազգադոյնքն իբրեւ զգեղաւորս երևէին սրանչելիք:

Եւ գեղաւորքն ըստ ժամանակին առ հասարակ գիւցադանցեալք:

Հետեւանալորն ի վերայ տաց ձիաց բերեալք, և պաշտաւորքն առ հասարակ գիւցադեզներ և այլն գ. ա. գլ. իգ:

Այսպէս հեղհետէ քննելով՝ հառայ մինչև գ. ր. գլ. ծ. ուր պատմուած է Արտնայ յարձակումը Հայաստան, պատերազմը, և Արտնայ թագաւորի որդւոյն զերի բրտնաւիլը: Սոյն այս զլիւսում կարգում ենք մի քանի տողեր այս գործերի վերաբերութեամբ, առում: Արտնայ թագաւորի գտեր Սովմենիկի բերանով, որ գետի ափին մի բարձր տեղ կանգնած, թարգմանչի ձեռքով խօսում է Արտաշէսի հետ, այս խօսքերով. «Քեզ առեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Արտնայ, եւ հաւանեաց աշտեղջոյ գտերս Արտնայ՝ տալ զպատանիդ, զի վրան միայ քինու ոչ է օրէն գիւցադանց գայլաց գիւցադանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն, կամ ծառայեցուցանելով և ի սարկաց կարգի պահել, և թըշնամութիւն յաւիտենական ի մէջ երկայունց ազգաց քաջաց հաստատեր»:

Կտելով Արտաշէս Սովմենիկի խնոտուն խօսքերն և այն պատճառով էլ նորան սիրելով, կատարում է խնդիրը, և ուղարկում Սմբատին՝ որ յերթայ խնդրէ Սովմենիկին իրա կնութեան՝ Արտնայ թագաւորից: Այս խնդրի պատասխանը Գողթան երգիչը պատասխանում է Արտնայ թագաւորի բերտնով, առելով, «Եւ ստոի տացէ քաջն Արտաշէս հազարս ի հազարաց և բխրս ի բխրուց ընդ քաջազոյ կայ օրիորդիս Արտնայ»:

Քննելով այս տողերն երևեցաւ, որ մի մասը Գողթան երգիչների զուտ խօսքերն են, ոչ կրճատուած և ոչ էլ խառնուած մեր Պատմահօր խօսքերի հետ, խնոտին համեմատ բաժանեցի ապոսոյ, և տեսայ՝ որ մի և նոյն մեր յայտնած կանոնին և չափին են պատկանում, զոր օրինակ,

Քեզ առեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Արտնայ, (տողը 18 վանկ):

եկ հաւանեաց աշագեղոյ դասերս Ալա-
նայ՝ տալ ըզպատանիդ, (տողը 18 վանկ).

Ձի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւ-
ցաղանց, օրէն ղիցազանց, (տողը 13 վանկ,
կրկնութեամբ—18 վանկ).

Ձայլոց գիւցաղանց զարմից բառնալ
ըզկենդանութիւն, զկենդանութիւն (տող 14
վանկ՝ կրկնութեամբ—18 վանկ).

Իսկ շարունակութիւնը, «կամ ծառա-
յեցուցանելով և ի սորիւց պահել» և այլն,
խառնուած են Խորենացւոյ խօսքերի հետ,
և կամ կրճատուած:

Այսպէս և նոյն չափով է նաև Ալանայ
թագաւորի պատասխանը, զոր օրինակ,

Եւ ուստի տացէ քաջն Արտաշէս հա-
զարս ի հազարաց, հազարաց, (տողը 15
վանկ, կրկնութեամբ—18 վանկ).

Եւ բիւրբս ի բիւրուց ընդ քաջաղդոյ
կոյս օրիորդիս Ալանաց (տողը 18 վանկ).

Այս տողերի մէջ ևս նոյն չափն է ե-
րևում և մի և նոյն կրկնութիւնը տողերի
վերջերում, իսկ ամէն մի տող էլ բաժան-
ուում է իննը իննը վանկով երկու մաս կամ
անգամ: Միայն երկու տեղ այս ճշգրտութիւ-
նը թերի է, և բաժանուում 10 և 8 վանկ,
ինչպէս տեսանք առաջին հատուածների մէջ
ևս զոր օրինակ:

Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ (9
վանկ) յաղթեցեր քաջ աղբին Ալանայ—18
վանկ.

Եկ հաւանեաց աշագեղոյ դասերս (10
վանկ) Ալանայ՝ տալ ըզպատանիդ—18
վանկ.

Ձի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն (10
վանկ) գիւցաղանց, օրէն ղիցազանց—18
վանկ.

Ձայլոց գիւցաղանց զարմից բառնալ
(9 վանկ) զկենդանութիւն, զկենդանութիւն
—18 վանկ:

Եւ ուստի տացէ քաջն Արտաշէս (9
վանկ) հազարս ի հազարաց, հազարաց,—18
վանկ.

Եւ բիւրբս ի բիւրուց ընդ քաջաղդոյ (10
վանկ) կոյս օրիորդիս Ալանաց—18 վանկ.

Արդ համառօտելով մեր խօսքը՝ կա-
սեմք: Առաջին, Գողթան երգերը կազմուած

են 18 վանկով, Հայկական բաղմամբն չա-
փի համեմատ: Երկրորդ, ամէն մի տողում
երկու հաւասարաչափ վանկական մեծ ան-
գամ կայ՝ իննը իննը վանկով, և եթէ տեղ
տեղ զանցառութիւն է երևում, վերադրելու
է այն նոցա երաժշտական արուեստին, որին
բարբոսին տեղեակ չենք: Երրորդ, իւրա-
քանչիւր տողի ամբողջական 18 վանկից կա-
րելի է պակասեցնել մինչև իննը վանկ,
այսինքն՝ երկու անգամներից մինքն: Չորրորդ,
եթէ տողերի տող պակաս է 18-ից՝ երկու,
երեք, չորս, կամ աւելի վանկերով, պիտի
կրկնուին նոյնչափ վանկերով վերջին մի բա-
ռը, կամ երկուքն, երեքը, կամ մի և նոյն
բառն երկու, երեք անգամ, ուստի և հարկ
է՝ որ նոյն պակաս վանկերի համեմատ վան-
կերով բառեր լինին տողի վերջում, որ ոչ
պակասի և ոչ էլ աւելանայ 18 վանկից: Իսկ
թէ մի անգամը, իննը վանկ պակաս է, պէտք
է ամբողջապէս կրկնել տողը:

Մեր արած դիտողութիւնն այսչափ է.
Իսկ եթէ մեր ձեռքն հասած լինէր Գողթան
երգերի ամբողջութիւնը, կամ դէթ մի ըն-
դարձակ մասը, գուցէ կարողանայինք այն
ժամանակ աւելի որոշ, ճիշդ և մանրամասն
խօսիլ:

Այս տեղ կիբումենք մեր խօսքը Գող-
թան երգերի վերաբերութեամբ տակով,
թէպէտ և դրուած են այս երգերը Հայկա-
կան բաղմամբն չափով, բայց մասամբ էլ
տարբերութիւն ունին նոցանից: Դիտաւոր
տարբերութիւնն այն է՝ որ հաստատուն ան-
գամներ չունեն ըստ իմաստին, այլ վանկա-
կան է, և պակաս վանկերը լրանում են տո-
ղերի վերջին բառերի կրկնութեամբ: Եւ ու-
րովհետև այս տեսակը յատուկ է միայն ա-
րեւելեան երգիչներին, և նոյնն երևում է մեր
Գողթան երգիչների վիպական դրութիւն-
ների մէջ էլ, ուստի և յարմար եմ համա-
րում ես անուանել այս տեսակը՝ վիպական
չափ:

ՄԿԻՏԻ 2 ՊԱԼԵԱՆ

Ծանօթ. Այս հատուածը հանած եմ Խորենաց-
ւոյ Պատմութեան ընդարձակ ուսումնասիրութիւն-
նիցս, որ գրած եմ նոյն պատմութեան՝ հանգ-
Խորեն եպիսկոպոսի ձեռքով աշխարհարաւ թարգ-
մանութեան աւթիւ:

ՇԱՄԻՐԱԴԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ

Աղբիւրը:—Շամիրամի և Արայ գեղեցիկ մասին պատմելիս (Ա.Ժե.) Մորենացին աղբիւր չէ յիշում, ոչ Մար Աբաս և ոչ առասպել կամ երգ:¹ Բայց, ինչպէս արդէն տեսել ենք (Ը. զլ.), ուրիշ տեղից գիտենք, որ «ի Հայկայ մինչև ցԱրայն Գեղեցիկ, զոր սպանեալ կաթոռն Շամիրամ» (Ա. և.), ուստի և Արայի պատմութիւնն առնուած է Մար Աբասից: ԺՆ. զլխի մէջ ևս, ուր պատմուած է Շամիրամի կոտորելն իւր որդիներին, նորա կոիւր Զրադաշտի հետ և փախուստը Հայաստան և նորա սպանուելն իւր որդի Նինուասից, աղբիւր չէ յիշուած: Բայց յաջորդ ԺԸ. զլխի մէջ յայտնում է, որ այդ պատմութիւնն առած է Մար Աբասից: Այդ զլխի վերնագիրն է. «Եղաբա թէ որպէս հաւաստի նախ լիալ պատերազմ նորա ի Հնդկս և զկնի մահուան (մահ) նորա ի Հայաս»,² այսինքն թէ ինչպէս Շամիրամի պատերազմը Հնդկաստանում հաւաստեալ առաջ է եղել և յետոյ (եղել է) նորա մահը Հայաստանում: Ապա գրում է մեր պատմագիրը. «Ունիմ ի մտի և զԿեփաղիոնին, վասն ոչ տալ զմեզ բազմաց ծաղրել. զի տէ ի բազմաց (Տպ. ի բանից) այլոց՝ նախ յաղագս ծննդեանն Շամիրամայ, եւ ապա զպատերազմն Շամիրամայ ընդ Զրադաշտի, եւ զյաղթելն ասէ Շամիրամայ, և ապա ուրեմն զպատերազմն Հնդկաց: Այլ հաւաստի մեզ թուեցաւ որ ի Մարիբաս Կատինայն է քննութիւն քաղութեան մատե-

նից քան զայստակ [այսինքն Կեփաղիոնի պատմածը Շամիրամի մասին]. քանզի ոճով իմն ասէ [Մար Աբաս] և զպատճառս պատերազմին [Զրադաշտի հետ, որի հետեանքն եղել է Շամիրամի մահը Հայաստանում] յայտնէ. իսկ առ այսօրիւք և առասպելք աշխարհիս մերոյ զբազմահմուտ ասորին արդարացուցանեն. աստ ուրեմն զմահն ասել Շամիրամայ» և այլն:

Մորենացին Կեփաղիոնի մասին և նորա զրաժը Շամիրամի համար առնում է, հաստատա կարելի է ասել, Եւսեբիոսի քրոնիկոնից, թէպէտ և վերջինիս անուշը չէ տալիս³: Այստեղ իրօք որ առանց «ոճի» և առանց պատճառները յայտնելու բերած է Շամիրամի ծընունդն, նորա պատերազմը Զրադաշտ մոզի հետ և յաղթելը, ապա Շամիրամի պատերազմը Հնդկաստանում և փախչելը. նորա սպանելն իւր որդիներին և իւր սպանուելն Նինուասից: Մար Աբասի մէջ այս ամենը, թէպէտ և Կեփաղիոնից տարբեր, բայց ոճով և պատճառաբանուած է պատմուած եղել (Ա. Ժե.), ուստի և Մորենացին, Հնդկաց հետ պատերազմը հաւաստի համարելով առաջ եղած է զնում և փնայածն առնում է Մար Աբասից:

Այսպէս Մորենացին Շամիրամի պատմութիւնն առնում է Մար Աբասից: Բայց նա Մար Աբասի պատմածը Շամիրամի մահուան մասին հաստատելու համար յիշում է թէ Շամիրամի մասին առասպելներ եղել են Հայոց մէջ: Դժբախտաբար նա շատ բան չէ բերում

1) Տես «ի բանսն՝ որ զնմանէ իօսփի և «բանս» բառի բացատրութիւնը Բ. Գլ.

2) № 1671 Ա. ձեռագիր. միւս Ա. ձեռագիրները «որպէս» բառը լուրիւ. իսկ № 1665, 616 «մահուան» ձեռի վրայ լուրիւ ունին «մահ», որ աւելի ուշիկ է փոխակերպուել: Շարունակութիւնն եւս առնում ենք № 1671 ձեռագրից, որին համեմատ ենք միւս Ա. ձեռագիրները լուրիւ տարբերութիւններով: Տպագիրն աղաւաղուած է, լուրեւալով Շամիրամի պատերազմը Զրադաշտի հետ և ստում յաղթելը:

1) «Կեփաղիոնի», վիպագրի՝ վասն ասորեստեանց բազաւորութեան: «Ապա ի նոյն յարեալ՝ տես [Կեփաղիոն] և զծնունդն Շամիրամայ, և զգաւրաւ ըջս մոգ (ի) արքայի Բախրաւացոց զպատերազմէն և զպարտութեանէ ի Շամիրամայ. և զամս բազաւորութեանն նիւայ ամս ծր. և զվախման նորա: Յետ որոյ բազաւորեալ Շամիրամայ ած պարիսպ Բաղդադին զայն մեծ օրինակի, որպէս և բազմաց իսկ ասացեալ է, կեփաղի և զհնոնի և Էրոյոսայ, և այլոց՝ որ յետ նոցա: Ապա և զգործողովն շինել Շամիրամայ ի վերայ հնդկաց աշխարհին վիպագրի, և զպարտութիւն նորա և զվախութեան. և քի զիւրոյ ինքնին զիւր որդիսն կոտորեաց. և ինքն ի Եփեսայ որդոյն իւրոյ սպանաւ: Եւսեբի Կեսարացոյ ժամանակագիր, Վեներիկ 1818 իւր. 90 հսն.

այդ առաքելներին, այլ բաւականանում է Շամիրամի մահուան կամ վերջի մասին միայն յիշելով, որովհետեւ խնդիրն այն է, որ հաստատել թէ Շամիրամը Զրադաշտի հետ պատերազմի մէջ Հայաստան է փախած և այստեղ սպանուած, ինչպէս դնում է Մար Աբաս հակառակ նկատողութիւնի, որ նորան Հնդկաց պատերազմի մէջ փախած է դնում և այդ պատերազմից յետոյ սպանուած: Այնուհետեւ ժ. Զ. զլխի պատմութիւնը Խորենացին այնպիսի դարձուածներով է պատմում, որոնցից պարզ երեւում է դարձեալ, որ իւր ժամանակ աւանդութիւն եղել է Հայոց մէջ թէ Վանայ հնութիւններն ու «ամբարտակ գետը» վերագրուած են եղել Շամիրամին: Այս զլուրը Խորենացին, ինչպէս գիտենք, իւր լեզուով և իւր կողմից է պատմում, բայց ո՞՞նք և դարձուածների համար օգտուում է դարձեալ Եւսեբիոսի Բրոնիկոսից: Մենք այդ մասին կանգ առնել չենք ուզում, զի խնդիրն այն չէ թէ Խորենացին ինչպիսի «ո՞՞ւրաքանութիւն» ունի, արդեօք նա իւր սեպտանտին ըստերով ու դարձուածներով է նկարագրում, որն է բան, թէ այս կամ այն տեղից օգտուելով է անում իւր սեպտանտին նկարագրի: Եկատենք միայն, որ այդ կողմից ո՞՞նք արքայապետութիւնը յատուկ է Խորենացուն: Ես յաճախ միշտ նոյն ձևով ուրիշներից օգտուելով է նկարագրում, ինչպէս Եսթրաէնէս կաթողիկոսը, երբ նա նոյն իսկ իւր ժամանակի անձեքն ու դէպքերը նկարագրելիս օգտուում է Խորենացու դարձուածներից: Բայց ոչ որ կարող չէ տեսնել թէ որովհետեւ Եսթրաէնէս կաթողիկոսն, օրինակ, Աշոտ թագաւորին և նորա «յարդարած կարգերը» Խորենացուց օգտուելով է նկարագրում, ուստի և նա տուտ է գրում և պատմութիւնը սարքում է: Ես ո՞՞նք տուտն յատկութիւն և աղքատութիւն է միայն: Այսպէս և Խորենացին Վանայ նկարագրի մէջ ինքեան էլ Եւսեբիոսից կամ «լրիշներից» օգտուած լինի, նորա նկարագրի հիմքը մնում է իբրեւ իրողութիւն, դա Վանի և նորա հնութիւնների նկարագրին է, և թէ այդ հնութիւնների շինողը Խորենացու ժամանակ համարուել է Շամիրամ: Բայց մենք դառնալով մեր խնդրին:

Իշտար, Շամիրամ, Աստղիկ (Անահիտ): Երբ մի անգամ ըստ Խորենացու վկայութեան Շամիրամի մասին առաքել եղել է Հայոց մէջ, ըստ ինքեան անհաւանական չէ, որ մի ժողովրդական զրոյց եղած լինի Շամիրամի և մի հայի, Աբայի, յարարերութեան համար: Թեպէտեւ Խորենացու աղբիւրը գրաւոր է, Մար Աբաս, բայց վերջինիս աղբիւրը կարող է ժողովրդական եղած լինել, ուստի և Շամիրամի և Աբայի զրոյցը ժողովրդական ծագում ունենալ: Ցենսենք այդ զրոյցի բովանդակութիւնը, համեմատելով ուրիշ ազգերի մէջ եղած նոյն զրոյցի հետ: Բայց նախ Շամիրամի բնաւորութիւնը:

Շամիրամն ըստ հնոց գուստր է Ասորեստանցոց Միլիթոսա գիւցուհու կամ ասորական Դերկետոյի: Ես նոյն բնաւորութիւնն ունի, ինչ որ իւր մայրը, սեմական ազգերի սիրոյ դիցուհին, Դերկետոյ կամ Աստարտէ (Astarte), բարեւոցոց և ասորեստանցոց Իշտարը:

Ասորեստանցոց մէջ այդ սիրոյ դիցուհին մի հզօր հրամանատար, մարտիկ աստուածուհի է, պատերազմի դիցուհին, նետ-աղեղով զինուած, տրական ու պատերազմական բնաւորութեամբ, ճակատամարտի և որսի թագուհին: Բայց Իշտարը միանգամայն և փառքով պաշարերութեան, հնչողութեան և զգայական սիրոյ դիցուհին է: Ես կապուած է Արուսեակ մելորադի հետ, և նորա սիմբոլն է գիշերաւարը (Արուսեակն արեւը մտնելուց յետոյ): Փիւնիկէում և Ասորիքում այս սիրոյ դիցուհու նուիրական թուռնն էր աղաւնին: Երբ պաշտամունքը Բարեւոցոց մէջ ցոփ և անառակ էր, նոյնպէս բուռն զգայական և անբարոյական էր ասորական Աստարտէի, ըստ կտեմասի, Դերկետոյի պաշտամունքը: Եոյն բնաւորութիւնն ունի և փիւնիկական Աշտարը, որ պաշտուում էր կանաչ բլուրների և սրբազան տնտառների մէջ: 1) Եստեղեղի հին ժամանակ եղել են Շամիրամի անունով բլուրներ: Այսպէս Ստրաբոնը գրում է Կա-

1) Lehrbuch der Religionsgeschichte, herausg. von P.D. Chantepie de la Saussaye, Leipzig, 1897, I 2e, 190 ևս. 197 ևս. 225 ևս.

պաղովկիայի Դիանա քաղաքի համար. «Զա-
ղաքն շինեալ է ի վերայ միոյ ի սարահարթ
ըարձրաւանդակաց անտի: որ կոչին Շամիրա-
մայ: «(Ստր. ԺԲ. 2. 7): Պ. Գարաբաշեանը
բերելով այս հատուածն աւելացնում է. «Տի-
անայ, որպէս և գաւառն Տիանիտիս՝ կը յիշե-
ցունեն զԱնահիտ .. և էր արգարեւ ըստ նմին
Ստրաբոնի, ոչ կարի հետի ի Տիանայ, անուա-
նի մեհեանն Անահայ Պերասիայ: «Բայց քա-
ղաք նուիրեալ բուն Անահայ էր Զեղա, յորմէ
ասէ Ստրաբոն թէ էր ի վերայ բարձրաւան-
դակի: որ կը կոչուէր Շամիրամայ: «Զեղա՝ ասէ
Ստրաբոն ունի մեհեան անուանի նուիրեալ
Անահայ: այն է զիցն զոր պաշտեն և Հայք:»

Սեմական ազգերի սիրոյ աստուածուհու
պաշտամունքը կիպրոսից կղզիների վրայոյ ան-
ցած էր և Նիւիթերա և Սիկիլիա ուր փրինի-
կեան Աշտուրոսի անբարոյական պաշտամունքը
խառնուած և միացած էր յունական Ափրո-
դիտի պաշտամունքի հետ: Այս զիցուհին
պաշտում էր և Հայոց մէջ: Մեր Աստղիկը
որ համապատասխան են ինքն Ափրոդիտին,
համարում է ասորիներից փոխառութիւն:
Սորա անունն իսկ՝ Աստղիկ, ըստ Հոմերոսի
Թարգմանութիւն և ասորերէն նշանակաբան
(kātānā) բառի, որ նշանակում է աստղիկ,
Արուսեակ (Venus) մոլորակը: 2 մեր այժմեան
Ժողովրդական լոյս-աստղը: Սակայն ինչքան
էլ Աստղիկը, որի պաշտամունքի մասին շատ
անգնիութիւն չունիք, սեմականների սիրոյ
զիցուհին լինի՝ մասած հայոց մէջ, հաւաստի
յայտնի է, որ հետեւը մեք Անահայի պաշտա-
մունքը նոյն է եղել, ինչ որ սեմական սիրոյ
զիցուհուներ: Անահայը, թէպէտ և իրանական
ծագում ունի, կրնի է սեմական ազգեցու-
թիւն: Ստրաբոնը գրում է թէ պարսից բոլոր
աստուածները պաշտում են հայերը՝ մանա-
ւանդ Անահային, որին զանազան տեղերում և
նկեղիքում մեհեաններ են կոչեցնում, և թէ
նորան այս և կին գերիներ են նուիրում, և
այնուհետեւ աւելացնում է. Մինչև ցայս
վայր չիք անգի զորմանալոյ բայց զիցապաշ-
տութիւն հայոց երկայն անգր ևս զի սովո-

րութիւն է առ նոսա արանց աւագաց ձօնել
զիցն զգտերս իւրեանց կուսանս. այլ այսչէ
ինչ արգել յետ տալոյ զանձինս ի պռնկու-
թիւն ի մեհեանն Անահայ գտանել արս որ
ոչ խղճիցեն առնուլ զնոսա ի կնութիւն: 1
Անահայի այս պաշտամունքը կատարեալպէս
նոյն է, ինչ որ սեմական սիրոյ աստուածու-
հուներ: Հայոց մէջ այս անառակ պաշտամուն-
քը գտնելը շատ բնական է: Երբ ինկատի ու-
նենանք, որ Հայերը հարաւից և արեւմուտքից
ոչ միայն սահմանակից են եղել սեմական ազ-
գերին, այլ և Հայաստանի հարաւային և ա-
րեւմտեան կողմերի բնակիչները սկզբնապէս եղել
են ասորիք և յետոյ են հայացած: Այսպէս
Անահայի մեհեաններ եղել են նկեղիքում և
Տարսուս, ուր, ըստ Ստրաբոնի, բնակիչներն
առաջ եղել են ասորիներ: Տարսուսի Աշտիշա-
տում Անահայի հետ եղել է և Աստղիկի պաշ-
տամունքը: Անահայի մի ուրիշ մեհեան եղել է
Վանից հարաւ Անձեացեաց մէջ: Նոյն տե-
ղերում Պաղատայ լեռան գլխին նստե Աստղ-
իկ պաշտամունքը: 2 Վանայ մետ Ար-
տամեաում ևս Աստղիկի պաշտամունքը յայտ-
նի է Թոմա Արծրունուց (Եր. 53 հտ.): Այնու-
հետեւ Վան քաղաքը, առաջին տեղամ Թորե-
նացու մէջ, կոչում է քաղաք Շամիրամայ,
նոյնը յիշում է և Թոմա Արծրունին (Եր. 63-
240, 252). բայց այդ սա յիշում է Ծուռը
գաւառում Շամիրամ բերդ (Եր. 253 հտ. 281).
ամբոյն Շամիրամ (Եր. 270): Շամիրամ
գիւղ այժմ Նէմրութ քաղաքի աստուածու-
հուներ է Սարգիսեանը իւր տեղագրու-
թեանց մէջ (Եր. 272):

Շամիրամի անունով այս տեղերի կոչում-
ները հայոց մէջ Թորենացու ազգեցութեամբ
մտած համարելու համար ոչ մի հիմք չունիք:
Նոյն իսկ ոչ. Թալաթեանն, ինչքան էլ Շամի-
րամի մասին առասպելները Թորենացու ասոր-

1) Գարաբաշեան, ՔԱ. պատմ. Հայոց Բ. Կ. 267
և. Gelzer, Zur armen. Götterl. Կ. 113.

2) Մ. Թալաթեան մասնագրութիւն, Կ. 294, 301.
«Տալաթեան յայտնէ մեզույն զի զսեմական աստուածու-
հուներ զիցուհի և զիւրեմա աստուածուհի .. և ունի ի յուն-
տուտեղի ծուռը քաղաքումս ի պռնկու անգիցին, ու-
պէս ի ծուռեկ Պաղատայի մետ ի պաշտ. Թոմա Արծրունի
մէջ (Եր. 294):»

1) Գարաբաշեան, ՔԱ. պատմ. Հայոց Բ. Կ. 167 և.
2) Gelzer, Zur armen. Götterl. Կ. 123, 132.

քածն է համարում ստիպուած է ասելու որ թորենացին Շամիրամի զրոյցների համար ընդհանրապէս «իբրև ելակէա ունի» (НЕСХОДЯТЪ) Հայաստանի տեղագրական անունները որոնք կապուած են Ասորեստանի աշխարհակալ թագուհու անուն հետ։ Ուրիշ խօսքով թորենացու ժամանակ եղել են Շամիրամի անունով տեղեր և թորենացին այդ անուններից օգտուելով սարքել է Շամիրամի մասին զրոյցները։ Իսկ այդ տեղագրական անունները յիշուած են զրում է պ. Թալաթեանը՝ «Ըստ երևութին» միայն Ը.—Թ. դարից այսինքն նոյն ժամանակից երբ այդ միջոցին զօրացած Արծրունի իշխանների մէջ ձգտումն է առաջ դալիս Ս. Գրքի մի ակնարկութեան հիման վրայ՝ իրենց ցեղը հանել Ասորեստանի թագաւորներից։ Որքան հասկանում ենք պ. Թալաթեանին նա ուղում է ասել որ այդ տեղերի անունները Շամիրամի անունը կապել են շատ ուշ ժամանակում Արծրունի իշխանները։ Սակայն պ. Թալաթեանը այդ ասում է լոկ խօսքով։ Բայց ինչքան էլ Արծրունիք իրենց հանէին Ասորեստանի թագաւորներից ոչ մի հիմունք չունինք թէ նոքա իրենց նախնի համարած Սենեքերիմին Սանասարին կամ Ագրամելիքին թողած՝ Շամիրամի անունով պիտի կոչէին իրենց Վանտոսպը։ Եթէ Շամիրամի անունով տեղեր և բլուրներ եղել են հընումը շատ շատ կողմերում և նոյն իսկ Կապադովկիայում և Պոնտոսում, և եթէ սեմականների այդ սիրոյ դիցուհին ի թիւս այլոց պաշտուել է և հայոց մէջ, կարող են ի հնուց անտի եղած լինել Շամիրամի անունով կոչուած տեղերը Հայաստանի յատկապէս այն կողմերում, որոնց բնակիչները ասորիներ են եղել և սեմականներին սահմանակից։ Միւս կողմից եթէ ըստ թորենացու Արծրունիք և Աղձնեաց բլեշխները իսկ ըստ Թոմա Արծրունու և Սասնոյ բնակիչները իրենց սեռած են համարում Ասորեստանցիներից, կարծում ենք, այդ ևս մի պատմական յիշողութիւն է միայն քանի որ այդ կողմերի հայ բնակիչները ծագել են իրօք ասորիներից։ Տեղական ժողովրդի մէջ եղել է այդ պատմական յիշողութիւնը որ յետոյ կարող էր հեշտութեամբ կապուել Ս. Գրքի մէջ յիշուած Սենեքերիմի որ-

դոց հետ։ Սենեքերիմ և իւր որդիքը կարող են յետոյ Ս. Գրքից մտած լինել, բայց ոչ Ասորեստանցիների ծագման զրոյցը։ Այդ զրոյցը հին պէտք է համարել ինչպէս հին են նաև Շամիրամն ու իւր զրոյցները և ոչ սարքովի բան։ Տեսնենք այդ զրոյցները։

Իշտարի ու Իզդուրարի եւ Շամիրամի ու Արայի առասպելները։ Ասորեստանցոց Իշտարը, որ շամուսնացած աստուածուհի է, իւր տարփածքի համար համանիներ է որոնում. բայց նա հեշտասէր կողմի հետ ունի և մի սոսկալի մահաբեր կողմ որով նա իւր սիրականին մահացնում է և ապա վշտից հետեւում է նորան մինչև Սանգարամեաի բանդը՝ իւր տարփածութիւն յարութիւն տալու համար։ Իշտարի առասպելից յայտնի է Իզդուրարի նշանաւոր վէպը։

Հրաշալի գեղեցիկ դիւցազն է Իզդուրար, որին սիրում է Իշտարը։ Դիցուհին ինքն իրեն առաջարկում է գեղեցիկ Իզդուրարին, մեծ պարգևներ և իշխանութիւն խոստանալով նորան, որ իւր կամքը կատարէ. բայց Իզդուրարը մերժում է նորա բոլոր առաջարկութիւնները։ Այդ ժամանակ Իշտարը զայրանում է և սպանում Իզդուրարին։— Այսպէս սպանում է նա իւր մի ուրիշ տարփածութիւն ևս, Տամուզին (tammuz), որի մահը ողբում է նա յետոյ և Սանգարամեա է իջնում նորան յարութիւն տալու համար։¹

Ասորեստանցոց Բաբելայոց մէջ այս առասպելի պաշտամունքն ևս կարիւրարարողութիւններով։ Ծոյնը կար և ասորոց մէջ Աթարի (Athar) և Ատեսի (Attes) համար իսկ Փիւնիկեցոց մէջ Աշտարի պաշտամունքի հետ միացած էր նորա սիրական Ագոնիսի պաշտամունքը։ Տիրոսում նոյն իսկ Ագոնիսի յարութեան տօն էին կատարում։

Արդ ինչ է մեր Շամիրամի և Արայի զրոյցը։ Ինչպէս «այբասիրտն այն և կաթոսն Շամիրամ» նոյն է, ինչ որ իւր մայրը, սեմականների սիրոյ աստուածուհին, մարտիկ և տարփազին դիցուհին Իշտար—Աստարտէ—

1. Lehrbuch der Religionsgeschichte, herausg. von P. D. Chantepie de la Saussaye, Leipzig, 1897. I. 47. 192. 216.

Ատարդատիւ կամ Դերկեաոյ նոյնպէս և մեր Շամիրամի և Արայի զրոյցը նոյն է՝ ինչ որ իշտարի և իղզուբարի այս վէպը: Համեմատութիւնը շատ պարզ է: Մեր Արան նոյնպէս գեղեցիկ է, ինչպէս իղզուբար, Ադոնիս և ուրիշները: Ինչպէս իշտարն իղզուբարին, նոյնպէս և Շամիրամն Արային իշխանութեան խոստումներ է տնում իւր կամքը կատարելու համար: Բայց Արան հաւանութիւն չէ տալիս, ինչպէս և իղզուբարը: Իշտարը զայրանում և մահացնում է իղզուբարին, այսպէս և Շամիրամ տիկինն չի սաստիկ ցասման լեպա դալիս կռուում է Արայի դէմ, և Արան մեռնում է այդ սիրոյ պատճառով: Այնուհետև մեծ մայր իշտարը սաստիկ ցաւում է և Սանդարամեա է իջնում իւր տարփածուն յարութիւն տալու համար: Նոյն յարութեան միջոցէպը կայ և մեր առասպելի մէջ, միայն մեր հեթանոս հայերի հաւատալիքով պատմուած, և այս շատ բնական է: Խորենացու և Անանուհի մէջ այդ յարութիւնը քրիստոնէական հայեացքով փոփոխութեան է ենթարկուած, որ նոյնպէս շատ բնական է:

Առէգք եւ Արայի յարութիւնը:— Յայտնի է, որ մեր հեթանոս հայերն ունեցել են, ըստ Եզնիկի, չի շանէ եւեալ՝ Արալեղք կամ Առլեղք կոչուած ոգիներ, «աներևոյթ զօրութիւնք», որ պատերազմի մէջ ընկած վիրաւոր քաջերին կամ զիւցաղներին լիզում և ողջացնում են: Այդ հաւատալիքը, ինչպէս երևում է, շատ հին պիտի լինի, քանի որ Պլատոնի հասարակագիտութեան մէջ բերուած էր հայի յարութիւն առնելը, թէպէտ և առանց Արալեղքների, մեր այդ հաւատքի հետ նոյն ընդհանուր գծերն ունի: Այստեղ ևս էրը քաջասիրտ է և սպանւում է պատերազմի մէջ: Տասն օրից յետոյ, մինչ ուրիշների զիակները նետած էին, էրինը անխախտ և ամբողջ են գտնում: Բերում են տուն, և տասներկուերորդ օրը, երբ խարոյկի վրայ էր բարձրացած, կենդանանում է էրը: Էմինն առաջին անգամ այս առասպելը համեմատութեան բերելով Արա գեղեցիկ առասպելի հետ, աւելացնում է թէ Պլատոնի առասպելի իմաստը, «քաջը անկեալք ի պատերազմի, յառնեն, ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ բուն հեթանոսական

վարդագիտութիւն նախնի Հայոց: Եւ նա աշխատում է էր հայը նոյնացնել Արա Հայկազնի հետ: Այս հաւատն այնքան զօրեղ է եղել, որ նոյն իսկ քրիստոնէութեան ժամանակ Դ. դարում, ըստ Փաւստոս Բիւզանդի (Յ. գլուխ 19. գլ.)՝ Հնայելով որ Մուշեղ Մամիկոնեանի զլուխը մարմնից կտրուած էր, բայց «ոչ հաւատային ընտանիք նորա մահուն նորա... իսկ կէսք յառնելոյ ակն ունէին նմա»: Այս պատճառով զլուխը կպցնում են մարմնին և դնում մի աշտարակի տանիքում, կարծելով թէ «վասն զի այր քաջ էր, Առլեղք իջանեն և յարուցանեն զգա»:

Այսպէս պատերազմի դաշտում իբրեւ քաջ ընկնում է և Արան, «գտանեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ քաջամարտկացն» եւ հրամայէ զընել զնա ի վերնատանն ապարանից: Իսկ ի գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ՝ քինախնդիր լինել մահուան Արայի, ասէ. հրամայեցի ատուածոցն իմոց լեզու զվերս նորա եւ կենդանացի»: Եւ Շամիրամն իրօք սպասում է, որ Արան պիտի կենդանանայ. «Միանգամայն եւ ակն ունէր զիւթութեամբ վահութեան իւրոյ կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տափական ցանկութենէն»: Քրիստոնեայ մատենագիրը, որ այդպիսի աստուածների զօրութեան չէր հաւատում, Շամիրամի ձգտումն՝ աստուածների ձեռով Արային կենդանացնելու բացատրում է «զիւթութեամբ վահութեան»: Միւս կողմից նա չէր կարող երբէք հաւատալ, որ աստուածները կամ Շամիրամ իւր կախարդութեամբ կենդանացրած լինին Արային, ուստի և պիտի գրէր թէ «Նեխեցաւ զի նորա, հրամայեաց ընկենուլ ի վիհ մեծ և ծածկել»: Այստեղ եթէ վերջացնէր, առասպելը թերի կըմնար, զի հայերը գրգռուած էին և նոքա հանդարտում են, երբ իմանում են, որ Արան յարութիւն է առել. «Եւ այսպէս համբաւեալ զնմանէ ի վերայ երկրիս Հայոց, և հաւանեցուցեալ զամենեւեան դարեցուցանէ զխողմն»: Ուստի և Արայի յարութիւն առնելու պատմութիւնը պէտք էր պահել, միայն մի ձեռով բացատրած: Եւ նա

1) Վեպ Հնոյն Հայաստ. եր. 146 հսկ.

բացատրած է շատ պարզ կերպով. «Զմի ոմն ի հոմանեաց իւրոց զարդարեալ ունելով ի ծածուկ համբաւէ զնմանէ այսպէս. լիզեալ առաւածոցն զԱրա և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն. վասն որոյ առաւել յայսմ հեռէ պաշտելիք են ի մէջ և փառաւորեալք. իբրեւ հեշտացուցիչք և կամակատարք»: Դարձեալ քրիստոնեայ մասննազրի համար մի յարմար առիթ էր այդ առասպելի մէջ բացատրելու նաեւ Առլեղների պաշտամունքի խարեական ծագումը. «Կանգնէ և նոր իմն պատկեր յանուն գիւաց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ. ցուցանելով ամենեցուն իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացուցին զԱրա»: Այս գրուածքը մութն է. «նոր իմն պատկեր» բառը կարելի է հասկանալ թէ Շամիրամը նոր աստուածութիւն չէ հաստատում, այլ եղած աստուածների համար «մի նոր պատկեր» արձան է կանգնում: Բայց կարելի է և այնպէս հասկանալ թէ նա նոր աստուածութիւն Առլեղների պաշտամունքն է հաստատում: Այն ժամանակ այդ հակասում է նոյն իսկ առասպելի էութեանը, քանի որ հայոց մէջ այդ հաւատքի գոյութիւն ունենալն արդէն ենթադրուում է, որ հայերը հաւատում են թէ Արան կարող է յարութիւն առնել և յարութիւն է առել: Հակասութիւնն իսկ ցոյց է տալիս որ քրիստոնեայ մատենագրի կողմից է աւելացրած այդ: Այդ հատուածն Անանուի մէջ (Սերեոս եր. 6.) գտնում ենք այսպէս. «Եւ այնպէս հանէ համբաւ Արաւեղաց Թիկինն Շամիրամ» որ դարձեալ մութն է:

Ինչպէս էլ լինի, այդ գծերը պարզ կերպով քրիստոնեայ հեղինակից են մտած հին առասպելի մէջ, որ քրիստոնէական ձևով և հայեացքով է պատմուած: Եթէ այդ և հեմերական յաւելումները գէշ զննեք, գրում է պ. Գեղցերն այս առասպելի համար, կըմայ միայն ասորական սիրոյ աստուածուհու և իւր տարիածուի առասպելը. Շամիրամի զբոյժի մէջ պահուած է Ասողի առասպելը, աւելացնում է նա: ¹⁾

Թէ Արան Ժողովրդական զրոյցով յա-

րութիւն է առել, այդ տեսնում ենք և Թոմա Արծրունու մէջ: Այստեղ (եր. 215) գտնում ենք մի այսպիսի աղճատուած կտոր. «Եւ զաշիկ արարեալ յայնկոյ» քան զվանասալ ի տեղւոյն արձանաշար քարակարկառ զողաձև միջոցի երկուց բլրակաց, որ հայի յերիվարաց արիման դաշան, ի վերայ Լիզուոյ գեաւղն, որ զօրացն զեղեցիկ առասպելաբաննն սպիանած վերայն սպանեցոցն ի մանկանցն Շամիրամայ»: Վերջին ընդգծած մասը աղաւաղուած է: Այսքանը միայն հասկացում է աղճատուած ձևից թէ Շամիրամի մանուկներից ըսպանուածների վերքերի սպիանալու մի առասպել է դա: Բայց բնագիրը վերականգնելը շատ հեշտ է: Աղճատումը միայն տառերի՝ յ, ց, ե, ի և ըն մէջ է: Պատկանեանն արդէն սկզբի երեք բառի համար իբրեւ ծանօթութիւն գրնում է. «Թերեւս՝ ուր զԱրայն զեղեցիկ (տես նոր. Բուդ. յէջն 20)»: Այնուհետեւ «սպիանած» բառը շատ պարզաբար կամ աշխարհաբառի ձևով «սպիացած» կամ աւելի «սպիանալ» պէտք է կարդալ: Անհասկանալի «վերայն» բառը «վիրայն» է, քանի որ վերքերը պէտք է սպիանան: Այսպէս բնագիրը կըստանանք. «Ուր զԱրայն զեղեցիկ առասպելաբաննն՝ ըսպիանալ վիրայն սպանեցոցն ի մանկանցն Շամիրամայ»: Մենք «սպանելոցն» բառն ևս եղակի «սպանելոյն» դարձրինք (Հմմտ. Խորենացի. Ա. Ժե. մեռանի Արայ ի պատերազմին ի մանկանցն Շամիրամայ). մի անգամ որ «զարայն» դարձած է «զաւրացն» ետեւից պիտի բերէր և «սպանելոցն» յոգնակի թիւը: Թովմայի այս կտորից իմանում ենք, թէ առասպելաբանում են, որ Շամիրամի մանուկներից սպանուած Արայ զեղեցիկ վերքերը սպիանում են, ուստի և Արան կենդանանում է, Լիզուոյ զիւղում:

Շոյն զրոյցը գտնում ենք և այսօր: Ներսէս Սարգիսեանն իւր Տեղադրութեանց մէջ գրում է նոյն գիւղի մասին. «Զորմէ տալ յոմանց տեղի լինել անկաման Արայի ի Շամիրամայ, որոյ զոմն ի հոմանեացն զԱրայ կարծեցուցեալ լուր եհան նթէ զին լիզեալ ողջացուցեալ են. և յայնմանէ, առնալ մնաց անուէն զեղջն Լեղք»: ¹⁾ Ինչքան էլ Սարգիսեանը Ժո-

¹⁾ Zur armen. Götterlehre. եր. 132:

1) Ն. Սարգիսեանի Տեղադրութեան և Փոքր եւ ի Մեծ Հայս, Վեմիկի, 1864. եր. 264.

դովրդից է առնում, ինչպէս պարզ երևում է «ասի յոմանց» «ասն» բառերից, բայց նա ժողովրդականը հաւատարմութեամբ արձանագրել չէ կարողանում ընդ գծած աղբերի մէջ: Նա ենթարկւում է Պորենացուն: ¹ Աւելի հաւատարմութեամբ զրի է առնում նոյն զրոյցը Սրուանձտեանը Գրոց Բրոցի մէջ (եր. 52): «Լէզքը իւր անունով և հին պատմութեամբ յայտնի է. ուր Շամիրամի ապտուածները մեր Արայ գեղեցկին մեռած մարմինը լզեր ու կենդանացուցեր են եղեր. և Արայէզք անունով կուռք ու աստուած շինեցին պաշտեցին այն ժամանակ հայեր այս գեղի բարձր գագաթին վրայ, ուր այժմ Ամենափրկչի մատուռն է: ²

Այս պատմութեան էութիւնը, Լէզք գիւղի հետ կապուած այս առասպելը, թէ Շամիրամի մանուկներից սպանուած Արայի վերքերն այդտեղ են սպիանում, Պորենացուց չէ ծագում ոչ Արծրունու և ոչ միւսների մէջ, զի ըստ Պորենացու նախ՝ Արան յարութիւն չէ առնում և ապա նա սպանւում է Արայի դաշտում, Այրարատում, և այնտեղ էլ Շամիրամը հրամայում է աստուածներին լիզել նորա վերքերը: Եւ երբ նա հաւատացնում է հայերին թէ Արան յարութիւն է առել, նոր գալիս է Վանայ կողմերը (Ա. Ժգ.):

Ասել թէ Արծրունին և Սրուանձտեանն իրենցից ստեղծում են այդ զրոյցը, ելակէտ ունենալով միայն Լէզք անունը, այդ հեշտ պրծնելու մի միջոց է միայն: Եւ այդ հեշտ ու պատրաստ միջոցն է բանեցնում պ. Մալաթեանը խեղճ Թովմա Արծրունու վերաբերմամբ ևս:

Սորա պատմածները Շամիրամի և Արայի ինչպէս և մի քանի հայ նախարարների և թագաւորների մասին, ինչպէս են հայի Տիգրան Ա., Վահագն, Երուանդ, Արտաշէս Բ. և ուրիշները, բնաւ պէտք չէ համարել ինչպէս կարող է երևալ, Պորենացու բերած վիպական հատուածների վարիանտներ, և այս հիման վրայ այս վերջիններիս իսկութեան համար ապացոյցներ կողմել: Միտնդամ ընդ միշտ պէտք է իմանալ, յարում է կարուկ կերպով պ. Մալաթեանը, որ Թովմա իւր պատմութեան հին մասը զրեւիս սովորաբար (այսինքն բայց միայն սովորաբար) կրկնում է Պորենացու ասածը, կամ թէ մշակում է նորա զրաւը ոչ առանց Փանտաստիկական յաւելումների, որոնց նպատակն է մեծացնել Արծրունիներին: Եւ այդ ամենն այնքան ակնյայտնի է, աւելացնում է պ. Մալաթեանը, որ նոյն իսկ «ժամանակի կորուստ է» այդ քննելը: — Եւ այսպէս վերջացաւ «սովորաբար» Պորենացի և Փանտաստիկական յաւելումներ, և «ժամանակի կորուստ» այդ քննելը: Թ. Արծրունին էլ գրտաւ իւր գատաղձիւն ու գնահատութիւնը: Պորենացու մեղքը միշտ այն է, որ նա շատ բան պատմում է, որ իրենից առաջ ուրիշները չեն պատմել: Իսկ Թովմա Արծրունու մեղքն էլ այն է, որ նա Պորենացուց յետոյ է ապրել և Պորենացուց օգտուել է, թէպէտ և կան բաներ, որ նորանից տարբեր է պատմում: ինչպէս այս Լեզքույ գիւղի զրոյցը: Այդ դէպքում նա «Փանտաստիկական յաւելումներ» է առնում:

Բայց Թովմա Արծրունին, օրինակ, Տիգրանի և Արտաշէսի պատմութիւնն անեղիս իբրեւ աղբիւր զնում է յոգնակի թուով: «Որպէս ցուցանեն առաջինքն ի պատմագրաց (եր. 36): «Որպէս բացայայտեն զիրք պատմագրացն (եր. 52): Այդ սուտ է զրում նա. միայն մի աղբիւր ունի, Պորենացի. մնացածը Փանտաստիկական յաւելումներ են: Ուրիշ տեղ (եր. 44) նա զրում է. «Իսկ առ մեզ հասին զրոյցս այս ըստ մնացորդաց պատմագրացն առաջնոց» ի Մամբրէէ վերծանողէ և ի նորուն եղբորէ Մովսէս Կոչեցելոյ, և միւսու մն

1) Հմմտ. Պորենացի Ա. Ժգ. «Զմի ոմն ի հոմանեաց իւրոց զարդարեալ . . . համբաւե զեմանե աշտպես, շիգեալ սասնածոցն զԱրայ եւ կենդանացուցեալ»: Հմմտ. Անանուռն (Սեբեոս եր. 5). «Զարդարե զմի ոմն ի հոմանեաց իւրոց այր պասշածոյ, եւ համբաւե հանե զԱրայի շիգուշ սասնածոցն եւ յարուցանել»:

2) Թե ունեիք և առնում Սրուանձտեանն այս զրոյցը՝ յայտնի չէ. եթէ սրդի ժողովրդական գրոյցները չեն աղբիւր, այն ժամանակ կարող է ինքն եմբադրել թէ մաթ. Ածրունացի առնում էր թէ մոտ ձեռքի մի ձեռագիր, որի մէջ Արայի վերքերի սպիանալու կտրու աղճատած չէ կեղծ: Դժուար է եմբադրել, որ Սրուանձտեանը կը վերականգնէր այդ աղճատած կտրու: Սրուանձտեանի գիրքը տաւ երեք տարի վաղ է հրատարակուած քան Պատմական Թովմայի հրատարակութիւնը:

1) Халат. Арм. Эпосъ ер. 151.

Թէոդորոս Բերթող»... Այստեղ էլ նա սուտ է գրում: Կամ երբ Հայկի և Բէլի պատերազմի մասին գրելիս աւերացնում է. «Զոր (զԲէլ) ոմանք ի պատմագրաց ասեն փախստեամբ դարձեալ զնաց յԱսորեստան» (եր. 24) — այստեղ էլ նա «Ֆանտաստիկական յաւելում» է անում, որովհետեւ Խորենացին այսպիսի բան չէ յիշում: Կամ երբ Թոմա Արծրունու մէջ Հայկը Բէլին ասում է. «Շուն դու և երամակ շանց՝ որ զկնի ք» տողեալ սահին», այստեղ էլ «Ֆանտաստիկական» յաւելում է անում, զի այդ Հայ Խորենացու մէջ... բայց չէ՛, այդ «Ֆանտազիա» չէ, զի բարեբախտաբար մնացել է Անանունը (Սերէոս) եր. 4), որի մէջ կայ «Շուն ևս դու և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ ք»: Այդպէս հիշա կերպով կարելի չէ պրծնել մի պատմագրի համար, որ աղբիւրներ է յիշում, և որ ինքն իւր համար տուում է թէ ձեռնարկելով գրել «Որ ինչ իսկզբանց անտի շինութեանց աշխարհիս Հայոց ի Հայկայ աղեղնաւորէ և ի նորուն զարմից և ցկաթոտ և վախշոտ Շամիրամի տիկին Ասորեստանեայց եւ ի նմանէ յայլս եւ յայլոց եւս յաւելո ծնուակերտք եւ շինուածք յիւրաքանչիւրոցն յերկրիս մերում եղնն՝ մեր առ ամենայնն անձամբ հասեալ եւ աշօք տեսեալ»... (եր. 293): Թոմա Արծրունին Խորենացուց՝ անշուշտ՝ խիստ շատ է օգտուում. բայց նա ունի և ուրիշ գրաւոր աղբիւրներ: Խնդիրը հարկաւ այն չէ, որ Թոմա Արծրունին ևս կարող է այս կամ այն բանն իրենից յարմարեցրած լինել, բայց ամեն ինչ, որով նա տարբերում է Խորենացուց, նորա յարմարեցրածը համարել կարելի չէ: Այդպիսի յերկրումները կամաց կամաց և բազմաթիւ մարդոց ձեռով են պատրաստուում: Եւ երբ մենք ոչ մի փաստ չունինք այս կամ այն պատմութեան համար թէ Արծրունու իրեն սարքածն է, չենք էլ կարող նորա «Ֆանտաստիկական յաւելումը» համարել: Այսպէս և երբ նա պատմում է թէ առասպելաբանութեան որ Շամիրամի մանուկներից սպանուած Արայ գեղեցկի վէրքերն ըսպիացած են Լեզուոյ դիւղում — մենք իրաւունք չունինք ասելու թէ նորա աղբիւրը Խորենացին և իւր «Ֆանտազիան» են: Նորա աղբիւրն այդտեղ ժողովրդական զրոյցն է: Մենք այդ

կրտսնները ներքեւում ևս: Այստեղ աւելորդ չի լինիլ մի երկու խօսքով կանգ առնելք պ. Խալաթեանի մի ուրիշ կարծիքի մասին ևս:

«Արայի զրոյցն արուեստական կերպով շինուած է մի ամբողջ շարք գրաւոր յիշատակարանների վրայ» գրում է պ. Խալաթեանը (եր. 143): Եւ այդ «գրաւոր յիշատակարաններն» են: Դիողոր Սիկիլիացի, Աստուածաշունչ, Եղնիկ, Փաւստոս, Կղեմէս Աղեքսանդրացի: Թէ Խորենացին կամ իւր աղբիւրը՝ Մար Աբաս Շամիրամի պատմութեան համար կարող էր օգտուել այս կամ այն գրաւոր յիշատակարաններից և օգտուած էլ է, այդ մի կողմն ենք թողնում: Բայց շատ զարմանալի է, որ այդ զրոյցը «սարքողը» ըստ պ. Խալաթեանի, մի կտոր Դիողոր Սիկիլիացուց է առել, մի կտոր Աստուածաշնչից, մի կտոր Եղնիկից, մի կտոր Փաւստոսից, մի ուրիշ կտոր էլ Կղեմէս Աղեքսանդրացուց, մի բառ էլ «Արա» (=գեղեցկի) պարսկերէնից է առել, մնացածն էլ իւր հարուստ երեւակայութեամբ, լրացրել է, և կամ «բիրլիական» — քրիստոնէական հայեացքներով՝ առաջնորդուած՝ Յովսէփ գեղեցկի պատմութեան ձեռով «ողջախոհութեան զգացմունքից» Արային մերժել է տուել վաւաշ Շամիրամի սէրը ¹⁾ (մի ողջախոհութիւն, որ հայերն անպառաճառ բիրլիական քրիստոնէականից պիտի սովորէին) — և ահա դուրս է եկել մեր Շամիրամի և Արայ գեղեցկի առասպելը՝ պատահաբար ճիշտ նոյնը, ինչ որ Շամիրամ — իշտարի և իւր գեղեցկի ու ողջախոհ սիրական իզդուբարի առասպելն է, մի առասպել, որ սեպագրութեանց մէջ կարգացուած է: Պ. Խալաթեանի ճանապարհը շատ երկար ու պատահականութեամբ լի է: Կարծում ենք կարծուրեական ճանապարհն այն է, որ ասենք թէ քանի որ սեմականների սիրոյ վաւաշ, բուռն զգայական դիցուհու պաշտամունքը մտած էր մեր մէջ, ուստի և այդ առասպելն ևս, որ նոյն դիցուհու առասպելն է, կարող էր դիցուհու պաշտամունքի հետ մանկէ հայոց մէջ: Այս կասէր անշուշտ պ. Խալաթեանն, եթէ այդ առասպելն ամենից առաջ յիշուած լինէր ուրիշ ամեն մի մատենագրի, օրինակ՝ Փաւստոս

1) А Хапат. Арм. Эпосъ. стр. 143 հսկ.

սի, Եզնիկի մէջ, բացի Խորենացուց, Եւ Խորենացին մեղաւոր է, հարկաւ որ ինքն է ամենից առաջ յիշում այդ Բայց մենք դառնանք Վանայ Լէզք կամ, ըստ Թոմայի, Լեզուս գիւղին:

Լէզքի եւ Արտամանի զրոյցները:— Սրուանձտեանը վերեւում յիշուած զրքի մէջ ասում է թէ Լէզք գիւղի բարձր գագաթի վրայ, ուր այժմ Ամենափրկչի մատուռն է, «ընեռագրով քարեր լեցուն են. և ձուլածոյ հին սղնձէ կենդանեաց փոքր արծաւներ գլանուհեան մեր օրերը դեռ ևս քանի մի տարի առաջ: Այս նկարագիրը ցոյց է տալիս, որ Լէզքը շատ հին ժամանակ արդէն, Արծրունուց և Խորենացուց շատ առաջ մի գեր է խաղացել: Դա հաւանօրէն եղել է կրօնական պաշտամունքի տեղ, որի հետքերը մինչև այժմ մնում են. «Այս Լէզք գիւղի մօտերը կայ մի Թոնրի ձևով աղբիւրի փոսակ կամ Ջրհոր, որ Սուրբ Թոնիր կրկոչեն, ուր յաճախ գնացողներ կան, շաբերուն իբրև ուխտատեղի: Հեթանոսական պաշտամունքի փնտրողը լինելը շատ պարզ է: Բայց ի՞նչ պաշտամունքի մնացորդ է այդ: Ծամիրամի — Իշտարի — Աստղի: Այս բացատրում է մեզ «Սուրբ Թոնրի» հետ կապուած առասպելը, որ բերում է Սրուանձտեանը: «Մի միայն մէկ ձուկ կերելի այդ Ջուրին մէջ. և որին որ երեւի» անոր ըսխան ու ուխտը կը կատարուի: Դա կնկան կերպարանք ունի եղեր, և արծաթէ, օղն ալ իւր քիթն անցուցած՝ կը տեսնուի տակաւին: Երէցկին է եղեր դա. կին կարի գեղեցիկ. երբ նստած Թոնրի շուրթն հաց կը թխէ, աղքատ մը կուգայ հաց կ'ուզէ, կուտայ: Կերակուր կուզէ, կուտայ: Գինի կ'ուզէ, կուտայ: Թշուառականը կը համարձակի պազ մի ուզելու, երէցկինը կը վարանի, բայց... պազն ալ կուտայ: Եւ յանկարծ նոյն վայրկենին երէցը ներս կը մտնէ. երէցկինը ամօթէն ու ահէն ինքզինքն կը ձգէ ի Թոնիր կրակին մէջ... կրակն ջուր դառնալով ինքն ալ ձուկ: Աստուծոյ հրամանով յաւիտենական յիշատակ կը մնայ նոյն տեղը: ¹

1) Սրուանձտեան Իրոց Իրոց, եր. 53. Այս առասպելի վարկանքը, ոչ մի տեղի չիսկայումս ճ. Նաւասարդեանի Հայ ժող. հեկտարներում է. գիրք. եր. 39.

Այս զրոյցն ինքը պ. Խալաթեանը համարում է, նոյն իսկ իւր «Հայոց վէպի» մէջ, Ծամիրամի առասպելի շրջանին պատկանող մի պատմութեամբ, որ «Թերեւս ի հնուց անտի Հայաստան է մտած Ասորիքից և ժամանակի ընթացքում կորցրել է իւր արտաքին, հեթանոսական պարական, բայց ոչ Ֆարուխն: Այս զրոյցի հնագոյն ձևը բերած է Դիոգոր Սիկիլիացին. Դա Դերկեսոյ զիցուհու զրոյցն է, որ իւր դուստր Ծամիրամի ծնունդուց յետոյ ձուկ է դառնում յանցաւոր սիրոյ համար: ¹ Պ. Խալաթեանն այս մասին խօսած է իւր մի ուրիշ աշխատութեան մէջ ², որ ցաւ է ձեռի տակ չունինք: Մենք չենք յիշում թէ այս տեղ նա ինչպէս է հաստատում իւր այդ կարծիքը, բայց մենք այդ ճիշտ ենք համարում:

Ծամիրամի մայրը Դերկեսոն (Atargatis) Ջրի աստուածուհի է: Սորա սրբազան կենդանիքն են Փիւնիկիայում և Ասորիքում աղաւնին և ձուկը: Ասկազոնում, ուր նորա պատկերը ձկան մարմնով էր հանած, նորա տաճարը շինուած էր ձկնահալուստ միջի մօտ: Սորա տօնի օրերը ջուր էին բերում նորա տաճարը և սրսկում: Այս ամենը յիշեցնում է մեր Վարդապետին, որ Անահտի կամ Աստղի տօնն է համարում, ջուր սրսկելը և աղաւնի բաց թողնելը մի սովորութիւն, որից երևում է, որ մեզնում ևս այդ աստուածուհուն նուիրական եղած են աղաւնին և ջուրը: Պ. Խալաթեանը կարծում է թէ Լէզքի այդ առասպելը կորցրել է իւր հեթանոսական պարական: Բայց այդ ճիշտ չէ: Սուրբ Թոնրի, Ջրի ու ձկան պաշտամունքն իսկապէս հեթանոսական է և ոչինչ չունի քրիստոնէութեան հետ: ³ Այս պաշտամունքը հարկաւ նոր չէ և գալիս է շատ հին հեթանոսական ժամանակներից. նոր չէ և այդ Սուրբ Թոնրի հետ կապուած առասպելը, որ սիրոյ աստուա-

1) Халат. Арм. Эпосъ, кр. 150.

2) Очеркъ народн. арм. сказокъ, Москва, 1885.

3) Թոնրն ու քոնրում այդուեղը բարոյիկն ուրիշ մեղի է, որ կիւր կապուել է սեմական սիրոյ դիցունու այս առասպելին: «Սուրբ քոնրը» գուցէ հեթանոսական օջախի պաշտամունքի մնացորդ լինի: Հմմտ. Դ. Ե. Հաշկի առասպելը.

ծուհու այս պաշտամունքի հետ ի հնուցանտի մտած պիտի լինի հայոց մէջ, իսկապէս ոչ թէ մտած, այլ հայացած ասորիները պահած են այդ կողմերում:

Ի՞նչ է եղրակացութիւնը: Այսօր Վանայ նոյն Լէզք գիւղի մօտ, ուր ըստ Արծրունու սպիանում են Շամիրամի մանուկներից սպանուած Արայի վերքերը, գտնուած ենք սեմականների սիրոյ դիցուհու և հեթանոսական պաշտամունքը. և որ գլխաւորն է, այդ պաշտամունքի տեղի հետ կապուած է, թէպէտ և առանց Շամիրամ անուան, մի զրոյց, որ քրննութիւնը ցոյց է տալիս թէ նոյն սիրոյ աստուածուհուն է: Այսօրուայ այդ զրոյցն ու պաշտամունքը չկան Խորենացու և Արծրունու մէջ և չեն էլ կարող սոցանից անցած լինել ժողովրդին: Դա հնութեան մնացորդ է: Եւ երբ այսօր Խորենացուց անկախ գտնուած ենք սեմական սիրոյ աստուածուհու պաշտամունքն ու առասպելը Վանայ մօտ Լէզք գիւղում, միթէ դա ապացոյց չէ, որ այդ տեղը հնումը նուիրական է եղել Շամիրամին: Եւ միթէ այսօրուայ այդ պաշտամունքն ու զրոյցը, որ շինծու չեն, չեն վկայում, որ նոյն տեղում կամ Վանայ մօտիկ ուրիշ տեղերում արգարեւ եղել են Շամիրամի վերաբերեալ ուրիշ զրոյցներ ևս: Եւ եղել են այդ զրոյցները ու կանցայժմ որոնցից մէկն է Արծրունու գրածը, այսինքն Արայ գեղեցկի սպանուելը Շամիրամի մանուկներից և նորա յարութիւն առնելը. մի ուրիշն է Շամիրամի մահուան մասին Խորենացու պատմածը. մի երրորդն է արդի զրոյցը Շամիրամի մասին, որ բերում է Ն. Սարգսեանն իւր Տեղագրութեանց մէջ:

Լէզք գիւղի հետ կապուած այսօրուայ այդ մի զրոյցը միայն, որ Խորենացուց անկախ դրութիւն ունի, ցոյց է տալիս, որ մենք իրաւունք չունինք Շամիրամի մասին պատմուած արդի միւս զրոյցը «Խորենացու աղբեցութեամբ կազմուած մի նորադոյն զրոյց» համարելու, ինչպէս կարծում է պ. Խալաթեանը (եր. 149): Նորա պատմաաւարանութիւններից գլխաւորն այն է, թէ «գործողութեան տեղը միևնոյն է, Վանայ լճի շրջակայքը»: Սակայն այդ կարող չէ հաստատել թէ այսօրուայ Շամիրամի մասին զրոյցները Խորենացուց են ան-

ցած ժողովրդին: Զէ՛ որ Լէզք գիւղի այդ Սուրբ Թոնրի առասպելի համար ևս գործողութեան նոյն տեղն է. բայց այդ առասպելը Խորենացուց չէ մտած ժողովրդի մէջ: Գործողութեան տեղի նոյն լինելը կարող է մինչև իսկ պ. Խալաթեանի կարծիքի հակառակը հաստատել: Եթէ մի հին զրոյց յարատեւում է ժողովրդի մէջ, ասել չի ուղիւ ամենից աւելի այնտեղ պիտի յարատեւի, ուր առասպելը կապուած է որոշ տեղի հետ: Եթէ հնումը Շամիրամի զրոյցները Վանայ մօտերն են այս կամ այն տեղի հետ կապուած, շատ բնականօրէն մենք այսօր ևս նորա առասպելներն աւելի շուտ նոյն տեղերում կը գտնենք քան որ և ուրիշ տեղում:

Խորենացին չէ ասում թէ Շամիրամի մահն իւր իմացած զրոյցով յատկապէս որ տեղի հետ է կապուած: Նա միայն ընդհանուր ձևով գրում է. «Աստ ուրեմն զմահն ասել Շամիրամայ»: Ենթադրաբար իմանում ենք Վանայ կողմերը: Իսկ արդի զրոյցը որոշ կերպով ցոյց է տալիս այդ տեղը. Շամիրամի վերջը կապուած է Արտամետի հետ: Եւ այս իւր առանձին նշանակութիւնն է ստանում, երբ զիտենք, որ ըստ Թոմա Արծրունու (եր. 53 հտ.) նոյն տեղում եղել է Աստղի պաշտամունքը:

Այնուհետև պ. Խալաթեանի երկրորդ պատճառաբանութիւնն է թէ Սարգսեանի բերած արդի զրոյցի մէջ ևս «վհուկ և հեշտասէր» է դուրս գալի Շամիրամ ինչպէս Խորենացու մէջ: Սխալում է պ. Խալաթեանն ասելով թէ այդ գծերը «Խորենացու իւրատեսակ պատկերացումն են Շամիրամի մասին» (своеобразное представление): Շամիրամի հեշտասիրութիւնն ու տափանքը, հոմանիներ որոնելը, գիտենք, Խորենացու ստեղծածը չէ: Իսկ ինչ որ վերաբերում է Շամիրամի վհուկ լինելուն Խորենացու մէջ, իսկապէս նորա յուռութիւնների, ինչպէս և ուրեւնքները ծովը ձգուելուն, նոյն իսկ պ. Խալաթեանը կարծում է թէ այդ կարող է լինել «Խորենացու ժամանակների յետնագոյն (?) զրոյցների արձագանքներ» (եր. 148 հտ.):¹ Եւ երբ մի ան-

1) Իսկապէս չենք հասկանում «նորեւնքն ժամանակների յետնագոյն զրոյցների արձագանքներ» (OTTO-

գամ Մորենացու ստեղծածը չեն այդ դժերը: ուստի և ոչ մի արժէք չունի այն թէ Մորենացու մէջ և արդի զրոյցի մէջ Շամիրամը վհուկ ու հեշտասէր է դուրս գալիս: Այդ կրնշանակէ միայն, որ նոր զրոյցի մէջ Շամիրամը ինչպէս իւր անունը նոյնպէս և իւր բնաւորութեան այդ երկու էական գծերը պահել է: Բայց այդքան միայն: Ել ուրիշ ոչ մի նմանութիւն չենք գտնում Շամիրամի մասին Մորենացու պատմածի և մեր արդի զրոյցի մէջ, որ բերում է Սարգիսեանը: Ի դուր է կարծում պ. Մալաթեանը թէ Մորենացու Զրադաշտի և արդի զրոյցի ծերունու մէջ մի համեմատութիւն է գտել: Այդ երեւակայական է միայն:

Բաղդաստութեան համար մենք այստեղ կրբերենք Արտամեաի զրոյցը, որի բնագիրը գտնելը դժուար է: Ծկատենք առաջուց, որ մենք չենք վստահանում ասելու թէ Սարգիսեանը հաւատարմութեամբ զրի առած լինի ժողովրդական զրոյցը, առանց այս կամ այն բանի մէջ ենթարկուելու Մորենացուն: Լէզքի զրոյցի մէջ նա ցոյց է տուել, որ ինքը հարազատ զրի առնող չէ:

Լուիցուք և զմիւս առասպելն զոր ասեն զՇամիրամայ, զոր և համառօտ բանիւ յիշէ Մորենացի ասելով Ուլունքի ծով Շամիրամայ: Թադուհին Շամիրամ որ մի ի հօր և ի մեծագործ ինքնակալացն էր, շրջագայեալ ասեն, երբեմն զրօսանաց աղաքաւ յերկրին Վասպուրականի՝ տեսանէ ուրեք մանկունս խմբեալ ի մի. և մերձ եղեալ առ նոսա տեսանէ զի գտեալ նոցա ուլունս ի գետնի՝ ի զնին կան նոցին. իսկոյն ծանուցեալ զպատուականութիւն նոցա՝ առնու ի ձեռաց մանկանցն և պարգևս տուեալ արձակէ զնոսա Ուլամբքն այնոքիւք՝ սկսանի Շամիրամ մոգել և կախարդել, և ըստ ապականեալ սրտի իւրոյ

զամենայն չարութիւն գործել ընդ երկիրն համօրէն. զոր կամէր առ ինքն կոչել ի լրումն տափանայն՝ զօրութեամբ ուլանցն ոչինչ զրժուարէր, և զոր կամէր կորուսանել՝ և յայնմ յաջողէր անաշխատ, մինչև սասանել ամենայն ումեք և չկարել ճիկ հանել: Ժերոյ ուրեմն որ երթեկէր առ նա և ամենայն իրաց նորահմուտ և իբր խորհրդական էր, բազում ժամանակս խորհելով ի մտի թէ զհարգ զերծուցէ զերկիրն ի ձեռաց նորա կամ ի զօրութենէ ուլանցն. յաւուր միում մինչդեռ յԱրտամեա քաղաքին էր ընդ թագուհւոյն, ժամ զիպող գտեալ՝ յափշտակեալ ի ձեռաց նորա զուլունս փախչի: Զայրացեալ Շամիրամայ և ի ցասման մեծի եղեալ յարձակի զհետ նորա, և չկարացեալ հասանել՝ առ անհնարին կատաղութեանն զգէսն պարսաթիկ գործեալ, քանզի յոյժ երկայն և թաւ էին, և ապառաժ մի ահեղ մեծութեամբ եղեալ ի նմա արձակէ զհետ ծերոյն. և առ մեծի բռնութեան զերծեալ հերացն ի գլխոյն՝ և ապառաժն մեծ զլորեալ անկանի ի փոս մի առ Արտամետաւ, զոր և ցուցանեն մինչև ցայսօր, իսկ ծերն առեալ զուլունսն փախչի ի ծովեղերս Դատվանայ և անդ արկանէ ի ծով, և զերծանի երկիրն առ հասարակ ի մոգական չարութենէն Շամիրամայ: Ահաւասիկ զրոյցքն «Ուլունք ի ծով Շամիրամայ»:

Մորենացու պատմութեամբ և այս զրոյցի նմանութիւնն այն է, որ երկաթի մէջ Շամիրամը մի վաւաշ ու չար վհուկ է, որ ունի ուլունքներ, որոնք վերջը ծովն են ընկնում: Միացածն ամբողջապէս տարբեր է: Մորենացու մէջ ոչ մի բան չկայ այն մասին թէ ինչպէս է Շամիրամն ուլունքները ձեռք բերում. և այս կազմում է արդի զրոյցի առաջին մասը: Մորենացու մէջ չկայ և զրոյցի երկրորդ մասը թէ ուլունքները ինչ զօրութիւն ունէին և թէ Շամիրամն ինչպէս իւր կիրքն էր կատարում անոնց զօրութեամբ: Ըստ Մորենացու Շամիրամը հոմանիներ է ձեռք բերում ոչ թէ ուլունքներով, այլ նոցա «պարզեւելով զամենայն իշխանութիւնս և զգանձս», կամ «զկամս ցանկութեան» կատարել է տալիս «ընծայիւք և պատարագօք, բազում աղաչանօք և խոստմամբ պարզեաց», ինչպէս Արայի զը-

ЛОСКИ ПОЗДНИХЪ СКАЗАНІЙ) բառերով ինչ է ուզում ասել պ. Խաչարեանը: Խնդիրը ևնրա համար այն չէ, թէ այդ զրոյցները Խորենացուց 1500—2000 տարի առաջ են ստեղծուած, թէ մի քանի հարիւր տարի միայն առաջ. այլ այն թէ ևղիչ են Խորենացու ժամանակ զրոյցներ Շամիրամի մասին թէ չէ, և Խորենացին այդ զրոյցներից է օգտուել թէ չէ, չինքն զրոյցները հնագոյն թէ ոչ ժամանակներում ստեղծուած:

րոյցի մէջ էր — մի բան որ անում է և իշտարը: Մենք չգիտենք՝ խորենացու մէջ յուսուածք — ու լուսնիներն ինչի են պէտք զայլիս: Այնուհետև զրոյցի երրորդ մասն ևս չունի խորենացին: Զրադաշար Ասորեստանի կողմնապետն է, որին հաւատում է Շամիրամը իւր իշխանութիւնը, այսինքն կառավարութիւնը նորան է թողնում: Մա ուզում է բռնանալ ի վերայ ամենայնի: Շամիրամ կուսում է նորահետ, յաղթում է, փախչում է Հայաստան, ուր ամառներն անց էր կացնում: և այստեղ որդին սպանում է նորան: Մենք չգիտենք, ըստ առասպելին, նա ուր լուսնիները ձգում է ծովը: Իսկ զրոյցի ծերունին երթեկեկութիւն ունի Շամիրամի մօտ, ամենայն իրաց նորահետ և իբր խորհրդական էր, այսինքն գիտէր, որ Շամիրամն ու լուսնիների զօրութեամբ է չարութիւն գործում: Բարի ծերունին ժողովրդին ազատելու համար՝ խլում է ու լուսնիները ու փախչում: Շամիրամն ետեւից ընկնում է, մագերէտ պարսպապի շինում: և պոկում: Եւ այսքան միայն: Զրոյցից մենք մինչև անգամ որոշ չգիտենք թէ արդեօք Շամիրամը մեռնում է թէ չէ: Միայն նորա ու լուսնիները ծերունին ծովն է ձգում և ժողովուրդն ազատում է նորա մագերէտ զօրութիւնից:

Ասել կարելի է թէ այս զրոյցը ստեղծուել է խորենացու մի խօսքի ազդեցութեան տակ թէ Շամիրամ վաւաչ է և թէ «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով»: Այս նոյնպէս կարող է Արտամետում պատմուած Շամիրամի հին առասպելի մնացորդ լինել, ինչպէս Լէզքի Սուրբ Թոմարի առասպելն է:

Աւելորդ չի լինիլ վերջում նկատել, որ խորենացու բերած առասպելով Շամիրամի վախճանն ուրիշ տեսակ է լինում: Այստեղ Շամիրամն իւր թշնամիներից հալածուած փախչում է, առասպելը պատմում է նորա «զհետեակ փախուստն» և զպատգումն և զիդձքս ջրոյն և զարբումն, այլ և ի մօտ հասանիլ սուսերաւորացն» և զյուսուած ի ծով, և բան ի նմանէ՝ ուլունք Շամիրամայ ի ծով: Այլ . . . և Շամիրամ քար: Շամիրամն ուրեմն իւր ուլունքները ծովը ձգելուց յետոյ քար է դառնում:

Ս. Արեղեսն.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ

Խօսող կապիկ. — Բաղդադում (հիւսիսային Ամերիկա) փորձ է արուած կապիկին խօսել սովորեցնել. Քրիզոքիկոս Դ'Օստա, որ այդ փորձն անում է, յաջողել է մի կապիկի սովորեցնել, թէպէտ զեւ ոչ բոլորովին պարզ, անգլիերէն, մամա, այո և ոչ, բառերն արտասանել: Այժմ այդ կապիկը, որի անունը Խամ է, սովորում է ձայնաւոր հընչիւններն արտասանել և խիստ յաջողութիւն է ցոյց տալիս. քիչ դժուարութիւն է կրում բաղաձայն հնչիւններն արտասանելիս: Կապիկը ճաշում է իւր ուսուցչի ընտանիքի հետ. սեղան նստելիս նա իւր որոշ տեղն ունի և անխախտ ուսում է ամեն տեսակի կերակուր: Գիշերը կապիկը հանում է իւր շորերը, ինքը պառկում է մահճակալի վրայ և վրան վերմակ է առնում:

Արեւադարձային երկրներում աւանդութիւն կայ թէ կապիկները խօսել կարող են և համար են ձեւանում, որպէս զի մարդիկ նրանց չաշխատեցնեն:

* * *

Երեկ տարեկան ճանապարհորդ. — Ամերիկայի թերթերը մի ժամանակ լցուած էին այն պատմութեամբ, թէ ինչպէս մի երեք տարեկան աղջիկ, Հեդիլնէ Քրանսիս, մեն մենակ ճանապարհորդել է Նիւ-Եօքքից մինչև Օկլահոմ (Հիւս. Ամերիկա). Երեկայի մայրը մեռնում է, հայրը մտածում է որդու կին ուղարկել պապի մօտ, բայց իւր գործերը չեն ներում, որ երեկային տանի տեղ հասցնի: Երեկային գնում է շոգեկառքի վագոնում, զգեստի վրայ մի յայտարարութիւն է կպցնում, որի մի երեսին գրուած է լինում. «անունս է Հեդիլնէ Քրանսիս, գնում եմ Օկլահոմ, Պապիս» Զեմա Լոկարտի մօտ, ստորագր. փողոց». յայտարարութեան միւս երեսին գրուած էր. «խնդրում են շոգեկառքի վարչութեան ծառայողներին և ճանապարհորդներին բարի և սիրալիւր լինին դէպի մանուկը»:

Երեկայի հետ ճանապարհորդողը շատ լաւ էին վարուում և նա ամենայն յաջողութեամբ և անփորձութեամբ տեղ հասաւ:

* * *

Հոյ երկրի հսկաներ. — Հարաւային բևեռը ճանապարհորդող բելգիական խմբի անդամներից մէկը՝ Դոքտոր Քրեդդիկոս Սուկ հետաքրքիր նկարագրութիւն է անում այն ամերիկեան հնդիկ հսկաների մասին, որ ապրում են Հարաւային Ամերիկայի ծայրում: Մագեւանի նեղուցի մօտ:

Օնաները, այդպէս է կոչուում այն ցեղը, մինչև այժմ պահել են իրենց նախնական վայրենի

ընաւորութիւնը, շատ զարմանալի է, որ քաղաքակրթութիւնը դեռ չի հասել նրանց, Ամենայն հաւանականութեամբ նրանք պատկանում են զեղնամորթ ցեղին. երբէք չեն ժողովուում մի իշխանաւորի հրամանի տակ, այլ ընդհակառակը բաժանուում են մանր խմբերի և յաճախ կոխ են մղում իրար դէմ. նրանք բոլորը ճանաչում են մի ընդհանուր թշնամի, այդ ոսկի փնտուղներն են, որ լցուել են նրանց երկիրը, հսկաները ժամանակ առ ժամանակ յարձակուում են ոսկի փնտուղների՝ եւրոպացիների արօտաւեղիների վրայ. թէպէտ նրանց ամբողջ զինավառութիւնը նետ ու աղեղն է, այնուամենայնիւ ամենայն համաձայնութեամբ կոռուում են եւրոպացոց դէմ և երբէք թիկունք չեն դարձնում նրանց հրացանների տեղացող զնդակների տարափի առաջ:

Օնասները աչքի են ընկնում իրենց վիթխարի հասակով. միջակ հասակը մօտաւորապէս մի սաժէն է, յաճախ պատահում են սաժէնից մի քանի վերջով աւելի հասակով մարդիկ: Նրանց թիւը մօտ 1600 է, բաժանուում են 16 խմբի. Վանայք այնպէս վիթխարի չեն ինչպէս այդ մարդիկ, բայց նրանք էլ աչքի են ընկնում իրենց պինդ կազմուածքով. Աշխարհում ոչ մի ժողովուրդ այդպէս փարթամ կազմուածք չունի, ինչպէս Օնասները. Նոքա բացառապէս որսորդութեամբ են պարապում և բնակութեան համար ոչ տուն ունին, ոչ էլ խրճիթ. ունին միայն մի քանի գաղանի մորթի, որոնցով և պաշտպանուում են փոթորկից ու անձրևից:

* *

Հինգ գրումսմանց մարդ. — Մայիս ամսի վերջերին Ամերիկայից մի մարդ էր եկել Փարիզ, որ 5 գրուանքայ էր կշռում, թերթերի ասելով այդ թղուկը բաւական սիրուն կազմուածք ունէր և տոփորական թղուկներին ոչնչով նման չէ. Հասակը մօտ 13 վերջով է, լաւ ուտում և օրական 5—6 զլանակ է ծխում. Նա ծնուել է Ռուսաստանում 1880 թուին, մազերը բաց խարտեաշ գոյնի են, զլուխը բոլորովին նման է նորածնի գլխին, Թղուկը խօսում է մի քանի լեզուով, բայց գերադասում է ռուսերէնը:

* *

Ճափոնացիների փաղափարութիւնը. — Ճափոնացիների քաղաքավարութիւնը վաղուց յայտնի է աշխարհին. Աերջին ժամանակներս ոստիկանական վարչութեան նոր հրաման ելաւ, թէ ոստիկանական ծառայողները ինչպէս պէտք է վարուեն օտարականների հետ. Առաջին օրէնքն այն է, որ բարեկամական և քաղաքավարի վերաբերմունք պէտք է ցոյց տան այն ճանապարհորդներին, որ հեռու եր-

կրնան իր զալիս. Ճափոնիայում եղող օտարականներից շատ շատերը իմանում են տեղական լեզուն, և ոստիկանական պաշտօնեան պարտաւոր է այդ լեզուով ամենայն քաղաքավարութեամբ դիմել օտարականին, երբէք կոպիտ խօսք չպէտք է ասէ. քննութեան չպէտք է առնի օտարականի հագուստը, շարժուածքի ձևերն ու վերաբերմունքը. որովհետեւ այդ բոլորը վիրաւորական է և օտարականը, եթէ լեզու անգամ չիմանայ, կարող է հասկանալ վերաբերմունքի եղանակից, Պաշտօնեան պէտք է հսկի, որ ուրիշ մարդիկ էլ չքվիրաւորեն օտարականին. Նա երբ շուկայումն է, չպէտք է թոյլ տայ, որ ամբողջ խմբուի նրա շուրջը. եթէ օտարականի շունը կորչի և յայտնի ոստիկանական պաշտօնեային, վերջինս պարտական է գտնելու և տիրոջը հասցնելու. Նրա պաշտօնեան գնում է որ և է օտարականի տուն, որի շունը հաջում է, պէտք է ծառային խնդրի, որ շանը հանգստացնի. եթէ ոստիկանը հարկաւոր գործով պէտք է մի օտարականի մօտ գնայ, պէտք է այնպիսի ժամ ընտրէ, որ ոչ վաղ լինի, ոչ ուշ և ոչ էլ ճաշի ժամանակ. Քաղաքավարի պէտք է լինի, որ դուռը փակած ժամանակ ձայն չտայ, այլ պէտք է զանգը քաշէ, կամ դռան թակը զարնէ. իսկ եթէ ոչ զանգ ունի դուռը, ոչ էլ թակ, պէտք է մատով զգուշութեամբ բաղկէ. երբ ծառան դուռը բանայ, պէտք է հարցնէ ծառային. «Ցանն է արդեօք այս ինչ պարոնը», որի հետ ուզում է գործ ունենալ. և եթէ տանն է, այցեւորման տայ. չէմբը կոխելուց առաջ պէտք է ոտները մաքրի. իսկ սենեակ մտնելուց առաջ, մազերն ու մօրուքը սանրի, որովհետեւ քաղաքակիրթ ազգերի համար անկանոն զգեստով ու անկարգ մազերով ներկայանալը վիրաւորանք է:

* *

Եւրոպական պետութիւնների զօրքերի վիճակագրութիւնը խաղաղութեան և պատերազմի ժամանակ:

Պետութիւնների մէջ շօրքերի շատութեան կողմից առաջին տեղը Ռուսաստանն է բռնում, որ խաղաղութեան ժամանակ 900000 հոգուց բաղկացած բանակ ունի. Երկրորդ տեղը բռնում են Ֆրանսիան և Գերմանիան, որոնցից իւրաքանչիւրը 600000 զինուոր ունի. Աւստրո-Ունգարիան 375000, Իտալիան 300000, Անգլիան 275000. Եւրոպական պետութիւնների զինուորութեան ընդհանուր թիւը խաղաղութեան ժամանակ հասնում է 3,800000-ի:

Պատերազմի ժամանակ այդ թիւը կարող է հինգ կամ վեց անգամ կրկնապատկուել. Ռուսաստանը, Գերմանիան, Ֆրանսիան պատերազմի դաշտ կարող են հանել իւրաքանչիւրը 4 միլիոն զինուոր, Աւստրիան 2,425000, Իտալիան 2,225000,

Տաճկաստանը 775000, Անգլիան 750000 և ինչ: Եւրոպական բոլոր պետութիւնները միասին պատերազմի ժամանակ զինուորեւ կարող են 21 միլիոնից աւելի:

Հետաքրքրական է տեղեկանալ նոյնպէս, թէ որքան ծախս է նստում այդքան զօրքը պահելու համար խաղաղութեան և պատերազմի ժամանակ: Ծախսի շատութեան կողմից առաջին տեղը Անգլիան է բռնում, որ զօրքի և նաւատորմի պահպանութեան համար գործադրում է տարեկան 1,100,000 000 ֆրանկ, Ֆրանսիան ծախսում է 950 միլիոն ֆր., Գերմանիան 900 միլ. ֆր., Աւստրիան 460 միլ., Իտալիան, 380 միլ. ֆր., Եւրոպական բոլոր պետութիւնները միասին խաղաղութեան ժամանակ զօրքի և նաւատորմի համար ծախսում են տարեկան 5,500,000,000 ֆր., Իսկ եթէ բոլոր զօրքը զինուորիչ կամենան տարեկան ծախսը կլինի 32 միլիարդ, այսինքն օրական 100 միլիոն ֆրանկ:

* *

Անտոյտ մաքսանկեր. Վերջին ժամանակներս նիւ-եօրքի մաքսատանը ձերբակալուեցաւ Փարիզի «Վոդեվիլ» թատրոնի նախկին գերասանուհիներից մէկը, որ մեղադրուում է 400 հազար դոլարի բրիլիանտներ առանց մաքսի փախցնելու համար, Խորամանկ մաքսանենդը յաջողել էր չորս անգամ Եւրոպայից Ամերիկա գնալ և վերադառնալ խուսափելով մաքսատան ծառայողների ձեռքից միշտ հետեւեալ անգութ միջոցը գործադրելով. Գերասանուհին ամեն անգամ մի մեծ շուն ունէր հետը, ինչպէս և վերջին անգամ. Ինչպէս առաջ, այնպէս էլ այս անգամ մաքսանենդ արտիստուհուն հետախուզութեան ենթարկեցին, բայց ոչինչ չգտան. Սակայն ձերբակալութեան օրը շունը սատակեց և մաքսատան պաշտօնեաները կասկածի մէջ ընկան այն երեւոյթից և վճռեցին ճշել շան փորը. բանից երևաց, որ պաշտօնեաների կասկածն ի զուր չէր. շան փորը լցուած էր սղաճանքով: Գերասանուհին սովորութիւն է ունեցել Ամերիկայից հեռանալուց առաջ երեք օր իւր շանը սոված պահել և ապա մի կտորների հետ կլանել էր տալիս թանգագին քարերի հատիկները, Հայրենիք դառնալով՝ ագահ կինը դժբաղդ կենդանուն կորստում էր և ստափոքից թանգագին քարերը հանում:

* *

«Ձեր երեխաներին մի կարիչ անգամ զինի կամ ուրիշ ոգելից խմիչ մի տուէք».— Այս կոչումն է անում ծնողներին գերմանացի մի բժիշկ, որ երկար տարիներ մանուկների բուժարանի տեսուչ է եղել: Դր. Հիտլիմանը առաջ ուրիշ կարծիք ունէր. նա համոզուած էր, թէ ճաշի ժամանակ մանուկներին կէս բաժակ գինի մատուցանելով՝ կարելի է ոչնչացնել նոցա մէջ երևան եկած թուլութեան, սակաւարիւնութեան հիւանդութիւնը: Բայց երկարատե և ուշադիր ցննութիւնը բժշկին համոզեց, որ ընդհանրապէս ոգելից խմիչք գործ ածող մանուկները

թեթեւ գրգռից յետոյ՝ կորցնում են իրենց աշխուժութիւնն ու զբօսնելու ժամանակ վաղելուցանելութիւնը: «Հազարաւոր մանուկների վերայ անձնական փորձերս աչքի առաջ ունենալով»՝ վճռական կերպով ասել եմ, որ մանուկներին ոգելից խմիչք տալուց ոչ մի օգուտ չեմ տեսել, բայց ընդհանրապէս վկայ եմ եղել թէ ինչպէս ոգելից ըմպելիքները անմիջական կամ կողմնակի վնասակար հետեւեցնեն թողնում մանուկների մարմնի և հոգու վերայ»:

* *

Վիճակագրութիւնը կարեւոր նշանակութիւն ունի ինչպէս երկրի տնտեսական վիճակը, այնպէս էլ բարոյականը ուսումնասիրելու համար: Velkszeitung-ը հետեւեալ թուանշաններն է բերում այլ և այլ պետութիւնների մէջ կատարուած մարդասպանութիւնների կամ նոյն նպատակով կատարուած փորձերի համար: Գերմանիայում 55 միլ. բնակչւնների մէջ 530 հոգի զատի են ենթարկուում մարդասպանութեան համար: Ֆրանսիայում 38 միլ. 609, Սպանիայում 28 միլ. բն. 480, Իտալիայում 400 հ., որոնցից դատաստանի ենթարկուում 2000-2200 հոգի: Այդպիսով Իտալիան ոճրագործութիւններով յայտնի երկրներից առաջինն է:

* *

Մեր ընթերցողներից շատերին յայտնի կլինի, որ հիւսիս արեւմտեան Իտալիայում՝ Ֆրանսիայի սահմանի վերայ գտնուած Մոնթե-Կառլոյ փոքրիկ քաղաքը նշանաւոր է նորանով, որ ամեն տարի այնտեղ բազմաթիւ ճանապարհորդներ են հաւաքուում իրենց բաղդը վիճակախաղի մէջ փորձելու համար: Իրաւամբ այդ քաղաքը «դժբաղդութեան վայր» կամ «վիճակախաղի դժոխք» է կոչւում. որովհետեւ շատերը այդտեղ կորցրել են ոչ միայն իրենց դրոյքը, այլ և իրենց կեանքը: Ev. luth. Kz-ի ասելով՝ թէպէտ հաստատութիւնը անցեալ տարուայ համեմատութեամբ աւելի քիչ՝ (24 միլ. ֆր., իսկ անցեալ տարի 27 միլ.) եկամուտ է ունեցել, բայց ինքնասպանների թիւը մեծ է քան անցեալ տարի: Այս տարուայ ինքնասպանութիւնների թիւը 37 է, չհաշուելով բազմաթիւ «դժբաղդութեան դէպքեր»ը, որ դարձեալ ինքնասպանութիւն պէտք է հասկանալ: Մոնթե-Կառլոյ ինքնասպանները «սովորական գերեզմանատանը» Campo Santu-ում չեն թաղուում, այլ մի առանձին հանգստարանում, որ Campo infernale-է կոչւում: Ինքնասպանների դաբաղներն էլ զանազանուում են միւսներից. շատ պարզ է այն, չորս անտաշ տախտակներից բաղկացած, որ մի նեղ հասարակ կառքի վերայ դրած՝ գիշերը հանգըտարան են տանում և թաղում, Իրաւունք չկայ այդ գերեզմանատանը ինքնասպանների վերայ ոչ խաչ, ոչ արձան կանգնել, ոչ արձանագրութիւն դրել: Մի սև ձողի վերայ նշանակուում է միայն ինքնասպանի չը, որ համապատասխան է հաստատութեան մէջ պահուած ինքնասպանների թուահամարին: 1860 թուից մինչև այժմ 2000 ինքնասպաններ թաղուած են Campo infernale-ում:

ՅԱԼԵԼՈՒԱԾ

(ԹՈՒՂԹ ՄԵԽԹԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ, ՈՐ ԳՈՇՆ
ԿՈԶԻՐԸ.)

(Շարունակութիւն) *

Իսկ խաչեցար ասելոյ ոչ ի հարց միայն է՝
այլ ի մարգարից ¹ գուշակեալ և յաւրինաց նկարա-
գրեալ և յառաքելոց եղեալ և հրըշտակաց վկա-
ել ², և որպէս պատմէ ներստոսիս հայրապետն
հոռմայ ³, եթէ ոչ եղև հնար Յուսիփայ ⁴ ի ջու-
ցանել զմարմինն ի խաչէն, զի փայլատակունք հա-
տանէին ի փորուածէ բեւոռացն և ոչ կարէր հան-
դարտել, ապա զձեռն տարածելով ⁵ աղաթեաց ⁶
այսպէս ասելով. սուրբ Աստուած, սուրբ և հզոր,
սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողոր-
մեայ ⁷ մեզ. և երկցս զայս ասելով իջոյց . . . ⁸
և պատեաց: Իսկ առաքելոցն յաւուրսն ⁹ ուրբաթի
և ի չորեքշաբթի նախ զայս ասէին կցորդիւ և
ապա գիրս ընթերցեալ ¹⁰ պատարագ մատուցանէ-
ին, ըստ արեւնոյ ոչ եղին, այլ ըստ արեւոց հան-
դիպմանց ¹¹ փոխեալ ¹², որպէս ի յարութեանն զա-
րերն ¹³ ասել, և յել ¹⁴ տնաւրինականն, ուստի
յայտ է թէ Որդւոյ ասի և ոչ երրորդութեանն, և
ի փոխել ¹⁵ Աստուածամարն, և զկնի երկց ¹⁶ ա-
ւուրց՝ բացեալ զգերեզման ¹⁷ ոչ գտին զմարմինն.

ապա Հոգի սուրբ աղբեալ ¹ զփոխիլն առաքելոցն՝
Թոմաս ² առաքեալն աղաթեաց. Փառաւորեալ
միշտ սուրբ կոյս ³ Աստուածածին Մարիամ, մա-
տո զաղաչանս մեր որդոյ քո և Աստուծոյ ⁴ մե-
րոյ. զոր և այլ առաքեալքն առեալ եղին զկնի ա-
ղաթիցն Յուսիփայ ⁵, որ է սուրբ Աստուածն,
և այսոք ⁶ կա ի գիրսն ներստոսայ ⁷ հոռմայեց-
ոյ, որ կանոնաց լրմունք կոչին, վասն յիշատակի
եկեղեցւոյ Քրիստոսի զայս բանս գրողմէ և գրէ ի
գիրս զատկաց, զոր ընթերցեալ Յովհաննու ⁸ Ոսկե-
բերանի, կարգեց յել ⁹ ժամանակի. զոր արգե-
լուն թոփեւեանքն ¹⁰, թէ զՈրդինն խորհին, և
առ ժամանակ ինչ դարարէին բանքն, և ապա կիւ-
րեղ ընդդէմ նեստորի կարգեաց ի ժողովն Եփե-
սոսի, և ասացին. Միածին Որդի և Բանդ. Աստու-
ած, և զսուրբ ¹¹. Աստուածն խաչեցարին հանդերձ,
զոր բարձին ի ժողովս Քաղկեդոնի, որպէս գրէ Պետ-
րոս Անդրեասին ¹² զամենայն եղեալսն ի հայք. գրէ
և Կիրղոս, գրէ և Տիմոթէոս. Յայտոսիկ լուեալ
մերն Իսահակ հայրապետն ¹³, այնուհետև հաս-
տատեաց ասել խաչեցար, թէպէտ ¹⁴ ի Լուսաւոր-
չէն կարգեալ էր, և յետոյ հարքն մեր վասն նես-
տորի աղանդին ժողովեալ ի Դուին և ի Մանազկերտ,
և եղին սահման եթէ որ ոչ ասէ զխաչեցարն՝ յա-
մենայն սրբոց զգովեալն, եղիցի նշովեալ, զի զե-
րախտին Քրիստոսի յիշեմք, և ոչ թշնամանիմք.
զի հրըշտակք և առաքեալ ¹⁵ Պաւղոս նովաւ պար-
ծին:

Իսկ վասն առաջաւորացն ¹⁶ պահոց այսպէս
գտաք գրեալ. զի յորժամ գնար Տրդատ և սուրբն
Գրիգոր ի Հռոմ, և միարանութեամբ ¹⁷ զաշինս ե-
ղին՝ վասն զԼուսաւորիչն և զՏրդատ պատուելոյ
զառաջաւոր պահքն ¹⁸ յիւրեանց ամիսն եղին, պահ-
եալ ¹⁹ ի Վոստանդիանոսի պահոցն տեղիս. և մեք
զԱնդրեաստոս և զՎոստանդիանոս պատուեցաք, և ի

* Տես Արարատ 1901 թ. համար Ա. հր. 55:

1. ի մարգարից.
2. եւ ի հրեշտակաց վկայեալ.
3. Հոռմայ.
4. Յովսեփայ.
5. տարածեալ.
6. Ա. աղօթից.
7. ողորմեան.
8. ի խաչէն.
9. յաւուրս.
10. Օ. ի.
11. Ա. ընթերցեալ գիրս.
12. հանդիպման.
13. փոխել.
14. գյարեարն.
15. յայլ.
16. ի փոխել.
17. Օ. երկց.
18. զգերեզման.

1. Հոգին սուրբ աղբիլ.
2. Թովմաս.
3. կոյս.
4. Աստուծոյ.
5. Յովսեփայ.
6. ա. այսորիկ թ. այսոսիկ.
7. ի գիրս ներստոսայ.
8. Յովսեփայ.
9. յիւրեմ.
10. Թեոփիլանիս.
11. սուրբ.
12. Անթիոքացի.
13. թ. հայրապետ.
14. րեպէս եւ.
15. առաջեալ.
16. առաջաւորաց.
17. միարանութեամբ.
18. զյառաջաւոր պահքն.
19. պահել.

կատարման առաջադրացն Տրդատայ և Կոստանդիանոսի տաւնէաք¹ ընդ նոսայ, և նոքա ընդ մեզ. զոր երբարձ Մարկիանոս ի ժողովն Քաղկեդոնի, Եւ իրրե երբարձ զպահանձն² խափանեցաւ և տաւնեալ. ³ իսկ մեք զմեր Լուսաւորչին հաստատեալ կարգն⁴ պահեցաք:

Արդ, զի ի բաժանմունսն՝ են որ ի սատանաէ⁵ է, որպէս մանիքեցիքն, ⁶ և այլքն նմանք նոցայ, և ի փառասիրութենէ, որպէս ժողովն Քաղկեդոնի, և յանկարութենէ, որպէս հայոց կարգաց⁷ եկեղեցւոց, և յանձնիչխանութենէ, որպէս կարծեւ իւրաքանչիւր ազգաց ոք⁸ լաւ լինել, և է յանգիստութենէ և յանուսումնութենէ, որպէս իւրաքանչիւր ազգս տեսանեմք արտաքոյ գրոց վկայութեան հակառակիլ, — վասն⁹ անհնարին տեսանեմք զգալն ի միաբանութիւն, զի ամբարտաւանել¹⁰ ոչ հնազանդին միմեանց, և բարձան բարկաշտ թագաւորքն յունաց և հռոմոց, ¹¹ զի նոքաք լինէր տիեզերական ժողովն, և զի չորք էին ազգ հիմն ժողովոյ՝ ըստ չորից աւետարանչացն, յոյնք և հռոմք, հայք և ասորիք. զի չորից ազգաց հայրապետք էին մեծամեծ¹² ժողովն՝ ի նիկիա և ի Բիզանդիայ¹³ և յԵփեսոս, և թէ իւրաքանչիւր զիւրն թողոյր զխոսելին և առնոյր զգովելին՝ լինէր միաբանութիւն ազգաց. և թէ չորք ազգ միաբանէին՝ ամենայն ազգ ընդ նոսա միաբանէին, զի վիրք զյունաց¹⁴ ունին¹⁵, և նոքա միաբանէին ընդ նոսայ, Եւ արդ այսպէս լինէր, թէ զգլխաւոր ¹⁶ իրս ուղղէին, մանրագունիցն չլինէր հակառակութիւն, և այս են գլխաւորքն. զժողովն Քաղկեդոնի նղովէին և զերեց սուրբ ժողովոյ ¹⁷ զաւանդեալն հաստատէին զհաւատս և զտաւն և զխմոր և ըզջուր խափանէին, և ամենեքեան գրոց վկայութեամբ միմեանց հնազանդէին՝ զԱստուածն ուրախաւնէին¹⁸:

Այլ զի թերին ասացաք զամենայն ազգաց, և այժմ զգովելն ասացից. Յոյնք իմաստունք են և ողորմածք, ուսեալք ի Յոհանէ¹⁹ Ոսկեբերանէ. Հռոմք

սգասաք ¹ են աղաւթից և հնազանդ ² առաջնորդաց. ասորիք խոնարհք են և ճգնողք, հայք պահողք են և ողորմած ⁵ գերեւոց և եկեղեցականաց, սրբութեան սիրողք. վերք սրբոց և վանորէից ⁴ մեծարողք, և անբամբաս առաջնորդաց: Բայց մի՞թէ խափանի չար նախանձն սատանայի, որ զչարն տեսանել տայ և զբարին ոչ: Բայց կարծի թէ չտայ մեղք աշխարհին ⁵ առնել, լաւ էր, թէ զայն ընտրէաք, որ զթշնամութիւն բառնէաք ի միմեանց և բարեկամ լինէաք և զկարգ միմեանց չհայհոյէաք: Զի Աստուած կարող էր և զամենայն ազգ մի առնել, այլ բռնադատեաց ⁶ զմեզ և զամենայն ազգի ընկալաւ զպաշտաւն ⁷ և զկարգ, մինչ ի ժամանակ դատաստանին թոյլ տալով: Զի Եւ, ազգաց ⁸ չտեսանեմք այնքան պատճառք ⁹, որ անընդունելի առնէ Աստուած զհաւատ ¹⁰ կամ զտաւն ¹¹, և նա ճանաչէ ¹² զիւրաքանչիւրոցն զարժանաւորութիւն: Այլ զարիանոսաց ¹³ չընդունէ և ոչինչ ի կարգաց, զի արարած ասեն զՈրդի, նշնապէս զհոգեմարտից և զենեմիանոսաց ¹⁴, զնեստորականաց և զԵւտիքիանոսաց ¹⁵ և զնաւատիանոսաց, և զսոցին նմանեաց, Այլ թէ ասացել հինկ աղգդ ¹⁶ ոչ կարեն միաբանել, բայց կարող են թշնամիք միմեանց ¹⁷ չլինել, զխաչ և զեկեղեցի միմեանց ընդունել երկրպագութեամբ. բայց այնքան սատանայ էարկ զատելութիւն ¹⁸, զի խաչ և զեկեղեցի միմեանց անարգեն և նախատեն ¹⁹, որով և Քրիստոս հայհոյի: Զի որպէս հարկուոր ընկալաւ Աստուած զբաժանումն լեզուացն, մի՞թէ և զայս ընկալաւ զբաժանումն կրաւնից, զի միմեանց նախանձով զբարին դործիցեն և ոչ չար: Արդ, բարիատեացն սատանայ զբարիս խափանէր ²⁰ և զչարն յորդորէ առնել, զի յոյնք և վիրք այնքան բամբասողք են հայոց, զի զեկեղեցի աւրհնեալ ²¹ քակեն և զսեղան, յորոյ վերայ պատարագեալ է Քրիստոս, արտաքս ձգեն, և ասեն շուն

1. Ա. sol h.
2. Ա. Ո. զպահան.
3. solելն.
4. զխաղեալն նստաստուն.
5. սասանայէ.
6. մակիեցիք.
7. կարգաց հայոց.
8. յիւրաքանչիւր ազգաց ոք.
9. եւ վասն այն.
10. ամբարտաւանել.
11. հռոմոց եւ յունաց.
12. ի մեծամեծ.
13. Ա. ի Բուզանդիա. Բ. ի Բիզանդիա.
14. զնունացն.
15. Օ. ունեին.
16. Ա. գլխաւորք.
17. ժողովոյն.
18. Ա. յիւնք.
19. ի Յովնանէ.

1. զգաստ.
2. հնազանդ.
3. ողորմած.
4. վանորէից.
5. աշխարհի գրարիւն.
6. յռնադատեաց.
7. զպաշտուն.
8. ազգաց.
9. պատճառ.
10. Օ. զհաւատ.
11. զտաւն.
12. ճանաչէ.
13. զարիանոսացն.
14. զԵւտիքիանոսաց.
15. Օ. զնեստորականաց եւ զԵւտիքիանոսաց.
16. սատանայ եւ ազգաց.
17. միմեանց ընդունել.
18. զատելութիւն.
19. առնել եւ անարգել.
20. խափան.
21. զորհնալ.

զենուլ ¹ յեկեղեցի հայոց, և այնպէս զաւրհնու-
թիւն հանել զհայոց, զայդ միայն Յուդիանոս արար
ուրացողն Բրիստոսի՝ զմկրտութիւն ² իւր շան ար-
եամբ կամեցաւ լուծանել, եւ արդ յոյնք և վիրք
և հայք ³ զմկրտութիւն միմեանց կամին լուծանել՝
կրկին մկրտելով զմիմեանս, զոր ընդդէմ՝ կանոնաց
գործեն. զի մի է Բրիստոս և մի մկրտութիւն, * և
յաղաքս այնոցիկ հարկ է ցուցանել ⁴, թէ զոր ար-
ժան է մկրտել յաղգաց և զոր ոչ, յորժամ դան ի
կաթուղիկէ եկեղեցւոյ հաւատս՝ զորս կնքաւորել
կամ զորս ⁵ սուրբ իւզովն աւծանել, կամ որոց ⁶
միայն աղաթս առնել, կամ զիւրդ զհրայսս ⁷ և
զհեթանոսս մկրտեալ և լուսաւորեալ ⁸ սուրբ աւա-
ղանաւ, կամ զաւակ ⁹ Բրիստոսէի որպէս մկր-
տեալ ¹⁰: Զի որք կամիցին Աստուծոյ երկրւղիւ ¹¹
զհետ լինել առանց ծուլութեան՝ զհաճոյսն Աս-
տուծոյ կատարիցեն, ապա թէ ոք ծուլացի և կամ
արհամարհիցէ և թերահատար առնիցէ յԱստու-
ծային կարգէն՝ մեք զարծաթն արկցուք ի սեղանա-
ւորս, իսկ Տէրն եկեալ զիւրն պահանջիցէ ¹² տո-
կոսիւք, և մեք անպարտ գտցուք:

Եւ արդ այսպէս ¹³ պարտ է ընդունել զհեր-
ձուածողն ¹⁴ յեկեղեցի Աստուծոյ՝ զարիտս, ¹⁵
կաթարոսս ¹⁶, զմակեղոնիանոսս, զսամբատիա-
նոսս ¹⁷, զնաւատիանոսս, զչորեքտասանեակս ¹⁸ և
որք զչորորդութիւն խոստովանին, և զապաւղի-
նարիտս. սոքայ ամենեքեան նշովեսցեն նախ
զհեցուածս ¹⁹, որում ²⁰ մոլորեալ էին, և ապա
զամենայն հերձուածս, յորում ²¹ հակառակ է ող-
ջամիտ վարդապետութեւ . . . եղեցոյ, ²² և
յետ այսորիկ ուսցին զճշմարիտ հաւատս եկեղե-
ցւոյ, և ապա կնքէ քահանէն ²³ զճակատն և սիրտ-

սրն և ¹ և զամենայն զգայարանս ² սուրբ մե-
ռոնաւն, որպէս թէ այժմ՝ լուսաւորեալ եկին ի
հաղորդութիւն ի վրկական և ի ճշմարիտ արեան ³
Բրիստոսի. իսկ մկրտութեան վերստին չեն պէտք՝
լուացման ջրոյն, և արասցէ այսպէս. արժան է պա-
հել աւուրս ԵԺ. և պարապեալ ⁴ աղաւթից ա-
ռաւօտուն ⁵ և երեկոյն, և աշակերտեալ ⁶ զմերս,
եւ ապա կացուցանէ զնոսայ ⁷ առաջի սուրբ աւա-
ղանին, և ասել տայ այսպէս. նշովեալ այս անուն
հերձուած, յորում իւրն ⁸ էր և հաւանակիցք նո-
րա, և խորոզք ⁹ զնորայսն, քանզի հրաժարիմք
ի նմանէ և յամենայն հերձուածական նորա յա-
ղանդոյն ¹⁰, և հաւատամք ի մի Տէր և միանական
սուրբ Երրորդութիւն ¹¹ ըստ աւանդութեան սուրբ
հարցն, ուղիղ դաւանել զբանն ճշմարտութեան. և
ասել տայ մի մի ¹² զբան, և ասէ ցնա քահանայն
երիցս ¹³. հաւատամ ¹⁴ ի միանական սուրբ Երրոր-
դութիւն ¹⁵, և նա պատասխանի տայ, թէ՝ հաւա-
տամ. իսկ թէ չգիտիցէ խաւսել՝ թարգման կալցէ,
և խոնարհեցուցանելով զնորադարձն և ունի քա-
հանայն զձեռն ի վերա գլխոյն և ասէ զաղաթս
զայս. Աստուած, Փրկիչ մեր, որ կամիս զամենայն
մարդկան զկեալ և ի գիտութիւն ճշմարտութիւն ¹⁶
գալ *, ընկալ զծառայս քո զայս անուն, զհազիւ
կարացեալս մաքրել ի մոլորութենէ և ցանկացեալ
գալ ի գիտութիւն քոց ճշմարտութիւնդ ¹⁷, քան-
զի դու ասացեր. նաեւ այլ ևս ոչխարք են իմ ¹⁸,
որ ոչ են այսմ ¹⁹ գաւթէ ²⁰, և զայն ևս պարտ է
ինձ ածել ²¹ այսր, և եղիցին մի հաւտ և մի հո-
վիւ **. հովուեալ զայս առ ի քէն գիտութեամբ ճշ-

1. Ա. զեկեղ. ք. զեկեղ.
 2. զմկրտութիւն.
 3. եւ հայք եւ վիրք.
 4. այնորիկ հարկեցուցանել.
 5. զոր.
 6. որոյ.
 7. զհրայս.
 8. մկրտել եւ լուսաւորել.
 9. զգաւակ.
 10. մկրտել.
 11. երկիւղն.
 12. տոկոսիւք.
 13. Ա. Օ. այսպէս.
 14. զհերձուածողն.
 15. զարիտս.
 16. զկարոս.
 17. Ա. զամբատիանոս. ք. զսամբատիանոս
 18. Ա. զչորեքտասանակս.
 19. զհերձուածն.
 20. յորում.
 21. որ.
 22. վարդապետութեան եկեղեցւոյ.
 23. քահանայն.
- * Եփես. Դ. 6.

1. զսիրտն.
 2. զգայարանն.
 3. արեան.
 4. պարապել.
 5. առաւօթն.
 6. աշակերտել.
 7. կացուցանել զնոսա քահանայն.
 8. մերն.
 9. խորոզք.
 10. աղանդոյն.
 11. Երրորդութիւն.
 12. զմի մի.
 13. Ա. երից.
 14. հաւատս.
 15. Երրորդութիւն.
 16. ճշմարտութեան.
 17. ճշմարտութեանդ.
 18. Ա. իմ են.
 19. յայսմ.
 20. Բ. գաւթի.
 21. Բ. ածել ինձ.
- * Ա. Տիմ. Բ. 4.
- ** Յովսէփ. Ժ. 16.

մարտել լաւ ներգործութեամբ սրբոց քոց¹ և արժանաւորեալ զսայ կնքոյ քո աստուածային մեռոնիդ և սրբոյ Հոգոյ² անկարկութեանդ և հաղորդութեան պատուական մարմնոյ և արեան Բրիստոսի քո և վերայայտեայ զսա կատարեալ ծառաքոյ զի ընդ հաւտի քո զուգաթուեցի³ և սա՛ ի փառս և ի գովութեան⁴ մեծութեան քոյ զի քո է զաւրութիւն և փառք այժմ և յաւիտեանս յաւիտենից⁵ ամէն։ Եւ որպէս յառաջն ասացի աւծանէ զնա որպէս նորկնիք⁶ և դարձեալ աղաթէ զայս։ Տէր Աստուած մեր, որ արժանի աւրարեբ վերայ յայտել⁷ կատարել ծառայի քո զայս ակուն, ի ձեռն որ ի քեզ ուղղափառ հաւատով⁸ և կնքոյ սուրբ մեռոնի դու Տէր ամենայն, զառ ի քէն ճշմարիտ հաւատի սայ հաւատա⁹ զարգացոյ զսա արդարութեամբ և ամենայն շնորհաւք զարդարեայ, քանզի աւրհնի և փառաւորի ամենապատիւ և մեծափայլելուչ անունդ Հաւր և Որդոյ և սուրբ Հոգւոյդ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Իսկ նեստորիանոսաց, եւտիքիանոսաց¹⁰ և այլ նոյնպիսի հերձուածողաց տալ ի¹¹ խոստովանութիւն և նզովեալ¹² զհերձուածս յորում են¹³ հերձուածք, աւծման չեն պէտք, բայց առին աղաթս այս ի վերայ։ Տէր Աստուած զաւրութեանց, Աստուած հոգւոց և ամենայն մարմնոց, Աստուած ապաշխարողաց, որ զամենայն մարդիկ կամիս, զի կեցցեն և ի¹⁴ գիտութիւն ճշմարտութիւն եկեցցեն, որ զպատրեալս ի մտախաբ վարդապետութենէ դարձուցանես ի փրկութիւն, դու Տէր ամենակալ, ընկն' զծառայս, որ զերծաւ յորոգայթից սատանի և ընթացաւ ի սուրբ եկեղեցի քոյ վասն որոյ պաղատիմք և աղաչեմք զքեզ, արա՛ լինել ի համար ընդ այնոսիկ, որ արեամբ քո փրկեցան, և պահեայ զսա ի մահաբեր նետից թշնամոյն։ զի մեռեալ էր և եկաց, կորուսեալ էր և գտաւ * և տուր¹⁵ սմա

ամրիծ և անարատ խոստովանել զքեզ և ճշմարտութեամբ փառս տալ Հաւր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյդ¹ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից։ Իսկ զսիմոնացիս և զմիւս սիմոնացիս և զկեղեղացիս և զեմիանոսս², որք միոյ հակառակ երկու մկրտին, և զմոնտանոսս և զարտիմոնացիս, և զսաբելացիս և զփոիւգացիս, որք զորդե հայրութիւն ուսուցանեն, և որք ի Պաւղոսէ Սամուսացոյ³ են խաբեալք, զմանիքեցիս և զմանինեցիս, զմարիոնացիս, զվաղենտիոսս, զպեպուգացիս, զփոտիանոսս, զսնտացիս,⁴ զապաղիւնարոսս, զկերթիւանոսս,⁵ զերգրինացիս, զմենանդրացիս,⁶ և որ այլ այսպիսի հերցուածողք⁷ իցէ, պարտ է իբրեւ զհեթանոսս և իբրեւ զհրայսս⁸ մկրտեալ, ⁹ և թէ զինչ են աղանդ նոցայ և որպէս ի դեպ է մկրտել և յոր աւուրս, զի մի լիցի յերկարութիւն ճառի՝ չառաք ի մէջ։ Արդ, այս սահմանք հայրապետացն է¹⁰ առաջնոց, զոր շնորհաւք սուրբ¹¹ Հոգւոյն արարել քննութիւն այգպէս կարգեցին։ Արդ զի¹² զարիանոսաց և զհոգեմարտից ցուցին և սոցին¹³ նմանեաց ոչ ի ջուր մկրտել, այլ խոստովանիլ զուղիղ հաւատն և նզովել զհերձուածն, և աւծանել միայն և աղաթել ի վերայ նորայ,¹⁴ իսկ զաղանդաւորս¹⁵ իբրեւ զհեթանոսս և զհրայսս¹⁶ մկրտել, զի բազումք ի նոցանէ անաստուածք և դիւապաշտք և կախարդք են, զոր պարտ է ամենայնիւ մկրտել։ Իսկ զնեստորիոսս¹⁷ և զեւտիքիոսս ոչ մկրտել և ոչ աւծանել, այլ ուղիղ խոստովանիլ և աղաթելք սրբել, Արդ, բարձեալ են աղանդաւորք շնորհաւքն Բրիստոսի,¹⁸ և արիանոսքն և նոցին նմանք,¹⁹ Արդ յայտ է, զի յոյնք և վիքք և հայք յոյժ մեղանչեն զմիմեանս մկրտելով և աւծանելով, զի հայք ամբաստեն²⁰ զյոյնս և զվիրս վասն երկու

1. սրբոց եւ փառաւորեալ առաքելոց.
2. Հոգւոյդ.
3. Ա. զուգաթուեցի. Բ. զուգաթուեցի.
4. Ա. ի գովութիւն.
5. Ա. օ. յաւիտենից. Բ. կրճատ.
6. նորակնիք.
7. Ա. վերայայտեալ. Բ. վերայայտել.
8. հաւատով.
9. սա հաւատաց.
10. եւ եւսիփաւնասաց.
11. Օ. ի
12. նզովել.
13. ամենայն.
14. Ա. Օ. կեցցեն եւ ի Բ. զի ամենայն մարդիկ զիստրիւն.
15. եւ արդ տուր.
- * Դուկ. ԺԵ. 32.

1. Ա. Օ. եւ ս. Հոգւոյդ ք. Հոգւոյ սրբոյ.
2. Ա. զեւսիփաւնաս. ք. զեւսիփաւնաս.
3. Ա. Սամուսացոյ. Բ. Սամուսացոյ.
4. Ա. զսնտացիս.
5. Ա. զերգրինոս. Բ. զերգրինոս.
6. զերգրինացիս, զեւսիփաւնացիս.
7. հերձուածող.
8. զհրէայս.
9. մկրտել.
10. Եւ հայրապետացն.
11. Օ. սուրբ.
12. Օ. զի.
13. զսոցին.
14. նոցա.
15. զաղանդաւորսն.
16. զհրէայս.
17. զնեստորիոս.
18. զնորհոֆն Բրիստոսի բարձեալ եւ աղանդաւորք.
19. նմանք.
20. ամբաստանեն.

բնութեան¹ ասելոյն անմիաւոր՝ զնեստորին ունելլ
և նորա զհայք բամբասեն զւտիքէին ունելլ վասն
միաբանութիւն² ասելոյն, և ահա յայտ է և գի-
տելի է, զի մի բնութիւն ասեմք՝ ոչ զմարդկու-
թիւնն ուրանամք, որպէս Եւտիքես³ այլ վասն
անձառ միաւորութեան⁴ մի ասեմք, և նորա ան-
գիտարար դայթակղին: Այլ թէ նոցայն այսպէս
մեզ կարծի զնեստորին ունելլ, զի երկու բնութիւն
է՝ ճշմարտիւ, բայց թէ յատկութեան⁶ տան՝ այլ
ասել զմարդն և այլ⁷ զԲանն և անագան⁸ յաս-
տուածանալ մարմնոյն, զայդ անգիտանալ, զի
այդ նեստորի է, բայց առ ի քննել զյոյնս՝ այս-
պէս ծանեալ, եթէ յաղագս Եւտիքեսայ ասեն զատ-
կութիւնն⁹ միշտ մարմնոյ¹⁰ և վասն այդ¹¹ ի նես-
տորին կարծի քարշել, սակայն ի ճշմարտեց¹² ու-
սաք ի հարցն առաջնոց, թէ ծածկութիւն նեստո-
րի¹³ է ժողովոյն Քաղկեդոնի խոստովանութիւնն,
զոր ընդունին յոյք, և վերք նոցայ աշակերտեալք,
զի և այդ ժողովոյն¹⁴ Քաղկեդոնի ասացաւ, թէ
յորմէ հետէ զնեստորին եղիք¹⁵ սահման՝ զնես-
տոր ընդէն նշովք¹⁶, վասն որոյ այսոցիկ¹⁷ վճիռ
հաստանել ոչ կարեմք, Եւ թէպէտ ասացել եղև,
զի ոչ ճշմարտութեամբ զմահ խաչին խոստովա-
նին՝ զդարձեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի արժան
է մկրտել, զի առաքել ի մահ Տեառն ասէ մկր-
տել, ¹⁸ Զի թէ աստուածութիւնն ոչ էր ի ժամ
մահու ընդ նմա, և մարդ մեռաւ՝ ոչ փրկեցաք ի
մահուանէ, զի մարդ փրկել ոչ կարէ, Եւ արդ,
թէպէտ ¹⁹ յոյք և վերք և հայք ²⁰ այնպէս էին,
որ ²¹ կարծեն միմեանց՝ ոչ է հրաման մկրտել, որ-
պէս ցուցաք: Արդ, չիք ինչ պատճառ մկր-
տելո զմիմեանս, քան զանգիտութիւն և զամբար-
տաւանութիւն, և զաղթասիրութիւն, ²² և որք
յանդգնեն զայդ առնել՝ ցուցցեն թէ զոր

Քրիստոս թողուն և կամ զորն խոստանին, ¹
ահա ցուցին ² հարքն, զի ոչ զնեստորիոս—³ և ոչ
զԵւտիքիանոսս արժան է մկրտել, և կամ աւծանել,
այլ միայն խոստովանութեամբ և աղաւթիք սրբել,
նաև ևս երիոս ⁴ ցուցանէ, և վասն այդոցիկ և պա-
տահմունք՝ որք ընկալան զժողովն Քաղկեդոնի և
զղջացան, թէ որպէս հարք ⁵ ուղղափառ ապաշխա-
րութեամբ ի նոյն կարգ հաստատեցին, որպէս արար
Պետրոս ծանրախաւս զԱկակ զԲիւզանդիայ ⁶ զհայ-
րապետն, յորժամ դարձաւ յաղանդէ ժողովոյն
Քաղկեդոնի, Արդ յայտնի է, զի որք ի հայոց ի
յոյնս կամ ի վիրս դառնան՝ վասն փառաց աշխար-
հի է և վասն հեշտութեան մարմնոյն՝ թողեալ
զփառս Աստուծոյ, զաշխարհի և զմարդկան առ-
նուն, որպէս ասաց Տէր, ⁷ դատին այնպիսիքն իրր
զուրացող ճշմարտութեան: ⁸ Արդ, այլ ինչ հնար
բառնալոյ զայդ հակառակութիւնդ, ոչ տեսանեմք,
բայց թէ միմեանց ⁹ հաւանելն և կալ յիւրաքան-
չիւր կարգի ամենայն ազգ, մինչ այց առնէ Աս-
տուած և յարուցանէ թագաւ որք ազգաց, որ կա-
րող լինի տիեզերական ժողով առնել:

Այլ արդ տեսանեմք, զի հայք և յոյք և վերք, ասո-
րիք և հոռութք ճշմարիտ Նորորդութիւն¹⁰ խոստովանին
և զՔրիստոս Աստուած—ճշմարիտ Որդի Աստուծոյ,
թէպէտ և ի տնաւութիւնն¹¹ այլայլեն, և զՄա-
րիամ Աստուածածին թէ չիցէ ի կարծեաց նես-
տորի, և զխաչ՝ Աստուծոյ խաչ, առ հայս ¹² այդ
առաւել ճշգրիտ է ¹³: Այլ ինչ սակաւ բաժանու-
մնն տաւնի, կամ պահոց կամ կերակրոց՝ չէ հա-
ւատոյ բաժանումն, Հայք ճշմարիտ խոստովանողք
են Քրիստոսի տնաւրէնութեանն և Քրիստոսի աս-
տուածութեանն և ամենասուրբ Նորորդութեանն,
և Աստուածածնին և խաչի և եկեղեցոյ, և նշովն
զԵւտիքէ, որ առաջաք ասաց զՔրիստոսի տնաւ-
րէնութիւնն, և զամենայն հերձուածողսն, ¹⁴ և զոր
ուսեալ են ի սրբոյն Գրիգորոյ ¹⁵ շնորհաւքն Քրիս-
տոսի, զայն ճշմարտութեամբ ունին: Այլ զոր զըր-
պարտեն, թէ Դունա ¹⁶ ժողովոյն հրաժարեցան ի

1. բնութիւն.
2. մի բնութիւն.
3. իբրեւ գերիշխս.
4. անձառնի մկրտեալ.
5. 0. է.
6. յատկութիւն.
7. այլ ասել.
8. անագան զայդ.
9. յատկութիւն.
10. մարմնոյն.
11. այլ.
12. ի ճշմարտեց.
13. հետեւ.
14. ի ժողովն.
15. եղիք.
16. ժողովք.
17. յայտնի.
18. 0. զի—մկրտել.
19. քաղկէս և.
20. և հայք.
21. որպէս.
22. 0. և զաղթասիրութիւն.

1. Բ. և կամ խոստովանին Ա. զոր Քրիստոս
խոստովանին, զորն քոյուն.

2. և տեսնողին.
3. գերիշխս.
4. Եւ Եւտիքիոս.
5. հարք.
6. Ա. զանկալ զնշովն.
7. Տէր.
8. ճշմարտութիւն.
9. զմիմեանց.
10. գերիշխս.
11. ի սերկեմութիւն.
12. առ այս.
13. ճշմարիտ է.
14. Ա. հերձուածողս. ք. հերձուածողս.
15. Գրիգոր.
16. ի Դունայ.

սրբոյն Գրիգորի դաւանութենէն՝ ոչ հրաժարեցին՝ այլ կանոնեցին ոչ պարտին՝ ի խուժկաց նեւտորականաց. նոյնպէս և յայլ ժողովսն, զոր արարել են՝ ոչ են պակասեցուցեալ, այլ հաստատեալ. Այլ զխոստովանութիւնն² հայոց ընդ ամենայն ուղղափառ ազգաց գտաք. բայց զի մի կարծիցիք ակնառութեամբ ասել՝ զխոտելին ևս ասացից. Ամենայն ազգ ի ձեռնադրեալն չառնուն³ ինչ, բայց յետ ձեռնադրութեանն տան և առնուն՝ այլ հայրապետքն⁴ հայոց՝ ժամանակիս և ոչ անցելոցն⁵ ժամանակաց, յառաջ առնուն և ապա ձեռնադրեն, պատճառելով զհարկ այլազգեաց, և այդ չէ հաճոյ Աստուծոյ, և ոչ ի կանոնաց, այլ այդ յազքատութենէ ազգիս եմուտ. Եւ վասն զպահանջ չլուծանելոյ զժիշատակ սրբոց վկայից⁶ ոչ տաւնեն, և այդ կարծիք բարո՞շ չար է, զի ամենայն սուրբք տաւնել են⁸ պահոց և յաւուրս յարութեան, որպէս ի նաւակատեաց ճառին յիշէ Աստուածաբանն⁸ զտաւն Մամասայ վկային և՝ վասն Սքանչելագործին գրեալ է Գրիգորի, և յիշէ Եփրեմ՝ երանելին ի յիւր⁹ կանոնսն, թէ ի չորեքշաբաթու և յուրբաթու ոչ տաւնէր, ¹⁰ բայց ի յարութեան աւուրսն տաւնէր. զերկուցն տեսանեմք խոտան՝ զհայոց չտաւնելն և վրաց¹¹ ի պատճառս տաւնին լուծանել զպահանջ. Այլ զի յոյժ պատուեն վիրք զկնքահայրսն, գովելի է, թէպէտ և ոչ է կանոնական, և զի բամբասեն զհայք, թէ զազգական¹² առնեն կնքահայր, ահա աստուածաբան Գրիգոր իւր հաւրն հոգևոր հայր եղև. քահանայք¹³ հոգևոր հայր են աշխարհի և ինամութիւն առնեն նոցայ, պարտ է զգուշանալ ըստ արժանին, ¹⁴ Առաջնորդաց անհնազանդ են հայք, բայց սրբութիւն կրանաւորաց ի հայք առաւել գտանի և արժանաւոր պատարագ, քան զայլ¹⁵ ազգ. Այլ թէ իմաստուն էաք, զայսպիսի ընտրութիւնս ի Քրիստոս թողեալ՝ բարի գործոց պարապէաք, որպէս ասաց ինքն տէր. Ո՛չ ամենայն որ

ասէ ցիս Տէր Տէր, մտցէ յարքայութիւն երկնից, այլ որ արասցէ զկամս հաւր իմոյ, որ յերկնս է. * և յաւր յարութեան մեր չասէ՝ Եկայք այս անուն ազգ կամայն, այլ զրարեգործան կոչէ և աւրհնէ յամենայն ազգաց, և զայն զիմօրդ ստեմք. Եկեսցեն յարեւելից և յարեւմտից և բազմեսցին ընդ Արահամու և ընդ Սահակայ և ընդ Յակորայ, ** մի թէ ընդ ամենայն՝ աշխարհ հայ միայն է և կամ վրացի և կամ հոռոմ. Քրիստոս չէ նախանձոտ, նա զամենայն ազգ ընկալեալ է. զի զարքայութիւն զուգանի նմանեցոյց, յոր ամենայն ազգ ձկանց ըմոխն, ^{2***} Աստուած երբ առնէ թողութիւն այն քրիստոնէին, որ զտաճիկն և զջահուտուն⁵ լաւ ասէ քան զհայն. այնպիսի ասացողքն չունին թողութիւն, ոչ աստ և ոչ ի հանդերձեալքն, թէ չապաշխարին. թէ հայ վրացիոյ՝ ասէ և ⁶ կամ վրացի ի ⁷ հայոյ, և կամ՝ այլ քրիստոնեայ ազգ քրիստոնէի. զի ամենայն քրիստոնեայք եղբարք են, և Քրիստոս հրամայեց. Որ ասէ ցեղաբէր⁸ իւր մորոս՝ պարտաւոր լիցի գեհնէն⁹ հրոյն, ****

Ահայ այդ չափաւոր գրեցաւ և ընտրութեամբ¹⁰, զի մի տաղտկալի լիցի յերկարութեամբ, Եւ արդ, թէպէտ ¹¹ բարեպաշտ թագաւորք ¹² մեր չեն բաւական, Թամար և Դաւիթ, տիեզերական ժողով առնել ամենայն ազգաց, վասն հեռաւորութեան յունաց և հոռոմայեցւոց¹³ և այլոց ազգաց, այլ Աստուծոյ շնորհաւքն կարող են զհայոց և զվրաց թշնամութիւն ¹⁴ բառնալ, որ զՔրիստոս չհայհոյեն. զի այն Քրիստոսի է ատելութիւն, ¹⁵ որ զիսաչ և զիսառ ¹⁶ և զեկեղեցի միմեանց հայհոյեն և նախատեն. Եւ որպէս ցուցաք յառաջագոյն՝ այն էր Աստուծոյ հաճոյ և Քրիստոսի կամք, զի ամենայն

1. ոչ պարտի.
2. զխոստովանութիւն.
3. ձեռնադրելի չտուն.
4. հայրապետք.
5. անցելոց.
6. վկայից.
7. կարեօք բարոյ.
8. Ա. տունի եւ.
9. Աստուածաբան.
10. երանելի յիւր.
11. Ա. ոչ տունի ի յորեքշաբաթու եւ յուրբաթու.
12. զվրաց.
13. զազգական.
14. եւ իսկանայք.
15. ըստ արժանի.
16. յայլ.

1. յաւիտեան.
 2. յերկնս.
 3. զքրիստ.
 4. ի հաւիտեան.
 5. Վրացոյ.
 6. 0. եւ.
 7. 0. ի.
 8. ցեղաբար.
 9. զեկեղեցի.
 10. եւ զիսառնայք եւ զրոց վկայութեամբ.
 11. քեպի.
 12. բազաւորք.
 13. Ա. հոռոմայեցւոց. Բ. հոռոմայեցւոց.
 14. թշնամութիւն.
 15. եւ զիսառնայք.
 16. զիսառ.
- * Մատթ. Է. 21
 ** Ը. 11.
 *** Ժ. 47.
 **** Ի. 22.

ազգ քրիստոնէից միայնրան ¹ էին լեալ լրայց չէ հնար, ² որպէս գրեցաք, այլ զկարելին չէ հնար խփանել: Զի դուք իշխանք էք Հայոց և Վրաց կամաւքն Աստուծոյ, և թէ կամիք, ծանուցանէք աստուածասէր թագաւորացդ, որ արքայական իշխանութեամբ սաստ գնեն, որ ոչ ³ զեկեղեցի աստուծոյ ⁴ չքակեն և զխաչ պրեն, և այսմ ժամանակայ իշխանութեամբս և յաւիտենական թագաւորութիւնն առնուն ընդ բարեպաշտ թագաւորացն ընդ Առաքանդիանոսին, ընդ Թէոդոսի և ընդ Տրդատայ և ընդ նախնի թագաւորացն ինքեանց, աստուածասիրացն Բագրատունեաց, և պսակին ⁵ ի Քրիստոսէ՝ ի ճշմարիտ թագաւորաց թագաւորէն, և հաստատուն ունիցեն զթագաւորութիւնն ինքեանց, բարի շառաւելաւն, գեղեցիկ աթոռակալաւն, ի խաղաղական կեանաւք ⁶ և յաղթութեամբ

պատերազմաց և բարեպաշտութեամբ կեալ յաշխարհի: հանգերձ քրիստոսասէր իշխանաւքդ՝ քաղցրը կամաւք և իրաւամբ՝ դատաստանի, և առողջութեամբ հոգոյ և մարմնոյ, և բարի անուամբ Քրիստոսի հաճոյանալ և ժառանգել զարքայութիւնն աստուծոյ. զի և մենք վայելեցուք ի կեանս գոցա, և անթաւամ և նորատունկ գաւազի ² արքայութեան ի կենս ³ նորա ուրախացեալք ⁴ Քրիստոսի երկրպագութեամբ, որ է աւրհնեալ և փառաւորել ⁵ ընդ Հաւր և ամենասուրբ Հոգոյն ⁶ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ⁷ ամէն:*

1. միակրօն.
2. չե արժանի.
3. 0. ոչ
4. հայոց
5. պսակիցեն.
6. կեցօք.

1. իրաւամբ.
2. զաւագանի.
3. արքայութիւնն ի կեանս.
4. եւ պայծառացեալք.
5. եւ փառաւորել.
6. եւ ընդ Հոգոյն սրբոյ.
7. Ա. Ս. յաւիտենից. Բ. կրճատ.

* Բուն օրինակի վերջում. Գրեցաւ սակաւ սասաւրքս այս մեռաւք թիւարի միոյ, զոր Գրիգոր ճանաչելի մակնունս, սամսոնեցի, հրամանաւ Մկրտիչ. աղայւմ յիշել ի Տէր:

Վ Բ Ի Պ Ա Կ *

Էջ.	Տող.	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
Ա.	11	Բանահիւսէր	Բանահիւսէր
Բ.	21	տեսնեն	տեսան
»	24	տեսայ	տեսան
»	35	փառաւորի	փառաւորեց
Ե.	32	մեծ հովիւ էր	հովիւ էր
Զ.	9	բերեն	բերինք
»	14	վեր	վեր
»	23	բերինք	բերինք
Է.	38	փոխեցէր	փոխեր էր

* Յունուարի տետրակում հրատարակուած «Բեթլէհէմի ծաղիկ» քանաստեղծութեան մէջ ձեռագրի սնդգոյշ արտագրութեան պատճառով հետեւեալ սխալներն են սպրդել.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՅՈՒԱԾ Է 1901 ԹՈՒՆԿԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՆ
ԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐՃ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳՐԻ

Խմբագրութեան և մշտական աշխատակիցների նոր կազմով: Խմբագրութեան անդամներն են՝ պ.պ. ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ և ԼԵՕ:

«ՄՈՒՐՃ» ամսագրին տույժով խառացել են աշխատակիցներ: Ահարոնյան Ա. Կարանյան Ղ., Առաքելյան Հ., Արծրունի Վ., Բաղդասարյան Սամուել, Բալուզյան Զ., Բաշինջապետյան Գ., Երմայան Մ., Թումանյան Յովհաննէս, Լիսիցյան Ս., Լուսինիկ Վ., Խաղաթեան Գր., Ժառուրեան Ա., Կարամուրզա Փ., Կուսիկեան Կ., Մալխասեան Ս., Մելիք-բեղլարեան Օհանես բժշկուհի, Մխիթարեան Արշ., Յովհաննիսեան Տիգրան, Յովհաննիսեան Միք., Շիսեան Սիմ., Սարգսիկեան Յ., Սարգսեան Գար. բժ., Սարուխանեան Ա., Տոմովեան Վ., Փարսենյան Ա., Փոշարեան Յ., Օհանեսեան Փ. բժ., և այլն:

«ՄՈՒՐՃ» ամսագրին ունենալու է հետևեալ բաժինները.

1. Վէպեր, պատմութիւններ, դրամա. 2. Բա-

նաստեղծութիւններ. 3. Գրական-պատմական և հրապարակախօսական յօդուածներ. 4. Քննադատութիւն և Մատենախօսութիւն. 5. Նորութիւններ ռուսաց և արտասահմանեան գրականութիւնից. 6. Գիտութեան, գիւղարուեստի և տեխնիկայի աշխարհից. 7. Տնտեսական հարցեր. 8. Ներքին տեսութիւն. 9. Գաւառական կեանք. 10. Արտաքին տեսութիւն. 11. Նամակներ արտասահմանից. 12. Պարբերական հրատարակութիւններ. 13. Յայտարարութիւններ ամեն լեզուով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՒՆԸ

ՈՒՍԱՍՏԱՆ. տարեկան 10 ռ. ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ՝ 30 ֆրանկ,
,, կէս տարին 6 ,, ,, 18 ,,
,, 1 ամսուան 1 ,, ,, 3 ,,
«Մուրճ» ամսագրին կարելի է գրուել Թիֆլիսի ՍՈՒՄ—խմբագրատանը (Նրեանեան հրապարակ, տ. Խարաղեանի):

ԿԱՅՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՅՆ ՏԵՂԵՐԻՅ պէտք է գիմել՝
Тифлисе, въ редакцію журн. „Мурчъ“.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻՅ՝ Tiflis, Rédaction de la revue
„Mourteh“.

ՆԱԵՐՈՒԹԻՒՆ. 1900 թուի այն բաժանորդները, որոնք յետ չեն ստանայ այդ թուի բաժանորդագրի մնացորդը (5 ռ.) բայց և չեն ուղարկի 1901 թ. կիսամեակի 5 գումարին, կը ստանան «Մուրճ» միայն մինչև Յունիս ամիսը: Ով դժուարանում է տարեկան բաժանորդագրին (10 ռ.) վճարել միանուագ, կարող է տալ մաս-մաս (սկզբում 5 ռ., Մարտի 1-ին 3 ռ. և Յունիսի 1-ին 2 ռ.):

Հրատարակիչ և ժամանակաւոր խմբագիր
Կ. ԿՐԱՍՈՒՆԻԿԵԱՆ.

ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕННОНИКЪ

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПРИ

ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ

ПОДЪ РЕДАКЦІЕЮ

В. Г. Васильевского

и

В. Э. Регеля

Ординарнаго Академика.

Пр.-Доц. Сиб. Университета.

«Византийскій Временникъ» выходитъ четыре раза въ годъ книжками отъ 10 до 12 листовъ, всѣ 4 книжки составляютъ одинъ томъ.

Подписка принимается у книгопродавца-издателя К. Л. Риккера, Невскій пр. № 14, въ С.-Петербургѣ.

Подписная цѣна за годовое изданіе съ пересылкою 5 рублей для Россіи и 12½ германскихъ марокъ или 16 франковъ за границу.

Редакція журнала помѣщается у В. Э. Регеля, на Васильевскомъ Островѣ, по 10 линіи, домъ № 15, въ С.-Петербургѣ.

„ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ“

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԱ-
ԳԻՏԱԿԱՆ ԹԵՐԹԸ

Հրատարակում է 1901 թ. նոյն ծրագրով
և ուղղութեամբ:

Տարեկան բաժանորդագինն է 10 ֆր.
— 4 ռուբլի

Հասցեն A la Rédaction de la Revue
Hantesse“ Vienne (Autriche) VII/2 Mechitha-
risten Gasse, 4.

Բացում է 1901 թ. բաժանորդագրութիւնը

XIXԱՂԲԻԻՐ XIXs. և XXs. **ՏԱՐԱԶ** XII

Պատկերազարդ Ամսագրի և Պատկերազարդ
շաբաթաթերթի

Աղբիւր—Տարագի տարեկան բաժա-
նորդագինը 10 ռ., արտասահման 18 ռ. կամ
50 ֆր.: ԱՂԲԻԻՐ ամսագրի տարեկան գինը
3 ռ. ՏԱՐԱԶԻՆԸ—6 ռ. ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ,
ԻԼԻԻՍՏՐԱՅԻՑՆ, ՊԱՐԻԶԻ ՄՈՒԱՆԵՐ usա-
նում են Աղբիւր և Տարագ միեւնոյն հաս-
ցեով usացող բաժանորդները. նաեւ փա-
ռակազմ օրացոյց:

Հասցեն՝ ТИФЛИСЬ, Редакция иллюстр.
жур. АГБУРЪ-ТАРАЗЪ. TIFLIS (Caucase) Rédaction
des jour. Agbur et Taraz.

Խմբ.-Հրատ. ՏԻՐԻՆՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ

„Լ ՈՒՄԱՅ“

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

2. տարի

Հրատարակում է տարեկան երկու գրք

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է 3 ՐՈՒՐԻ

Եւրաքանչիւր գրքն առանձին 2 ռ.

Հասցեն՝ Тифлисъ, Редакция „ЛУМА“ կամ Прот.
Гюту Аганьянцу.

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է 3 Ր.

Դ.ՍԷՂ՝ Ерванду Лалаянцъ. Тифлисъ. Се-
минарія Нерсисянцъ

Ե. ԼԱԼԱԵԱՆՅ.

ՆՈՐ—ԴԱՐ

(ՏԱՍՆԵՒՈՒԹԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ)

Քաղաքական-գրական ամենօրեայ թեր-
թը 1901 ին կը հրատարակուի Թիֆլիսում նոյն
գրքով և ծրագրով ամեն օր, բացի կիրակի և
տօներին հետևող օրերէն:

«Նոր-դար»-ի տարեկան գինն է 10 ռուբլի,
վեց ամսուանը՝ 6 ռուբլի, երեք ամսուանը՝ 3 ռ.
50 կ., Թիֆլիսից դուրս՝ ամիսը 1 ռ. 50 կ. հա-
տով դուրսը՝ 7 կ., Թիֆլիսում՝ 5 կոպ.:

Բաժանորդ են դրւում Թիֆլիսում՝ միմիայն
կամադրատանը:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ բաժանորդները վճարում
են տարեկան 40 ֆրանկ:

Յայտարարութիւնն եւ ընդունւում են
և օտար լեզուներով. առաջին երեսումը՝ բառը
4 կոպէկ:

Պատով «Նոր-Դար»-ի հասցեն՝ ТИФЛИСЬ
ВЪ РЕДАКЦИЮ „НОРЪ-ДАРЪ“ կամ Tiflis (Cau-
case), Rédaction du journal „Nor—Dar“.

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

տարի ծ/Թ.

Հասցեն է Rédaction de la Revue „BAZ-
MAVEB“ St. Lazare VENISE (Italie)

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

1901

Ս. ԷՉՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՈՒԻ ՊԵՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Բ ա ժ ա ն ո ղ ա գ ի ն ն է { Ռուսաստանում 4ր.
Արտասահմանում 5ր.

Խնդրում ենք բաժանորդներին յայտնել իրենց ջիշդ հասցեները.
Հասցեն՝ Св. Эчмиадзинъ. Типографическому Комитету,
Արտասահմանի համար. Rédaction de la Revue „Ararat“. Etchmiadzine
(Caucase)